

JULKAISU 2004:11

Aktiivisten kansalaisten Suomi

*Keskustelunavaus järjestöllisen
koulutuksen tehostamisesta*

JULKAISU 2004:11

Aktiivisten kansalaisten Suomi

*Keskustelunavaus järjestöllisen
koulutuksen tehostamisesta*

OIKEUSMINISTERIÖ
HELSINKI 2004

ISSN 1458-6444
ISBN 952-466-035-0
Oikeusministeriö
Helsinki

KUVAILELEHTI

OIKEUSMINISTERIÖ

Julkaisun päivämäärä
17.12.2004

<p>Tekijät</p> <p>Aaro Harju</p>	<p>Julkaisun laji Oikeusministeriön julkaisu</p>		
	<p>Toimeksiantaja Oikeusministeriö</p>		
	<p>Toimielimen asettamispäivä</p>		
<p>Julkaisun nimi Aktiivisten kansalaisten Suomi Keskustelunavaus järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta</p>			
<p>Julkaisun osat</p>			
<p>Tiivistelmä</p> <p>Hallituksen kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman tarkoituksena on edistää aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta. Tämä selvitys on osa oikeusministeriön puitteissa tehtävää ja hallitusohjelmaan liittyvää kansalaisten osallistumisen ja vaikuttamisen lisäämiseen tähtäävää selvitystyötä.</p> <p>Selvityksessä tarkastellaan aktiivisen kansalaisuuden, sosiaalisen pääoman ja kansalaisyhteiskunnan käsitteellistä sisältöä sekä tehdään keskustelunavauksia siitä, millaisia toimenpiteitä tarvitaan, jotta em. asiat vahvistuvat Suomessa tulevina vuosina. Lisäksi selvitys käsittelee kansalais- ja järjestötoiminnan järjestöllistä koulutusta ja tekee ehdotuksia järjestöllisen koulutuksen sisällölliseksi uudistamiseksi ja vaikuttavuuden parantamiseksi.</p> <p>Selvityksen on laatinut filosofian tohtori, pääsihteeri Aaro Harju.</p>			
<p>Avainsanat: (asiasanat) Kansalaisuus, aktiivinen kansalaisuus, sosiaalinen pääoma, kansalaisyhteiskunta, kansalaisjärjestöt, järjestöllinen koulutus</p>			
<p>Muut tiedot (Oskari- ja HARE-numero, muu viitenumero) OM 13/014/2004, OM031:00/2004</p>			
<p>Sarjan nimi ja numero Oikeusministeriön julkaisuja 2004:11</p>	<p>ISSN 1458-6444</p>	<p>ISBN 952-466-035-0</p>	
<p>Kokonaissivumäärä</p>	<p>Kieli suomi</p>	<p>Hinta 25,00 €</p>	<p>Luottamuksellisuus julkinen</p>
<p>Jakaja Edita Prima Oy</p>	<p>Kustantaja Oikeusministeriö</p>		

PRESENTATIONSBLAD

JUSTITIEMINISTERIET

Utgivningsdatum
17.12.2004

Författare Aaro Harju	Typ av publikation Justitieministeriets publikation		
	Uppdragsgivare Justitieministeriet		
	Datum då organet tillsattes		
Publikation (även den finska titeln) De aktiva medborgarnas Finland En diskussionsinledning om effektiveringen av utbildningen vid organisationerna (Aktiivisten kansalaisten Suomi Keskusteluavaus järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta)			
Publikationens delar			
Referat Regeringens politikprogram för medborgarinflytande syftar till att främja ett aktivt medborgarskap, medborgarsamhällets verksamhet, medborgarnas samhälleliga påverkan och en fungerande representativ demokrati. Denna utredning är en del av utredningsarbetet som görs vid justitieministeriet och som enligt regeringsprogrammet syftar till att öka medborgarnas deltagande och påverkande. I utredningen betraktas vad begreppen det aktiva medborgarskapet, det sociala kapitalet och medborgarsamhället betyder. Utredningen innehåller diskussionsinledningar om hurdana åtgärder som behövs för att stärka dessa i Finland under kommande åren. I utredningen behandlas också utbildningen som främjar medborgaraktiviteten och organisationsverksamheten. Det läggs fram förslag till att förnya innehållet i utbildningen och att göra den mera verkningsfull. Utredningen har utarbetats av filosofie doktor, generalsekreterare Aaro Harju.			
Nyckelord Medborgarskap, aktivt medborgarskap, socialt kapital, medborgarsamhälle, medborgarorganisationer, utbildning vid organisationer			
Övriga uppgifter (Oskari- och HARE-numren, andra referensnumren) OM 13/014/2004, OM031:00/2004			
Seriens namn och nummer Justitieministeriets publikationer 2004:11		ISSN 1458-6444	ISBN 952-466-035-0
Sidoantal	Språk finska	Pris 25,00 €	Sekretessgrad offentlig
Distribution Edita Prima Ab		Förlag Justitieministeriet	

Saatesanat

Matti Vanhasen hallituksen ohjelmassa on neljä poikkihallinnollista politiikkaohjelmaa. Yksi ohjelmista koskee kansalaisvaikuttamista. Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman tarkoituksena on edistää aktiivista kansalaisuutta, kansalaisyhteiskunnan toimintaa, kansalaisten yhteiskunnallista vaikuttamista ja edustuksellisen demokratian toimivuutta.

Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman vastuuministeriönä toimii oikeusministeriö. Ministeriö sopi Sivistysliitto Kansalaisfoorumi SKAF ry:n kanssa 16.6.2004, että allekirjoittanut laatii selvityksen siitä, millä tavalla Suomessa voidaan edistää aktiivista kansalaisuutta, vahvistaa sosiaalista pääomaa, tukea kansalaisyhteiskunnan muodostumista sekä uudistaa ja tehostaa kansalais- ja järjestötoiminnan järjestöllistä koulutusta. Tavoitteena oli tehdä peruskartoitus ja sisällöllinen avaaminen em. teemoista, jotta niiden ympäriltä saadaan Suomessa syntymään koulutukselliset ja toiminnalliset prosessit tulevien vuosien aikana. Erityisesti selvityksen oli tarkoitus olla pohjatyö Kalevi Kivistön johtaman Kansalaisyhteiskunta 2006 -toimikunnan työskentelylle.

Selvitys sisältää aktiivisen kansalaisuuden, sosiaalisen pääoman ja kansalaisyhteiskunnan teemojen käsitteellisen ja sisällöllisen avaamisen. Lisäksi selvityksessä on keskustelunavauksina ehdotuksia tarvittavista toimenpiteistä, jotta em. asiat vahvistuvat Suomessa tulevina vuosina. Järjestöllisen koulutuksen osalta selvitys sisältää kartoituksen nykytilanteesta ja luottamushenkilöiden koulutuksellisista toiveista ja tarpeista sekä ehdotuksia koulutuksen uudistamiseksi ja tehostamiseksi.

Selvitystyön tukena on ollut kaksi asiantuntijaryhmää. Aktiivisen kansalaisuuden, sosiaalisen pääoman ja kansalaisyhteiskunnan kysymyksiä pohtineeseen asiantuntijaryhmään ovat kuuluneet toimitusjohtaja Timo Heinola, kehityspäällikkö Hannu Kareinen, lehtori Matti Laitinen, opettaja Raine Mäkelä, toiminnanjohtaja Markku Pullinen, rehtori Jaakko Rantala, viestintäpäällikkö Eila Ruuskanen-Himma, toiminnanjohtaja Pirkko Ruuskanen-Parrukoski ja kauppatieteiden maisteri Eero Voutilainen. Järjestöllisen koulutuksen asiantuntijaryhmään ovat kuuluneet lehtori Annikki Ahlqvist, järjestökouluttaja Hannele Laurila, koulutustuottaja Ari Myllyviita, koulutuspäällikkö Leea Paija, kehittämispäällikkö Liisa Sahi, projektipäällikkö Markus Talvio, koulutuspäällikkö Ahti Valke ja toiminnanjohtaja Sinikka Varila. Sydämellinen

kiitos asiantuntijaryhmän jäsenille viisaista näkemyksistä, jotka auttoivat suuresti allekirjoittanutta selvityksen ehdotusosioiden laatimisessa.

Selvitys on täyttänyt sille asetetun tehtävän, jos sen avulla voidaan aktivoida keskustelua yhteiskunnallisesti tärkeistä kysymyksistä ja saadaan aikaan konkreettisia toimenpide-esityksiä aktiivisen kansalaisuuden, sosiaalisen pääoman ja kansalaisyhteiskunnan vahvistamisesta sekä järjestöllisen koulutuksen tehostamisesta. Hieno lopputulema on se, että laaditut toimenpide-esitykset pannaan tulevina vuosina käytäntöön suomalaisen yhteiskunnan edelleen kehittämiseksi. Näin voidaan rakentaa Ihmisten Suomesta Aktiivisten Kansalaisten Suomi.

Aaro Harju

Sisällys

Saatesanat	9
1. Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvaminen ja kasvattaminen	13
Kansalaisuuden merkityssisällöt	13
Aktiivinen kansalaisuus	18
Aktiivisen kansalaisuuden pätevyudet ja ilmentymät	23
Opetus, kasvatus, oppiminen ja kasvaminen	31
Keskustelunavauksia kasvamisen ja kasvattamisen voimistamiseksi	39
Käsitteen uudelleen määrittely	40
Koulutuksellisten ja toiminnallisten prosessien käynnistäminen	48
2. Sosiaalisen pääoman vahvistaminen	57
Käsitteen sisältö	57
Luottamuspääoma	62
Yhteisöllisyysaspekti	65
Pyrkimykset vahvistaa sosiaalista pääomaa	67
Keskustelunavauksia sosiaalisen pääoman vahvistamiseksi	70
3. Kansalaisyhteiskunnan rakentaminen	74
Juuret antiikissa	74
Valistus- ja vapausfilosofien tulkinnat	75
Kansalaisyhteiskunnan käsite tarkentuu	78
Modernimpaa tulkintaa	82
Kansalaisyhteiskunta-käsitteen uusi esiinnousu	85
Suomalaisia nykymäärittelyjä	95
Globaali kansalaisyhteiskunta	99
Keskustelunavauksia aidon kansalaisyhteiskunnan luomiseksi	104
Ajattelu- ja toimintatapa	106
Osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen	111
Aito kansalaisyhteiskunta	115

4. Järjestöllisen koulutuksen kehittäminen	118
Järjestötoiminnan haasteet	118
Koulutustarjonta	121
Kysely luottamushenkilöille	123
Monipuolinen osaamistarve	126
Järjestöllisen koulutuksen lisääminen ja tehostaminen	128
Tarvittavat erityistoimenpiteet	130
Järjestöjen ulkopuolelle suunnattava koulutus.....	132
Lähteet	134
Liitteet	143

1. Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvaminen ja kasvattaminen

Aktiivinen kansalaisuus ei ole ihmisellä synnynnäinen ominaisuus. Siihen pitää kasvaa, oppia ja harjaantua. Aktiivinen kansalaisuus vaatii myös tietoista opettamista ja kasvattamista. Ennen kuin tarvittavista kasvatuksellisista ja koulutuksellisista toimenpiteistä voi päättää, pitää tietää, mitä aktiivinen kansalaisuus tarkoittaa ja mitä sen halutaan merkitsevän. Liikkeelle on lähdettävä silloin kantasanaan kansalaisuus.

Kansalaisuuden merkityksellöt

Kansalaisuus-käsitteen pohja tulee meille antiikin Kreikasta ja valistusfilosofien ajattelusta. Paljon käytetyn klassisen määrittelyn teki englantilainen sosiologi T.H. Marshall vuonna 1950. Hänelle kansalaisuus oli asema, joka kuuluu kaikille niille, joilla on yhteisön täysi jäsenyys. Kaikilla, joilla tällainen asema yhteisössä on, on yhtäläiset, asemaan kuuluvat oikeudet ja velvollisuudet. Kansalaisuus mahdollistaa yhteisön jäsenyyden tunteen, joka perustuu uskollisuudelle kaikille kuuluvaa sivistystä kohtaan. Se on vapaiden ihmisten kunnioitusta lainsäädännön suojaamia oikeuksia kohtaan. (Korsgaard 2001a, 68)

Marshall katsoi täyden kansalaisuuden koostuvan kolmenlaisista oikeuksista

- siviilioikeudet (perusvapaudet), jotka syntyivät 1700-luvulla
- poliittiset oikeudet (äänestys-oikeus jne.), jotka syntyivät 1800-luvulla
- sosiaaliset oikeudet (oikeus terveydenhoitoon, työttömyyskorvaukseen, vakuutukseen, eläkkeeseen jne.), jotka syntyivät 1900-luvun puolivälin jälkeen osana hyvinvointivaltiota (Korsgaard 2001a, 68).

Marshallin luokituksessa uutta oli nimenomaan sosiaalisten oikeuksien tuominen siviili- ja poliittisten oikeuksien rinnalle tasavertaisiksi täyden kansalaisuuden ilmentäjiksi. Kansalaisuuden tulkinta laajeni näin aikaisemmasta alueille, jotka ovat ihmisten jokapäiväisen elämän ja perusturvallisuuden kannalta tärkeitä.

Marshallin klassinen määrittely on hyvä lähtökohta kansalaisuuden käsitteellistämiseksi. Se ei kuitenkaan enää sellaisenaan riitä. Vahvasta kansallisvaltioidonaisuudesta pitää nykyaikana luopua. Globalisaatio, ihmisten liikkuvuus ja kansojen sekoittuminen madaltavat rajoja ja

murentavat kansallisvaltioita. Kulttuurisen pluralismin ja diversiteetin lisääntyminen edellyttävät kansalaisuudelle uusia merkityssisältöjä. Kansalaisuutta pitää tarkastella nykyisin multidimensionaalisin termein. (Williamson 2000, 8)

Nykyaikaiseen kansalaisuuteen sisältyy oikeuksien ja velvollisuuksien lisäksi henkilökohtainen ja yhteisöllinen, eettinen ja emotionaalinen ulottuvuus. Arvoilla ja identiteetillä on tässä keskeinen osuus. (Korsgaard 2001b, 13; Niemelä 2002a; Tainio 2001, 8; Hall & Williamson & Coffey 2000, 461)

Ruud Velthuis (2002, 215) erottaa seuraavat kansalaisuuden tyypit:

- poliittinen kansalaisuus: vaikuttaminen poliittiseen päätöksentekoon
- sosiaalinen kansalaisuus: suhteet yksilöiden välillä yhteiskunnassa
- kulttuurinen kansalaisuus: jaetut normit, arvot ja identiteetti
- taloudellinen kansalaisuus: osanotto taloudelliseen systeemiin.

Howard Williamson (2000, 8) on puolestaan listannut varsin onnistuneesti nykyaikaisen kansalaisuuden ulottuvuudet. Ne ovat:

- paikallinen, alueellinen, kansallinen ja ylikansallinen
- identiteetti, oikeudet, velvollisuudet, kiinnostus julkisissa asioissa, sosiaalisten arvojen hyväksyntä
- henkilökohtainen, sosiaalinen, ajallinen, avaruudellinen.

Nämä ulottuvuudet purkamalla saadaan hyvä lähtökohta sellaiselle 2000-luvun kansalaisuuden määrittelylle, joka ottaa huomioon kansalaisuuden monidimensionaalisuuden, spatiaalisuuden, kontekstuaalisuuden sekä arvo- ja identiteettiperustaisuuden.

Tanskalainen kasvatustieteilijä Ove Korsgaard (2004) on tuonut kansalaisuuden määrittelyyn tärkeitä uusia näkökulmia. Hän korostaa lokaalin ja regionaalisen kansalaisuuden uutta tulemistä kansallisen kansalaisuuden heikentyessä. Lisäksi Korsgaard korostaa eurooppalaista ja globaalia kansalaisuutta, jotka tulisi saada aidosti syntymään Euroopan integroitua ja maailman yhentyessä. Monikulttuurisen kansan rinnalle on tullut monikerroksinen kansalaisuus (lokaali, regionaali, kansallinen, eurooppalainen ja globaali).

Korsgaardin (2004) mukaan tavoitteena ei voi olla eurooppalaisella tasolla aktiivinen kansalaisuus, vaan tunne eurooppalaisesta kansalaisuudesta. Lisäksi eurooppalaisella tasolla on erotettava poliittinen ja kulttuurinen kansalaisuus toisistaan, koska muuten syntyy ongelmia ja taisteluja. Eurooppalainen kansalaisuus voi syntyä vain siten, että ihmiset kokevat jotakin yhteistä. Kun yhteistä ei ole Euroopassa kieli, kulttuuri eikä uskonto, yhteistä voivat olla yhteiset arvot.

Eurooppalaisen kansalaisuuden synnyttäminen ei ole helppoa, koska Eurooppa koostuu monista kansoista, kielistä, kulttuureista, uskonnoista ja etnisistä vähemmistöistä. Kun eurooppalaista kansalaisuutta on lähdetty rakentamaan taloudelliseen yhdentymiseen tähtäävän yhteistyön pohjalta, se ei ole otollisin lähtökohta kansalaisuuden luomiseksi. Edessä onkin pitkä matka julistuksista ja säädöksistä aitoon eurooppalaiseen kansalaisuuteen. Tehtävän haasteellisuutta lisää se, että Euroopan kansalaisuus ei ole Ruud Velthuisin (2002, 215) mukaan tällä hetkellä attraktiivinen, koska se on rajattu laillisiin muotoiluihin Maastrichtin sopimuksessa ja muissa EU:n asiakirjoissa.

Ove Korsgaard (2004) nostaa vahvasti esiin identiteetin tärkeyden kansalaisuuden sisältönä. Identiteetti heijastaa subjektiivista, joka on ihmiselle tärkeä. Korsgaard heittää ilmaan ajatuksen, että pitäisikö ryhtyä puhutaan identiteetistä kansalaisuuden sijaan. Jos näin tehtäisiin, tällä korostettaisiin asian vahvaa kulttuurista sisältöä. Kansalaisuus olisi identiteettinä kuulumista, tunnetta ja tajua. Itse kansalaisuus-sana jäisi tarkoittamaan enemmän asian poliittista ulottuvuutta. Kansalaisuus olisi statuksen lisäksi kulttuuriselle tunteelle ja kansalaisidentiteetille perustuva rooli. Statukseen perustuva kansalaisuus olisi objektiivista ja rooliin perustuva subjektiivista kansalaisuutta.

Marianne Horsdal (2004, 54) korostaa myös voimakkaasti identiteetin keskisyyttä kansalaisuudessa. Ihmisen pitää tietää, kuka hän on ja mihin hän kuuluu. Ihmisellä tulee olla käsitys omasta ja oman yhteisönsä identiteetistä. Ihmisen pitää saada kuulua yhteisöihin, joissa hän tuntee hyväksyntää ja turvallisuutta, ja joissa hän voi jäsentää ja jatkuvasti muotoilla uudestaan omaa identiteettiään ja liittyy sen yhteisön yhteiseen, kollektiiviseen identiteettiin.

Kaikki identiteetit sijoittuvat – paikantuvat – kulttuuriin, kieleen ja historiaan (Hall 2002, 16). Identiteettiä ei saada nykyaikana enää verenperintönä, vaan se omaksutaan ja opitaan. Identiteetin perusta kehittyi lapsuudessa: kuka minä olen? Identiteetti syntyy yhteisöllisyydessä:

mihin minä kuulun? Se sisältää normeja: kuinka minun pitää elää? Uudenlainen identiteetti sisältää yhteisöllisyyden, sosiaalisuuden, epäitsekkyuden ja yksilön luovuttamattoman arvon. (Niemelä 2003)

Totutut identiteetit, jotka vakauttivat kauan sosiaalista todellisuutta, ovat alkaneet hajota ja muuttua aikaisempaa liikkuvimmiksi, moninaisemmiksi ja itserefleksiivisemmiksi, vaikka monet, esimerkiksi kansalliset identiteetit osoittavatkin hämmästyttävää pysyvyyttä. Vanhat identiteetit antavat kuitenkin pikku hiljaa tietä uusille identiteeteille ja sirpaloittavat modernia yksilöä yhtenäisenä subjektina. Tämä niin kutsuttu identiteettikriisi on osa laajempaa muutosprosessia, joka siirtää paikaltaan modernien yhteiskuntien keskeisiä rakenteita ja prosesseja sekä horjuttaa niitä kehikkoja, jotka antoivat yksilöille vakaita tukipisteitä sosiaalisessa maailmassa. Modernit identiteetit ovat hajakeskitettyjä eli paikaltaan siirtyneitä tai pirstoutuneita. (Hall 2002, 6, 19–20)

Ne teoreetikot, jotka uskovat modernien identiteettien olevan murtumassa, perustelevat kantansa suunnilleen seuraavasti: Omaleimainen rakenteellinen muutos muokkaa modernien yhteiskuntien muotoa 1900-luvun lopussa. Kyse on meille sosiaalisina yksilöinä aiemmin vankkoja asemia antaneiden luokan, sukupuolen, seksuaalisuuden, etnisyyden, rodun ja kansallisuuden kulttuuristen maisemien pirstoutumisesta. Nämä muodonmuutokset panevat myös henkilökohtaiset identiteettimme liikkeeseen, horjuttavat käsityksiämme itsestämme yhtenäisinä subjekteina. Tätä vakaan minätunnon katoamista kutsutaan toisinaan subjektin paikaltaan siirtymiseksi. Tämä kaksinkertaisten siirtymien joukko muodostaa yksilöille identiteettikriisin. (Hall 2002, 20)

Identiteetti on siis jotain, mikä muotoutuu aikaa myöten tiedostamattomissa prosesseissa. Sen yhtenäisyydessä on aina jotain ”imaginaarista” tai kuviteltua. Se pysyy aina epätäydellisenä, on aina prosessissa ja muodostuu kaiken aikaa. Niinpä meidän ei tulisikaan puhua identiteetistä jonakin loppuun saatettuna oliona, vaan tarkastella identifikaatioita ja nähdä ne jatkuviksi prosesseiksi. (Hall 2002, 39)

Ove Korsgaardin tukeutuen Seppo Niemelä (2004) erottaa aktiivisen ja demokraattisen kansalaisuuden toisistaan. Aktiivinen kansalaisuus olisi tässä erottelussa yhteisöllistä ja yhdistyksellistä aktiivisuutta ja demokraattinen kansalaisuus yhteiskunnalliseen päätöksentekoon liittyvää. Tämä jaottelun hyvänä puolena on se, että se tunnistaa yhteiskunnallisen aktiivisuuden

erilaiseksi kansalaisopistoaktiivisuudesta, koska niitä on vaikea käsitellä samalla ulottuvuudella niiden erilaisuudesta johtuen. Ongelmana on ehkä se, jos hieman saivartelea, että tämän jaottelun mukaan demokraattinen kansalaisuus ei olisi aktiivista.

Kansalaisuudessa voidaan erottaa myös sopimuksellinen ja toiminnallinen kansalaisuus toisistaan. Sopimuksellinen kansalaisuus nojaa niihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin, jotka tietyn kansallisvaltion lainsäädännön puitteissa määritellään täysivaltaisille kansalaisille. Kansallisuus näyttäytyy tällöin statuksena, joka voidaan saavuttaa. Tämän valtiollistetun ja tiettyyn alueeseen sidotun kansalaisuuden status yhdistää kansalaisia moraalisesti, kulttuurisesti ja poliittisesti. (Salo & Suoranta 2002, 111; Rättilä 2001, 197)

Kun puhutaan toiminnallisesta kansalaisuudesta, kansalaisuus mielletään tällöin rooliksi, jonka ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi tulee jatkuvasti toimia. Kansalaisuus roolina ilmentää tiettyjä, usein erityyppisiä identiteettejä. Nämä muotoutuvat tietyissä kulttuurisissa viitekehyksissä, joita yhdistävät demokraattiset arvot, vastuu ja lojaliteetti. Kansalaisuus ilmenee ja toteutuu sosiaalisessa yhteisössä, osallisuutena sen arjessa ja aktiivisena toimintana. (Salo & Suoranta 2002, 112; Horsdal 2001a, 1; Horsdal 2001b, 1)

Aivan toisenlainen lähtökohta määrittelylle olisi palata Juha Sihvolan (1998, 164) kautta Aristoteleeseen ja ryhtyä puhumaan hyvästä elämästä. Aristoteleelle hyvä elämä oli järjen ohjaama tasapainoista ja hyveellistä elämää, jonka lopullisena päämääränä oli onnellisuus. Olisivatko onnellisuus ja hyvä elämä kansalaisuuden keskeisiä sisältöjä? Jotta hyvä elämä toteutuu, siinä pitää Sihvolan mukaan olla tänä päivänä mahdollista

- kokea täydellinen elämänkaari
- olla ruumiillisesti terve, saada ravintoa, suojaa ja sukupuolista tyydytystä sekä liikkua paikasta toiseen
- kokea mielihyvää ja välttää tuskaa
- käyttää kaikkia aisteja sekä harjoittaa mielikuvitusta ja ajattelukykyä
- kiintyä läheisiin ihmisiin, erityisesti vanhempiin ja lapsiin sekä kokea vastaavia tunteita, kuten rakkautta, surua, kaipausta ja kiitollisuutta
- muodostaa itsenäisesti käsitys elämän päämääristä ja suunnitella elämää niiden mukaisesti
- harjoittaa käytännön taitoja ja kehittää teknisiä kykyjä
- elää yhteisöelämää perheessä ja yhteiskunnassa
- elää tyydyttävässä suhteessa eläimiin ja luontoon

- nauraa, leikkiä ja harrastaa virkistäviä asioita
- kokea elämänsä omakseen ja tunnistaa kulttuurinen identiteettinsä.

Sihvolan listasta voisi laatia hieman laajentaen mielenkiintoisen ja todennäköisesti ihmisiä puhuttelevan kansalaisuuden sisällön.

Kansalaisuudesta puhuttaessa on aina pidettävä mielessä, että kaikki ihmiset eivät ole tasavertaisia kansalaisuuden suhteen 2000-luvun alussakaan, kuten ihmiset eivät olleet antiikin Kreikkakaan. Tietyt ryhmät jäävät kaikissa maissa kansalaisuuden ulkopuolelle (esim. pakolaiset tai laittomat siirtolaiset). Vähemmistöillä ei ole yleensä yhtä laajoja mahdollisuuksia täyteen kansalaisuuteen kuin enemmistöillä, naiset ovat usein miehiä eriarvoisemmassa asemassa, vammaiset jäävät herkästi paitsioon jne. (Laitinen & Nurmi 2003, 123; Yuval-Davis 1997, 24; Lappalainen 2002, 221; Gordon & Lahelma 1998, 252) Kansalaisuudesta puhuttaessa ja varsinkin siitä päätettäessä poliittisella tasolla tämä tasavertaisuusnäkökulma tulee pitää aina mielessä.

Kansalaisuus on nykyaikana monidimensionaalinen käsite. Se koostuu tietyistä perusoikeuksista (siviili-, poliittiset ja sosiaaliset oikeudet). Se sisältää erilaisia ulottuvuuksia (henkilö-, yhteisö-, alue-, identiteetti- ja arvoulottuvuudet). Kansalaisuudessa voidaan erottaa toisistaan objektiivinen ja subjektiivinen kansalaisuus tai poliittinen, sosiaalinen, kulttuurinen ja taloudellinen kansalaisuus tai aktiivinen ja demokraattinen kansalaisuus. Olennaista on tiedostaa, että kansalaisuus pitää nykyisin ymmärtää monikerroksisena ja monia eri ulottuvuuksia sisältävänä käsitteenä.

Aktiivinen kansalaisuus

Kun kansalaisuudesta siirrytään aktiiviseen kansalaisuuteen lisääntyvät sisältömäärittelyn haasteet. Euroopan unioni lanseerasi aktiivisen kansalaisuuden -käsitteen eurooppalaisella ulottuvuudella vuonna 1997 asiakirjalla DG XXII Citizenship Study (Williamson 2000, 8). Samoin EU:n elinikäisen oppimisen tiedonanto sisältää määritelmän aktiivisesta kansalaisuudesta. Sen mukaan aktiivinen kansalaisuus tarkoittaa ”kansalaisen osallistumista kulttuuri- ja talouselämään sekä poliittiseen, demokraattiseen ja yhteiskunnalliseen elämään yhteiskunnan kokonaisuudessa ja sen yhteisöissä” (Komission tiedonanto 21.11.2001, 33).

Ove Korsgaardin (2001b, 10–11) mukaan aktiivinen kansalaisuus ei ole tarkkarajainen käsite ja sen tuleekin muuttua uusien haasteiden mukana. Käsitteessä on kuitenkin pysyvä ydin: kysymys on yhteisöön kuulumisesta. Sana aktiivinen painottaa tavoitetta, jonka mukaan kansalaisten tulee ottaa omien yhteisöjensä tulevaisuuden muotoileminen omiin käsiinsä ja tulla oman elämänsä arkkitehdeiksi ja toimijoiksi.

Marianne Horsdalin (2004, 58) mukaan ihminen on aktiivinen kansalainen silloin, kun hän ylittää totaalit itsekkeskeisyyden ja astuu oman kotinsa seinien ulkopuolelle ja kiinnostuu siitä, mitä ulkopuolella tapahtuu. Ihminen alkaa tällöin ottaa osaa yhteiskunnassa. Vaikka ihminen ei olisikaan yhdistysaktivisti, hän voi sanoa pystypäin, että hän on kansalainen tässä yhteiskunnassa, hänellä on mielipiteitä, hän äänestää ja hän ilmaisee mielipiteensä.

Petri Salo ja Juha Suoranta (2002, 117–118) erottavat yksityisen kansalaisuuden ja julkisen, poliittisen kansalaisuuden. Heidän mukaan yksityisestä kansalaisuudesta voi puhua silloin, kun aktiivisuutta ja osallistumista määrittävät asiakkuuden ja kuluttajuuden roolit. Asiakkaan roolissa kansalaisella on oikeus ja aktiivisena kansalaisena myös velvollisuus reagoida julkisten palvelujen sisältöön ja laatuun. Kuluttajan roolia määrittävät ensi sijassa yksityisen kuluttamisen areenat ja niihin liittyvät valinnan mahdollisuudet ja vapaudet.

Julkinen, poliittinen kansalaisuus ilmenee yhteiskunnallisena osallistumisena ja vaikuttamisena. Salon ja Suorannan (2002, 118) mukaan se edellyttää julkisen dialogin mahdollisuutta. Kaikesta, eli päätöksenteon lähtökohdista ja päämääristä, päätöksentekoon liittyvistä suunnitelmista, niiden sisällöistä ja seurauksista, on kyettävä keskustelemaan julkisesti. Tiina Rätti-län (2001, 202–203) mukaan poliittinen kansalaisuus toteutuu aidosti vain toimijoiden välisessä avoimessa, pakottomassa julkisessa vuorovaikutuksessa, ja se edellyttää suoria yhteyksiä kansalaisten ja poliittis-hallinnollisen järjestelmän toimijoiden välillä.

Kari E. Nurmi ja Matti Laitinen (2002, 22) erottavat neljä aktiivisen kansalaisuuden muotoa: osanotto poliittiseen aktiivisuuteen, osanotto järjestöjen toimintaan, aktiivisen kansalaisen rooli työelämässä ja aktiivisen kansalaisen rooli yksityiselämässä.

Kaikki nämä määrittelyt lähtevät laaja-alaisesta aktiivisen kansalaisuuden ymmärtämisestä. Määrittelyt eivät ole kuitenkaan ongelmattomia. Jos ihminen kerää tarmokkaasti postimerkkejä tai opiskelee esperantoa kansalaisopiston kurssilla, onko hän silloin aktiivinen kansalainen.

Entä siinä tapauksessa, että aviopuoliso huolehtii omaishoitajana sairaasta tai vanhasta elämänkumppanistaan. Täsmällisen vastauksen antaminen on vaikeaa.

Yksi tapa täsmentää määrittelyä on erottaa aktiivinen yksilö ja aktiivinen kansalainen toisistaan. Postimerkkien keräilijä tai intohimoinen lenkkeilijä on aktiivinen yksilö, mutta ei kansalainen, jos toiminta ei tapahdu jonkinlaisissa yhteisöllisissä puitteissa. Huonekalujen nikkarointi kansalaisopiston puutyöpiirissä voidaan tulkita tämän jaottelun mukaisesti aktiiviseksi kansalaisuudeksi, koska se tapahtuu yhteisöllisessä kontekstissa, julkisessa tilassa ja julkisyhteisön organisoimana ja taloudellisesti tukemana. Eli kaikkea ihmisen aktiivisuutta ei voi pitää kansalaisaktiivisuutena, vaan osa siitä on yksilöaktiivisuutta. Molemmat ovat tärkeitä, mutta ne ovat eri asioita ja sisältävät erilaisia ulottuvuuksia. Yksi tapa määritellä asia olisi todeta, että ihminen on yksityisessä elämässään yksilö. Hänestä tulee kansalainen, kun hän alkaa toimia yhteisön ja/tai yhteiskunnan jäsenenä. (Harju 2004, 74–75)

Aktiivista kansalaisuutta on joka tapauksessa monenlaista. Ehdokkuus ja äänestäminen vaaleissa, kunnallisten luottamustehtävien hoitaminen, ympäristöasioiden ajaminen, globalisaation vastustaminen, lähikirjaston puolustaminen, toiminta yhdistyksissä jne. Aktiivinen kansalaisuus voi olla osallistumista ja vaikuttamista edustuksellisen demokratian kautta tai yhdistysten puitteissa, mutta se voi olla myös suoraa toimintaa asioiden muuttamiseksi ja yhteiskunnallista kriittisyyttä.

Crick on todennut, että aktiivinen kansalaisuus on enemmän kuin hyvä kansalaisuus. Aktiiviset kansalaiset ovat ”halukkaita, osaavia ja valmiita vaikuttamaan julkisessa elämässä ja heillä on kriittisyyttä punnita asioita ennen kuin he puhuvat ja toimivat. (Crick 2000, 2–3; Laitinen&Nurmi 2003, 124)

Myös Jarvis (2002, 25–26) on korostanut asioista perillä olevan aktiivisen kansalaisuuden merkitystä, jotta ”inhimillisyyttä ja ekosysteemiä uhkaavien riskien globaalit aiheuttajat ja heidän tukijansa niin tieteessä kuin politiikassakin voitaisiin saada vastuuseen ja jotta vastarrannan politiikalla voisi olla merkitystä”.

Don E. Eberly (1994a, xi; Eberly 1994b, xxx, xl) tuo kirjoituksissaan esiin useaan otteeseen täyden ja todellisen kansalaisuuden käsitteen. Se toteutuu hänen mukaansa vain, jos ihmiset nähdään kykenevinä hallitsemaan itseään, ohjaamaan omaa elämäänsä ja hoitamaan omat

asiansa. Täyteen kansalaisuuteen kuuluu olennaisena osana ihmisten vastuullisuus. Ihmiset peräävät kerkeästi nykyaikana oikeuksiaan ja oikeutusta, mutta korostavat vähemmän tietoisuutta, vastuuta ja velvollisuuksia.

Ruotsin demokratianeuvoston raportissa vuodelta 1998 on analysoitu erilaisia kansalaistyyppejä suhteessa kansalaisyhteiskunnalliseen toimintaan. Tutkimuksen tuloksena on kehitetty neljä tyyppikategoriaa. Ensimmäiseen tyyppiin kuuluvat poliittiset osallistujat, jotka edustavat kriittistä rationalismia. He tekevät loogisia päätelmiä ja osallistuvat suurten linjojen vetämiseen. Monet iäkkäät kansalaiset kuuluvat seuraavaan kategoriaan eli lainkuuliaisen kansalaisen tyyppiin. He haluavat noudattaa lakia ja sääntöjä mutta eivät ole itse enää aloitteellisia. Naisten enemmistö lukeutuu kolmanteen eli solidaariseen kansalaistyyppiin, jolle on ominaista kiinnostus hoivaan ja huolenpitoon, vapaaehtoistyöhön sekä erilaisten ns. hyvien kansalais-hankkeiden tukemiseen. Neljännen tyyppin muodostavat järjestöaktiivit. Toiset heistä käyttävät järjestöjä ponnahduslautana politiikkaan ja ovat matkalla kriittisen rationalismin kansalaistyyppin toiminta-alueelle. Toiset taas ovat vaihtoehtoliikeosallistujia ja maailmanparantajia. He liittyvät erilaisten kansalaisliikkeiden jäseniksi tuntien huolta maailman tilasta. Kriittisen rationalistinen kansalainen on kiinnostunut koko kansakunnan, kunnan tai organisaation kehittämisestä. Solidaarinen kansalainen kiinnittää taasen huomionsa lähiympäristöönsä, kun järjestökansalaisen horisontti saattaa olla utooppisessa maailmanmuuttamisessa. Osa kansalaisista jää kaikkien näiden kategorioiden ulkopuolelle ja kuuluu passiivisiin kansalaisiin. (Koskiahho 2001, 36)

Aktiivisesta kansalaisuudesta puhuttaessa on muistettava, että ihmiset elävät kovin erilaisissa todellisuuksissa. Käsitteellä aktiivinen kansalaisuus on siksi erilainen merkitys eri ihmisille ja merkitys voi vielä vaihdella saman henkilön kohdalla eri elämäntilanteissa. Asiantuntijaryhmään kuulunut Jaakko Rantala (2004) erittelee tästä näkökulmasta kansalaisuutta seuraavasti. Poliittiset toimijat näkevät yhteiskunnan systeeminä, jossa yhteiskunnallisesti aktiivisilla ihmisillä on systeemin toimivuuden kannalta keskeinen osa. He eivät välttämättä arvosta muunlaista aktiivista kansalaisuutta kovin korkealle. Järjestötoimijat voidaan luokitella toiseksi ryhmäksi. He hahmottavat poliittisen sektorin rinnalla kansalaisjärjestötoiminnan yhteiskuntasysteemiä ylläpitävänä ja kehittäväenä osana. He kokevat selkeästi olevansa aktiivisia kansalaisia. Kolmannen ryhmän muodostavat kansalaiset, jotka osallistuvat kansalaistoimintaan ja yhteiskuntasysteemiin mm. äänestämällä. He mieltävät itsensä aktiivisiksi kansalaisiksi tai sitten eivät. Neljänteen ryhmään kuuluvat kansalaiset, jotka eivät oikeastaan hahmota yhteis-

kuntasysteemiä mutta toimivat sen odotusten mukaisesti pelkästä kansalaisvelvollisuuden tunteensa. Tämä ryhmä ei välttämättä miellä enää itseään aktiivisiksi kansalaisiksi, vaikka he osallistuvatkin. Viidennen ryhmän muodostavat kansalaiset, jotka eivät hahmota yhteiskuntasysteemiä eivätkä koe kansalaisvelvollisuuden tunnetta. Useimmat heistä eivät myöskään usko voivansa vaikuttaa omilla tahdonilmauksillaan ja ovat siksi yleensä hyvin passiivisia. Lopuksi on joukko kansalaisia, jotka hahmottavat yhteiskuntasysteemin omalla, vallitsevasta ajattelusta poikkeavalla tavalla ja protestoivat järjestelmää vastaan eri tavoin. He saattavat olla aktiivisia omalla tavallaan, protestoimalla ja jättämällä esimerkiksi tietoisesti äänestämättä. Oma lukunsa ovat täysin syrjäytyneet ihmiset, joiden kohdalla on vaikeaa puhua enää todellisesta kansalaisuudesta.

Tärkeää onkin huomata, että aktiivinen kansalaisuus, kansalaistoiminta ja yhteiskunnallinen osallistuminen eivät merkitse kaikille ihmisille samaa. Iisley'n (2002, 207) mukaan on yksi asia tietää, että ihmiset ottavat osaa, missä ja miten, mutta on toinen asia tiedostaa, mitä tämä osanotto merkitsee itse kullekin. Määrällisten, mitattavien suureiden rinnalla tulisi aina muistaa asian olennaiset laadulliset ulottuvuudet.

Olellainen reunahuomio on myös Ralf Dahrendorfin (1991, 105–106) huomautus. Hän ei ole erityisen mieltynyt käsitteeseen aktiivinen kansalaisuus, koska se asettaa painon niille velvoitteille, joita yhteiskunnan jäsenyys tuo. Dahrendorfin mukaan velvoitteet tulee rajata mahdollisimman vähiin eikä niistä tule tehdä yhteiskunnan tarjoamien etujen edellytystä. Kansalaisoikeudet tulee antaa periaatteessa ilman ehtoja. Dahrendorfin periaate ”ei oikeuksia ilman veloitusta” olisi kansalaisuuden irvikuva. Toki hänkin korostaa, että kansalaisuus ei voi olla vain passiivinen olotila, vaan se on tilaisuus ja mahdollisuus elää aktiivista ja täyttä poliittiseen prosessiin, työmarkkinoihin ja yhteiskuntaan osallistuvaa elämää.

Aktiivinen kansalaisuus voidaan tutkimusten ja arkihavaintojen perusteella määritellä monin eri tavoin. Se voidaan ymmärtää ihmisen laajana, kaikenlaisena aktiivisuutena omassa yhteisössään tai laajemmin yhteiskunnassa. Tällöin mukana on ihmisen aktiivisuus yksityiselämässä, työelämässä, järjestötoiminnoissa ja yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Asiakkuus ja kuluttajuus voidaan sisällyttää aktiiviseen kansalaisuuteen. Toisen lähestymistapa on tulkita käsite vähän rajallisemmin ja erottaa aktiivinen yksilöys ja aktiivinen kansalaisuus toisistaan. Olipa aktiivisen kansalaisuuden tarkka määrittely mikä tahansa, se edellyttää, että ihminen ylittää totaalit itseskeskeisyyden ja astuu oman

kotinsa seinien ulkopuolelle, tulee oman elämänsä arkkitehdiksi ja ottaa jonkinlaisen roolin ja vastuun omien yhteisöjensä tulevaisuudesta.

Aktiivisen kansalaisuuden pätevyudet ja ilmentymät

Aktiivisessa kansalaisuudessa tarvitaan monenlaisia kvalifikaatioita. Ihmisen tulee hallita tietyt ydinpätevyudet ennen kuin hän voi toimia aktiivisena kansalaisena. Koulut, oppilaitokset, kansalaisjärjestöt ja vapaan sivistystyön työmuodot voivat opettaa näitä ja kasvattaa ihmisiä aktiiviseen kansalaisuuteen.

Keskeisimpiä tietoja ovat esimerkiksi perustiedot kansalaisen oikeuksista, velvollisuuksista ja mahdollisuudesta osallistua ja vaikuttaa sekä perustiedot demokraattisista instituutioista (valtio, kunta, eduskunta, hallitus jne.) ja niiden toiminnasta.

Keskeisimpiä taitoja ovat mm. puhumisen, kirjoittamisen, kuuntelemisen, keskustelemisen ja perustelemisen taidot, kyky osallistua, kyky hahmottaa yhteiskuntaa, kyky arvottaa asioita ja taito olla kriittinen, kyky ottaa osaa, toimia ja vaikuttaa sekä taito tehdä yhteistyötä.

Arvo- ja asennekysymyksiä ovat kiinnostua yhteisiä ja yhteiskunnallisia asioita kohtaan, demokratian ja demokraattisten pelisääntöjen kunnioitus, luottamus demokratiaan, suvaitsevaisuus ja erilaisuuden sietokyky, toisten ihmisten ja ihmisoikeuksien kunnioittaminen sekä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden hyväksyminen.

Bennin (2000, 245) mukaan aktiivinen, lähinnä julkinen kansalaisuus edellyttää seuraavia tietoja, taitoja ja valmiuksia: 1) tietoa yhteiskunnan rakenteesta, paikallisen ja kansallisen hallinnon toiminnasta, poliittisten puolueiden ideologisista lähtökohdista sekä yleisimmistä poliittisista filosofioista, 2) valmiutta ja taitoa neuvotella ja tehdä yhteistyötä, käsitellä eroavaisuuksia ja konflikteja, kuunnella muita rakentavasti, hankkia tietoa sekä ilmaista ajatuksia ja mielipiteitä ja 3) uskallusta olla ennakoiva, ilmaista omia mielipiteitään ja toimia itsenäisesti, kykyä ottaa vastuuta sekä luottamusta siihen, että mielipiteenilmaisut kuullaan ja huomioidaan.

Ove Korsgaardin (2001b, 13) mukaan aktiivinen kansalaisuus vaatii tietoa ja ymmärrystä, esimerkiksi kansalaisten oikeuksista ja velvollisuuksista, yhteiselämän säännöistä ja niiden muuttamisesta, demokratian periaatteista ja arvosta sekä nykymaailmasta mukaan lukien historiallinen ja kulttuurinen ulottuvuus. Tähän liittyviä avainkäsitteitä ovat kansalaisuus statuksena ja identiteettinä, kansalaisyhteiskunta, eri tavat ymmärtää kansalaisuus, demokratia, kansakunta ja kansa, monikulttuurisuus, etnisyys ja uskonto.

Aktiivinen kansalaisuus edellyttää Korsgaardin (2001b, 13) mukaan tietojen ja ymmärryksen lisäksi taitoja ja kompetensseja, sellaisia kuin kyky kommunikaatioon ja dialogiin, kyky elää toisten kanssa, kyky ratkaista konflikteja ilman väkivaltaa, kyky neuvotella, kyky ottaa osaa julkiseen keskusteluun, kyky tunnistaa ja hyväksyä erilaisuutta, kyky käyttää tieto- ja viestintätekniikkaa jne. Tarvittavia kompetensseja ovat kriittinen ajattelu, osallistuminen, konfliktinratkaisu, käsitteellinen analyysi, argumentaatiotekniikat sekä rakentavan ja kurinalaisen keskustelun säännöt.

Aktiivisessa kansalaisuudessa on Peter Jarvisen (2002, 199) mukaan tärkeää tietoa, mutta vielä paljon olennaisempaa on halu olla aktiivinen. Jarvis on tehnyt mielenkiintoisen havainnon. Me haluamme luoda eri tavoin, mm. elinikäisen oppimisen avulla, taloudellisesti menestyksellisen ja vauraan Euroopan, mutta yksi vaurauden tuloksista on se, että me emme halua olla aktiivisia kansalaisia. Taloudellisesti hyvä elämä on ”turmellut” halumme olla aktiivisia ja auttaa kaikkia saavuttamaan parempi elämä. Jos me pyrimme kasvattamaan halua, meitä syytetään herkästi indoktrinoivuudesta. Olennainen kysymys kuuluukin, miten muutamme ihmisten pyrkimystä niin, että he haluavat tulla aktiivisiksi kansalaisiksi.

The Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD), joka on merkittävin organisaatio järjestöryhmässä nimeltä The Partnering Initiative on Education and Civil Society ja jonka keskeisin ”aivo” on ollut Jeremy Rifkin, julkaisi 1990-luvulla Yhdysvalloissa laajan valkoisen paperin koskien kansalaiskasvatusta. Paperi sisältää pätevyudet demokraattiselle elämälle ja aktiiviselle kansalaisuudelle. Näitä ovat kunnioitus, empatia, rehellisyys/kunniallisuus, rehellisyys/lahjomattomuus, suvaitsevaisuus, luottamus, usko oikeuteen, vastuullisuus itseä ja muita kohtaan, yhteistyö ja patriotismi. Nämä tehokkaaseen demokraattiseen osallistumiseen vaadittavat pätevyudet on täydennetty taitojen setillä, joita voi luonnehtia luonteen kasvatuksiksi opetussuunnitelman ja luokkahuoneen ulkopuolella, pelikentillä, bussissa jne. Luonnekasvatus voi paperin mukaan sisältää arvojen ja konfliktinratkaisun opet-

tamisen, harjoituksen yhteistoiminnalliseen oppimiseen ja demokraattisen luokkahuoneen luomiseen. (Van Til 2000, 130–131)

Näkökulmaa voi laajentaa puhumalla aktiivisen kansalaisuuden sijasta demokraattisesta kansalaisuudesta. Ruud Velthuisin (2002, 216) mukaan tällaisen kansalaisuuden pätevyudet riippuvat käytettävästä demokraattisen kansalaisuuden määritelmästä. Kun kansalaisen kompetenssimatriisi päätetään, pitää vastata seuraaviin kysymyksiin:

- mitkä tiedot ovat olennaiset ihmisten osanotolle?
- mitkä asenteet ovat ideaalit demokraattiselle yhteiskunnalle?
- mitkä älylliset taidot ovat olennaiset osanotolle?
- mitkä tekniset taidot kansalaiset tarvitsevat osanottoon?

Ruud Velthuis (2002, 218) listaa demokraattisen kansalaisuuden pätevyudet seuraavasti:

- poliittinen luku- ja kirjoitustaito
  - tieto: kansalaisen oikeudet ja velvollisuudet, poliittinen järjestelmä
  - asenne: demokraattinen, vastuullinen, luottava, lojaali
  - älylliset taidot: ottaa osaa poliittiseen keskusteluun, tietoisuus ajankohtaisista poliittisistä aiheista, kyky arvioida
  - osallistumistaidot: äänestäminen, tarkkailu ja vaikuttaminen politiikkaan ja päätöksiin
- sosiaalinen luku- ja kirjoitustaito
  - tieto: sosiaaliset suhteet yhteiskunnassa, sosiaaliset oikeudet ja sosiaalinen turvallisuus
  - asenne: suvaitsevaisuus, kunnioitus, muutosvalmius, omaksumiskyky
  - älylliset taidot: konfliktien ratkaisukyky rauhanomaisesti, kyky oikeuteen
  - osallistumistaidot: osallistuminen vapaaehtoiisiin organisaatioihin, yhteistyö, vuorovaikutus
- kulttuurinen luku- ja kirjoitustaito
  - tiedot: oman maan historia ja kulttuurinen perintö, keskeiset arvot ja normit
  - asenne: ympäristön suojelu, patriotismi, ihmisoikeuksien kunnioitus
  - älylliset taidot: oppia kielellinen pätevyys, lukeminen, kirjoittaminen, informaation kriittinen käsittely (medialukutaito) ja informaatioteknologia (tietokonelukutaito), kommunikaatiotaidot (väitellä, ilmaista omat näkemykset)
  - osallistumistaidot: monikulttuurisuuden käsittely
- taloudellinen luku- ja kirjoitustaito

- tiedot: taloudellinen kehitys, taloudelliset periaatteet, taloudelliset oikeudet, ammatti-
liittoon liittyminen, varallisuuden hankkiminen, käyttäminen ja siirtäminen
- asenne: talousjärjestelmän suosiminen, työeetos, verojen maksaminen
- älylliset taidot: työvalmennus, taloudellisten valintojen tekeminen
- osallistumistaidot: erilaiset työtilaisuudet, osanotto työntekijöiden neuvostoon.

Marianne Horsdal (2004, 52) tarkentaa tutkimuksiinsa viitaten muutamaa keskeistä näkökulmaa siitä, mitkä ilmentävät ja myös vahvistavat aktiivista kansalaisuutta. Itseilmaisuus on yksi näistä. Jos ihminen ei ole kykenevä ilmaisemaan itseään eikä omaa kommunikatiivisia taitoja, aktiivinen osanotto on mahdotonta. Ilman pätevyyskykyä itseilmaisuun yksilö on pakotettu passiivisesti hyväksymään muiden tulokset, tarkoitukset ja toimet ilman vastalauseita. Hän ajautuu herkästi yksinäisyyteen ja eristykseen ja käytännössä syrjäytyy yhteiskunnasta.

Ihmisen tulee hallita kulttuurisesti yhteinen symbolinen kieli. Hän tarvitsee myös kulttuurisen tilan saadakseen äänensä ilmaistuksi ja tulevansa kuulluksi. Horsdalin (2004, 52) mukaan ihmisen äänellä ja mielipiteillä ei ole yhteiskunnallista merkitystä, jos niitä ei kuunnella eikä niihin jollain tavalla vastata.

Useimmilla ihmisillä on rajoitetut areenat itseilmaisulle. He eivät tiedä miten saada äänensä kuuluville. He eivät uskalla ilmaista itseään. He saattavat myös kokea, että he eivät ole oikeutettuja ilmaisemaan itseään julkisilla areenoilla. Rajoitetut ja kapeat kontekstit itseilmaisulle ovat este ihmisten osanotolle. (Horsdal 2004, 52) Tämä on tärkeä näkökohta nykyaikana, kun suomalaisetkin kokevat, että he eivät saa ääntään kuuluville eivätkä voi vaikuttaa yhteisiin asioihin. Tämä on yksi syy ihmisten passiivisuuteen ja heidän kokemaansa osattomuuden tunteeseen.

Toinen tärkeä näkökulma Horsdalille (2004, 53) on kuuluminen, jota jokainen ihminen kaipaa. Ihminen kykenee parhaiten ilmaisemaan itseään tilanteissa ja konteksteissa, joissa hän tuntee turvallisuutta ja luottamusta. Kuulumisen, hyväksynnän ja liittymisen miellyttävät tunteet kasvavat ja vahvistuvat yhteisöissä, jotka ihminen kokee omikseen ja turvallisiksi. Jos ihminen kokee pakottamista tai alistamista, hän sulkeutuu, eristäytyy ja tuntee kodittomuutta. Alistuminen ja alistuneisuuden tunne eivät edistä aktiivista osanottoa. Alistunut sopeutuminen voi johtaa myös yksilölliseen turhautumiseen ja jopa itsetuhoiseen käyttäytymiseen.

Nykyisen yhteiskunnan dynaamisuus, joustavuus ja liikkuvuus lisäävät uusia aspekteja olennaiseen kysymykseen kuulumisesta. Elämämme risteilee erilaisten yhteisöjen välillä, joilla kullakin on omat kulttuuriset norminsa, koodinsa ja enemmän tai vähemmän kanoniset ennakkoymmärryksensä. Jokaisessa kontekstissa me astumme näyttämölle, joka on jo toiminnassa. Meidän on siksi kyettävä ymmärtämään, mistä ”näytelmästä” tai ”pelistä” on kysymys ja miten sitä näytellään/pelataan ennen kuin me voimme ottaa osaa ja vaikuttaa. (Horsdal 2004, 53)

Jotkut ihmiset vaeltavat tai hyppivät kontekstista toiseen ilman aktiivista osanottoa missään sosiaalisessa yhteisössä (Horsdal 2004, 53). Tämä ei ole toivottava tilanne aktiivisen kansalaisuuden näkökulmasta ja ihmisten aidon yhteisöön kuulumisen tunteen kannalta.

Ihminen voi saada tunteen kuulumisesta monilla tavoilla. Useimmat meistä haluavat kokea, että meidät hyväksytään sellaisina inhimillisinä olentoina kuin me olemme. Me haluamme olla hyväksytyjä ja tunnustettuja yksilöllisinä olentoina ja oikeutettuja itseilmaisuuksiin ja mahdollisuuteen vaikuttaa. Mitä useampia konteksteja ihmisellä on liittyä, kuulua ja vaikuttaa, sitä laajemmalle aktiivisen osanoton mahdollisuus Horsdalin (2004, 53) tutkimusten mukaan ulottuu. Siksi meidän kannattaakin luoda mahdollisimman monenlaisia liittymisen, kuulumisen ja osanoton paikkoja ihmisille. Näin varmistamme parhaiten mahdollisimman monen ihmisen aktiivisen osanoton.

Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa ja kasvattamisessa tarvitaan avoimuutta ja uteliaisuutta maailmaa kohtaan. Avoimuus on ennakkoehto oppimiselle ja valmiudelle oppia. Avoimuus auttaa kulttuurien kohtaamisessa, edistää suvaitsevaisuutta ja lisää moniarvoisuuden kunnioitusta. Se auttaa vapautumaan ennakkoluuloista ja esimerkiksi muukalaisvihamielisyydestä. Horsdalin (2004, 54) tutkimukset paljastavat, että ahdas ja pakotettu maailmankuva johtaa egoistisiin asenteisiin ja ennakkoluuloihin mutta yhtä hyvin myös voimattomuuden ja alistumisen tunteeseen.

Avoimuus opitaan kokemuksen kautta, kohtaamalla ja kuuntelemalla muita, olemalla ja toimimalla muiden kanssa. Siksi osallistuminen, mukanaolo ja dialogi ovat niin tärkeitä. Niihin tulee tarjota mahdollisuus ja niitä tulee harjoitella aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisessa.

Hajonnut käsitys identiteetistä on vakava este hyvän ja merkityksellisen elämän luomisessa. Identiteettikysymyksen täytyy olla siksi mukana kaikissa kasvatuksellisissa konteksteissa. Nuoria tulee auttaa vastaamaan ratkaisevaan kysymykseen: Kuinka opin olemaan minä? Kasvatuksellisten kontekstien pitää tukea nuorten persoonallista kehittymistä auttamalla heitä etsimään elämän tarkoitusta ja tukemalla heitä löytämään suunta omalle elämälleen. Horsdalin (2004, 55) mukaan identiteetin yksilölliset ja kollektiiviset elementit luodaan narratiivien ja käytännön kokemusten kautta.

Aktiivinen kansalaisuus ei toteudu ellei ihmisten osallistuminen etene dialogista käytännön toiminnaksi. Kauniiden ideoiden täytyy kohdata todellisen maailman kanssa ja kauniit puheet ja keskustelut pitää panna yhteisöissä käytäntöön. Tämä käytäntöön saattamisen taito on keskeinen kompetenssi aktiiviseen kansalaisuuteen pyrittäessä. Siksi tarvitaan suunnittelua, organisointia ja lopulta tekemistä. Pitää olla valmiutta edetä oikeina pitämien asioiden kanssa eikä antaa periksi puolitiessä, jos eteen tulee vaikeuksia tai kiinnostuksen kentät muuttuvat. Pitkäjänteinen sitoutuminen tuottaa monille nykyajan nuorille vaikeuksia. Tuloksia halutaan heti, tässä ja nyt, mutta yhteisten asioiden kohdalla se ei ole aina mahdollista. Nuorten suhteen pitääkin panostaa siihen, että he saavat kokemuksen edes pienen mittakaavan saavutuksista. Nuorten pitää saada tuntee, että aktiivisuus palkitaan ja että se tuottaa tavoitellun muutoksen. Näin nuori kokee tyydytystä siirtyessään kuluttajasta ja sivustaseuraajasta yhteiskunnan aktiiviseksi osanottajaksi. Ensimmäinen tärkeä askel on näin otettu. (Horsdal 2004, 56)

Kaikissa edellä mainituissa asioissa saadut menestyksen kokemukset luovat valtaistumista. Yksilö, joka ei voi ilmaista itseään, joka tuntee olevansa yksinäinen, joka ei saa kaipaamaansa tukea, joka ei ole huomaavainen toisia kohtaan, joka ei osaa neuvotella, joka on suljettu ja kapea-alainen ja hauraalla identiteetillä varustettu, on takuuvarmasti voimaton. Sellainen ihminen on altis sosiaaliselle ulossulkemiselle ja vakava uhka sosiaaliselle koherenssille. (Horsdal 2004, 56) Siksi tarvitaan valtaistamista, joka on aktiivisen kansalaisuuden keskeinen elementti.

Jon Van Til (2000, 168) kehottaa valjastamaan valtaistamisen kansalaisyhteiskunnan vahvistamiseen siten, että yksilöt ja yhteisöt voivat ottaa vastuun omasta elämästään ja korjata tarpeen mukaan sosiaalisia elämänolosuhteita. Yhteisöllisessä elämässä tarvitaankin ääriyksilöllisyyden ja itsekkyyden vapaaehtoisia ja/tai lailla säädettyjä rajoitteita, keskinäistä velvolli-

suudentuntoa ja kansalaisvastuuta. Tarvitaan oikeaa tasapainoa oikeuksien, vastuiden ja velvollisuuksien välillä.

Terveessä demokratiassa kansalaisten on tuettava ja ohjattava vallan käyttöä. Nykyisin kansalaiset ovat Don E. Eberlyn (1994b, xxix) ja Van Tilin (2000, 168) havaintojen mukaan tarkkailijoita eivätkä osallistujia. He ovat kuluttajia, jotka ”ostavat” veroja vastaan palveluja julkiselta vallalta. Kansalaisuudesta on tullut kuluttajuutta. Ihmiset ovat tulleet riippuvaisiksi hallituksesta eikä päinvastoin, kuten demokratiassa tulisi olla.

Kansalaisuudesta ja yhteisöllisyydestä tulee tehdä Van Tilin (2000, 168) ja Eberlyn (1994b, xxix–xxx) mukaan jälleen politiikan kulmakiviä. Kansalaisille pitää antaa kyky luoda poliittista tahtoa, ottaa vastuu kohtalostaan ja määrittää hallitusvallan kurssi. Ihmisten pitää ottaa itselleen takaisin se valta, joka on siirtynyt virka- ja politiikan ammattilaisille. Kansalaisuudesta tulee tehdä yhteiskunnan ”elämänveri”, joka ravitsee yhteiskunnan rakenteita ja ylläpitää niitä. Eberlyn terävä havainto on, että yhteiskunnallisen toiminnan kieli ei ole enää tavallista kieltä kansalaisuuden huolenpidosta vaan eksperttien jargonia ohjelmista, politiikasta ja parantamisesta.

Aktiivinen kansalaisuus vaatii Eberlyn (1994b, xxviii) mukaan yksilöllistä luonnetta, tietoja ja sitoutumista demokraattiseen osanottoon. Ihmisen tulee olla informoitu ja hänen tulee olla aktiivinen kansalainen. Silloin häntä ei johdeta harhaan eikä väärinkäytetä. Egoismi, individualismi ja privatismi haastavat tällaisen tavoiteltavan aktiivisen kansalaisuuden.

Eberlylle (1994b, xxix) kansalaiseksi tuleminen on yhteiskunnallisesti sitoutuneeksi tulemistä. Hän vaatii yhteisöllisen tunteen ja solidaarisuuden rakentamista yhdistyneenä vapauden eettöksen. Eberlylle yhteiskunta on vahva silloin, kun siinä vallitsee toisaalta vahva ja monipuolinen kansalaisuus ja toisaalta vahva yhteisöllisyys, jossa tavalliset ihmiset ravitsevat instituutioita ja niitä tapoja ja sitä moraalialia, joiden varassa humaani yhteiskunta lepää. Kansalaisetiikka sisältää hänen mukaansa sen, että yhteiskunta kohtaa ihmisten inhimilliset tarpeet suoraan ja vapaaehtoisesti ja että yhteiskunta käsittelee kokonaista ihmistä ja vahvistaa hänen omaa elämänhallintaansa.

Kansainvälisissä tutkimuksissa on havaittu viitteitä siitä, että ihmiset saattavat olla nykyisin vähemmän halukkaita kuin aikaisemmin olemaan aktiivisia kansalaisia vastoin heidän tuntei-

taan. Ihmiset ovat esimerkiksi kykenemättömämpiä kuin aikaisemmin tuntemaan velvollisuuden tunnetta tyrkytetyn tai ulkoapäin johdetun vastuullisuuden tunteen pohjalta. Tämä korostaa tarvetta luoda ihmisistä itsestään kumpuavaa, aitoa aktiivista kansalaisuutta, ei pakkoon tai velvollisuuteen perustuvaa. (Veen & Rank & Chioncel 2002, 4)

Jon Van Til (2000, 207) rakentaa kansalaisyhteiskunta-ajattelunsa aktiivisten ihmisten varaan. Hänelle on olennaista, että ihmiset sitoutuvat. Hän esittää viisi erityistä kriteeriä sitoutumiseen, pätevyyteen ja aktiiviseen toimintaan yhteiskunnallisissa asioissa. Ne ovat:

- keskittyä saavuttamaan enemmän inhimillisiä kuin institutionaalisia päämääriä
- keskittyä enemmän ihmisille läheisiin kysymyksiin kuin etäisempiin intresseihin
- ilmaista mieluummin huoli itsen ja toisten ihmisten hyvinvoinnista kuin yksinomaan omasta tai yksinomaan toisten
- kiinnittää mieluummin huomio trendeihin ja elementteihin, jotka eivät ole massamedian huomion fokuksessa, kuin keskittyä median esiin nostamiin asioihin
- rohkaista ihmisiä esittämään kriittisiä ja riippumattomia näkökantoja viranomaisista mieluummin kuin ilmaisemaan jonkin erityisen viranomaisen vaatimusten ei-kyseenalaistavaa hyväksymistä tai hylkäämistä.

Hyviä havaintoja nykyisessä järjestelmäkeskeisessä yhteiskunnassa, jossa asiat etääntyvät ihmisten käsityskyvyn ulkopuolelle poliittiseksi jargoniksi, jossa keskitytään varjelemaan rakenteita ja jossa ollaan vähemmän todellisesti kiinnostuneita ihmisistä, heidän mielipiteistään ja tarpeistaan.

Aktiivinen kansalaisuus on vaativa asia, kuten edellä olevat tutkijoiden ydinpätevyksien listaukset osoittavat. Yksikään suomalainen ei voine väittää, että hallitsee kaikki nämä asiat suvereenisti tai edes kykenee täydelliseen aktiiviseen kansalaisuuteen. Olennaista ei ole kuitenkaan täydellisyyteen pyrkiminen vaan asian tärkeyden tiedostaminen ja sen oivaltaminen, että aktiiviseksi kansalaiseksi tuleminen vaatii työtä, ponnistelua ja tahtoa ja että aktiiviseksi kansalaiseksi tulemistä pitää tukea kasvatuksellisin ja koulutuksellisin toimenpitein. Tässä työssä tulee olla perheiden, koulujen ja oppilaitosten, järjestöjen ja myös valtiovallan omine toimenpiteineen mukana.

Edellä olevat kompetenssilistaukset ovat niin erinomaiset, että niistä saa valmiin pohjan, kun kouluissa ja oppilaitoksissa ryhdytään miettimään aktiivisen kansalaisuuden ope-

tussuunnitelmia. Opetussuunnitelmassa tulee olla tiedollisten ja taidollisten valmiuksien antamisen ohella asenteen ja tahdon kasvattaminen koulutuksen, harjoituksen ja esimerkin avulla.

Opetus, kasvatustieteet, oppiminen ja kasvaminen

Kasvatustieteiden piirissä päästään tuskin koskaan yksimielisyyteen siitä, kuinka paljon ihmistä voidaan opettaa ja kasvattaa ja kuinka paljon hän oppii ja kasvaa. Menemättä tähän tieteelliseen ongelmaan, voitaneen sanoa, että aktiiviseksi kansalaiseksi kasvamisessa tarvitaan sekä opettamista ja kasvattamista että oppimista ja kasvamista. Varsinkin lapsille ja nuorille tulee opettaa aktiivisen kansalaisen perusvalmiudet ja heitä tulee Holloa (1931, 12) lainaten saattaa kasvamaan aktiivisiksi kansalaisiksi. Muuten lapset ja nuoret eivät hanki tarvittavia tietoja ja taitoja eivätkä omaksu sellaisia arvoja ja asenteita, joita tarvitaan, kun ihminen toimii aktiivisena kansalaisena.

Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvaminen ja kasvattaminen ei ole helppo tehtävä nykyaikana, kun yhteisöt, yhteiskunta ja maailma muuttuvat kiihtyvässä tahdissa. Kasvatustutkija ja psykologi Jerome Bruner kirjoitti jo vuonna 1986, että on vaikea kasvattaa tulevaa sukupolvea, koska emme kykene ennustamaan yhteiskunnan tulevaa muotoa. Estääkseen maailmaa hajoamasta kaaokseen ja tuhoamasta itseään Bruner kehotti kasvattajia keskittymään koulutukseen ja kasvatukseen, jossa nuoret opetetaan ymmärtämään, että monenlaiset maailmat ovat mahdollisia, että elämän tarkoitus, merkitys ja todellisuus pitää luoda ja että ihmiset voivat oppia säätämään suhteitaan toisten ihmisten kanssa. Brunerin vastaus koulutushaasteeseen oli keskittyminen sellaisten kulttuuristen työkalujen kehittämiseen, joiden avulla ihmiset voivat elää muuttuvassa maailmassa, ei passiivisina ja kykenemättöminä uhreina, vaan aktiivisina osanottajina luoden, uudelleen tulkiten ja uudelleen jäsentäen maailmankuvaansa pysyvässä prosessissa. Brunerin mukaan kasvatustieteet on tai sen pitäisi olla yksi tärkeimmistä keinoista saada aikaan tällainen elävä ja jatkuvasti uudistuva prosessi, jossa ihmisillä on aktiivinen osanottajan rooli, ei katsojan. (Horsdal 2004, 52)

Aktiivinen kansalaisuus opitaan erilaisissa konteksteissa: formaaleissa, non-formaaleissa ja informaaleissa. Tutkimusten mukaan eri kontekstien merkitys on yleisellä tasolla erilainen. Kun mennään yksilötasolle, erot ovat vielä suuremmat.

Kuudessa maassa toteutetun ETGAZE-tutkimuksen mukaan kodin ja varhaissozialisaation vaikutus on hyvin korostunut aktiivisen kansalaisuuden oppimisessa. Tutkimuksen Suomen osuuden tekijöiden Kari E. Nurmen ja Matti Laitisen (2003, 125) mukaan perusarvot ja mielen perusrakenteet omaksutaan lapsuudessa ja nuoruudessa. Näissä elämänvaiheissa opittu näkyi jollakin tavalla ihmisen koko myöhemmässä elämässä.

Tutkimuksen mukaan koulujen opetus ja oppisisällöt vaikuttavat vain vähän aktiivisen kansalaisuuden syntyä ja vakiintumiseen. Vaikka koulun välittämä tieto on välttämätön, se ei itsessään herätä eikä ylläpidä aktiivisuutta. Nurmen ja Laitisen (2003, 127–128) mukaan koulujen opetus valmisti oppilaita kokeita ja ylioppilaskirjoituksia varten. Se ei kehittänyt eikä sen ilmeisenä tarkoituksenaan ollut kehittää jokapäiväisessä elämässä tarvittavia perusvalmiuksia puhumattakaan siitä, että olisi innostettu oppilaita aktiiviseen osallistumiseen ja vaikuttamiseen.

Non-formaalin ja informaalin oppimisen rooli oli sen sijaan tutkimuksen mukaan keskeinen. Erityisesti vapaan sivistystyön opinnot valmensivat ihmisiä aktiiviseen kansalaisuuteen. Toisaalta tarpeellisia kansalaistaitoja opittiin myös työelämässä. (Laitinen & Nurmi 2003, 128; Horsdal 2004, 57)

Nurmen ja Laitisen (2003, 128–129) tutkimuksen mukaan suomalainen tapa ”kouluttautua” aktiiviseksi kansalaiseksi näyttää perustuvan perinteisten ja nykyaikaisten ratkaisujen yhdistämiselle:

- kodin huomattava sosiaalistava merkitys
- koulun ambivalenssi rooli
- nuorten harrastustoiminnan tärkeys
- rippikoulun ja seurakuntatoiminnan merkitys
- vapaan sivistystyön koulutustarjonnan tehokas hyödyntäminen
- ministeriöiden ja viranomaisten tarjoamien uusien tiedonsaanti- ja osallistumismahdollisuuksien hyödyntäminen
- internetin keskusteluryhmät ja foorumit
- kansainvälisten kontaktien ja yhteyksien hyödyntäminen.

Nurmi ja Laitinen (2003, 129) kehottavat paneutumaan huolellisen tutkimuksen kautta siihen, miten koulut voivat uudistaa opetustaan niin, että se muuttuu vaikuttavaksi. He suosittelevat aktiiviseen kansalaisuuteen tähtäävän koulutuksen tavoitteiden, sisältöjen ja toimintamuotojen suunnittelua kokonaan uudelta pohjalta. Nykyisen tietopainotteisen, ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen tapaiseen osaamiseen tähtäävän opetuksen tilalle tarvitaan oppilaiden omaehtoiseen toimintaan perustuvaa, paikallisiin yhteisöihin ja kansalaisaloitteisiin kytkeytyvää ongelma-keskeistä oppimista.

Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa on myös korostettava eri elämänvaiheiden merkitystä, joka on tullut tutkimuksissa selkeästi esille. Jotkut henkilöt ovat oppineet osan tärkeistä taidoista varhaisessa lapsuudessa, kuten itseilmaisun, luovuuden, suunnittelun ja organisoinnin taidot. Toiset tulevat aktiivisiksi paljon myöhemmässä elämänvaiheessa ja hankkivat välttämättömät kompetenssit osanottonsa myötä. (Horsdal 2004, 57; Laitinen & Nurmi 2003, 127)

Aktiivinen kansalaisuus opitaan erilaisissa prosesseissa (sosialisaatioprosessi) sekä instituutioissa (elinikäinen oppiminen). Tällaisia konteksteja ovat Kálmánin (2004) ja Velthuisin (2002, 217–218) mukaan perhe, ystävät, naapurit, koulu, kirkko, media, vertaisryhmät, työ, poliittiset instituutiot, kansalaisjärjestöt ja erilaiset aikuisoppimisen muodot. Myös sattumalla on tutkimusten mukaan yllättävän suuri merkitys. Mitä yksittäinen yksilö sattuu kohtaamaan elämänpolullaan, sillä voi olla hyvin tärkeä vaikutus tulevaisuuden päätöksiin, myös osallistumisen ja vaikuttamisen osalta. (Horsdal 2004, 57)

Jos ja kun koulut ja oppilaitokset yliopistoja myöten vaikuttavat vähän aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisessa, tilanne tulisi korjata pikimmiten. Koulun ja oppilaitosten rooli on Suomessa keskeinen, koska käytännössä koko ikäluokka opiskelee erilaisissa oppilaitoksissa vähintään murrosikänsä asti. Oppilaiden ja opiskelijoiden pitäisi oppia, kuinka yhteiskunta toimii, kuinka yhteiskunta vaikuttaa yksilöihin ja kuinka yksilö voi osallistua monilla erilaisilla tavoilla ja monissa erilaisissa konteksteissa ja myös vaikuttaa ihmisiä koskettaviin yhteisiin päätöksiin.

Tibbittsin ja Torneyn mukaan kansalaisuuden opetuksen voi parhaiten tehdä yhdistelemällä erilaisia oppimiskokemuksia: opetussuunnitelman mukainen opetus, oppiaineiden väliset yhdistelmät, erilaiset käytännön kokemukset, mukaan lukien aktiviteetit paikallisyhteisössä.

Tarkemmin eriteltynä opetuksen ja harjoittelun tulee sisältää oppilaitoksessa seuraavat elementit:

- oppilaiden osanotto päätöksiin koulu yhteisössä
- kansalaisuuskasvatus erityisenä aineena samaan tapaan kuin historia, maantiede ym.
- oppiaineiden yhteiset aktiviteetit, kuten projektit
- demokraattinen opetustyyli ja ilmapiiri luokassa sekä oppilaiden ja opettajien tasavertaiset suhteet
- interaktiivinen opetus ja oppimismetodit, jotka tuottavat oppilaille välineitä osanottoon (informaation kriittinen tarkastelu, keskustelutaidot jne.). (Velthuis 2002, 219)

Aktiivisen kansalaisuuden opettamista tutkinut Aniko Kálmán (2004) toteaa, että aktiivista kansalaisuutta ei voi oppia kirjoista kuten ei jalkapallon pelaamista eikä viulun soittamista. Pääpaino opetuksessa ei saisi olla tietojen jakamisessa, vaikka kaikki ihmiset tarvitsevatkin tietyt perustiedot ja -taidot. Olennaisempaa on harjoitus, käytännön toiminta, oppiminen jaettuista kokemuksista. Tärkeää on myös tunne, taju kuulumisesta johonkin. Kálmán puhuu kansalaisuuskasvatuksesta, joka on kasvatusta kansalaisuuteen, käyttäytymistä ja toimimista kansalaisena, tietoa kansalaisuudesta ja yhteiskunnasta sekä arvojen, taitojen ja ymmärryksen kehittämistä.

Ruud Velthuis (2002, 219) ehdottaa seuraavia toimenpiteitä, jotka vahvistavat aktiivisen kansalaisuuden oppimista. Muodollisessa kasvatuksessa toimenpiteitä ovat: opetuksen korkea yleinen taso, kansalaisuuskasvatus olennaisena osana opetussuunnitelman sisältöä, tiedon yhdistäminen käytäntöön ja tapauksiin, jotka ovat läheisiä opiskelijoille ja jotka ovat hyödyllisiä tulevaisuuden kansalaisille sekä demokraattinen luokka- ja kouluilmapiiri ja toiminnan kautta oppiminen. Non-formaalissa kasvatuksessa toimenpiteitä ovat Velthuisin mukaan: nuorten neuvostojen, nuorisopaneelien, kaupungintalovierailujen jne. organisoiminen. Näin nuoret pääsevät suoraan kontaktiin paikallisten päätöksentekijöiden kanssa. Toinen keino on vuorovaikutteisen päätöksenteon esittely aikuisille, kuten paikalliset työkonferenssit, avoimet suunnitteluprosessit, digitaaliset väittelyt ja sähköinen demokratia. Muita keinoja ovat yhteisöpalvelu kaikille opiskelijoille osana opintoja, valmennus toimia aktiivisina vapaaehtoisjärjestöissä, tietokone- ja medialukutaidon kehittäminen, poliittisen luku- ja kirjoitustaidon kurssit ja äänestyskasvatusohjelmat, työntekijöiden osallistumisen kehittäminen ja harjoittelu,

median suuren vaikutuksen hyväksikäyttö sekä sellaisten projektien kehittäminen, jotka edistävät kansalaisten mukaan saantia tai osanottoa.

Aikuiskasvatuksen päämääriä aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisessa voidaan Elias ja Meriammin mukaan tarkastella kriittisen, käyttäytymistieteellisen, humanistisen, progressiivisen ja liberaalin tavoiteasetannan näkökulmasta. Kriittisen päämäärän kohdalla kansalainen voidaan määritellä aktivistina. Tällöin oppimisen on tuettava opiskelijan pääsyä pois vallitsevista sosiaalisista oloista. Behavioristisessa päämäärässä aikuiskasvattaja suuntaa mission yksilölliseen kasvuun, tehokkaisiin saavutuksiin yksilöllisesti ja ryhmissä. Kansalainen voidaan tällöin määritellä henkilönä, joka löytää vapauden ja mahdollisuuden ilmaista itseään ottaessaan osaa kansalaistoimintaan, joka tunnustaa hänen vapaaehtoistyönsä arvon. (Ilsley 2002, 207–208)

Humanistinen päämäärä on vallitseva nykyisin länsimaissa. Lähtökohtana on usko siihen, että jokainen ihminen määrittää itse oman kohtalonsa. Ihminen ymmärtää oman työn, perheen, arvojen, moraalien ja toiminnan merkityksen. Kansalainen on tässä katsannossa henkilö, joka sitoutuu sosiaalisiin aktiviteetteihin ja kokoaa sosiaalista pääomaa. Hänen tarkoituksenaan on saavuttaa psyykkisiä hyötyjä, oppia uusia asioita ja löytää itsensä ilmaisun ja toiminnan muodon. (Ilsley 2002, 207–208)

Progressiivisessa päämäärässä korostus on oppijakeskeisissä käytännöissä, ongelman ratkaisussa. Progressivisteille kansalainen on käytännöllinen henkilö, joka ei vain esitä patriotismia vaan on määritellyt itselleen pätevät syyt tehdä niin. Liberaali päämäärä edistää puolestaan monipuolisen yksilön kasvua, henkilön, joka ymmärtää moraalisia valintoja ja osaa etsiä polun päitä älylliseen kasvuun. Liberaalin ajattelun mukaan kansalainen on täydellinen henkilö silloin, kun hän kykenee artikuloimaan monia käsityskykyjä ja tuntee monipuolisesti yhteiskunnallisia asioita. (Ilsley 2002, 207–208)

Ilsleyn (2002, 212) mukaan huomisen aikuiskasvattaja haluaa:

- ymmärtää käytännön ja kasvatuksen sosiopoliittisen tarkoituksen. Aikuiskasvattaja haluaa ymmärtää, kuinka ihminen muodostaa mielipiteen ja ilmaisee sen, kuinka ihminen kehittää tietoisuuden yhteiskuntapolitiikasta ja laajemmin maailmasta ja kuinka hän oppii toimimaan yhteiskunnassa

- harjoittaa osallistuvaa ja ennakoivaa toimintaa. Hyvin ajatteleva aikuiskasvattaja uskoo osanoton arvoon.
- puolustaa elämänlaadun kysymyksiä
- luo laajentuvia ja avartavia yhteiskunnallisia visioita
- tutkii jatkuvasti kansalaisuuden ideoita kiinnittäen huomion inhimillisiin ja sosiaalisiin kielikuviin.

Yhteenvedon tapaisesti kansainvälisistä tutkimustuloksista ja käytännön havainnoista voi todeta, että luottamus, itsevarmuus ja optimismi kasvavat ihmisessä positiivisten kokemusten ja käytännön toiminnan kautta. Aktiivinen osanotto palkitsee enemmän kuin raha. Olla mukana luomassa jotakin, joka tukee ja parantaa ihmisten elämää tai yhteisöjen toimintaa jollain tavalla, antaa tarkoituksen elämälle. Olla hyödyllinen, tukeva ja luova tuo mielen ihmisten elämälle. (Horsdal 2004, 58)

Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa ja kasvattamisessa pitää ottaa jatkossa huomioon se, että ihmiset eivät opi yleistä kansalaisuutta. Mitä he oppivat, on heidän oma kansalaisuutensa. (Veen & Rank & Chioncel 2002, 4) Tästä seuraa myös se, että kansalaisuuden oppiminen on jatkossa entistä yksilöllisempi asia, mikä lisää haasteita opetukseen ja kasvatukseen.

Yhdysvalloissa on parikin arvovaltaista organisaatiota paneutunut aktiivisen kansalaisuuden opettamiseen kouluissa lapsille ja nuorille. Toinen on The National Commission on Civic Renewal, jonka puheenjohtajana on toiminut tunnettu senaattori Sam Nunn. Tämän organisaation taustajoukoissa ovat olleet mm. Lester Salamon ja Robert Putnam.

Komissio esitti vuonna 1998, että jokaisen koulun tulisi tarjota Yhdysvalloissa ikään sopiva, mutta painava johdatus kansalaistietoihin ja -taitoihin. Kaikkien osavaltioiden tulisi edellyttää jokaiselta opiskelijalta kansalaisuuden perusinformaation hallintaa. (Van Til 2000, 132–133)

Toinen vastaavan tyyppinen organisaatio on edellä mainittu The Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD), joka julkaisi julistuksen Declaration on Education and Civil Society. Siinä korostetaan, että markkinoiden voima ja demokraattisen hallitusmuodon tehokkuus riippuvat demokraattisista arvoista ja yhteisön periaatteista. Kansalaisyhteiskunta on keskeinen lähde ihmisenä olemiseen. Julistus toteaa, että yksi tärkeimmistä haasteista on

valmentaa tuleva sukupolvi elinikäiseen sitoutumiseen kansalaisyhteiskuntaan. Koulut ja muut oppilaitokset esittävät avainroolia, jotta demokraattiset kansalaisarvot toteutuvat amerikkalaisessa yhteiskunnassa. (Van Til 2000, 130–133)

Organisaation toinen julistus Call to Action on hyvin yksityiskohtainen ja kauas ulottuva. Se haluaa

- laajentaa nuorten ja aikuisten mahdollisuuksia tulla enemmän mukaan merkitykselliseen palveluun naapurustossa ja yhteisöorganisaatioissa tekemällä palveluoppimisesta opetussellisen kokemuksen olennaisen osan
- rohkaista opiskelijoita tutkimaan luonne- tai persoonallisuuskehityksen ja vastuullisen osallistumisen kaksoisaihetta kansalaisyhteiskunnassa integroimalla palveluoppiminen, persoonallisuuskasvatus ja kansalaisuuskasvatus yhteen
- nivoa kansalaisyhteiskunnan historiallinen oikeutus ja arvot opetussuunnitelmien ja yhteisöohjelmien laajaan joukkoon
- ulottaa demokratian ja yhteisön arvot luokkahuoneeseen kytkemällä opiskelijat heidän omien oppimiskokemustensa suunnitteluun
- houkuttaa esiin mahdollisimman välitöntä ja tiivistä verkottumista yhteisöorganisaatioiden, yhdistysten, liike-elämän, paikallisten koulujen, oppilaitosten ja yliopistojen kesken
- varmistaa, että opiskelijat, henkilökunta, vanhemmat ja yhteisöorganisaatiot saavat äänensä kuuluville koulujen opetussuunnitelmien teossa
- varmistaa, että kaikki tarpeelliset inhimilliset, taloudelliset ja yhteisölliset voimavarat ovat käytettävissä tavoitteisiin pääsemiseksi. (Van Til 2000, 134)

Amerikkalaiset koulut ovat ottaneet lisääntyvässä määrin opetussuunnitelmiinsa oppikurssit kansalaisuudesta, kansalaisyhteiskunnasta ja yhteisöllisestä palvelusta. Opiskelijoiden opintoihin sisältyy monin paikoin 30–40 tuntia yhteisöpalvelua. Australiassa on vastaavanlainen käytäntö. (Van Til 2000, 138; Yeung 2004)

Lähellä aktiivisen kansalaisuuden oppimista on **kasvatus demokraattiseen kansalaisuuteen**. Erona on se, että demokraattinen kansalaisuus on yhteiskunnallisempi ilmaus, jolloin painopiste on hieman eri kysymyksissä kuin aktiivisen kansalaisuuden kohdalla. Euroopan neuvosto, joka aloitti 1990-luvun lopulla kunnianhimoisen projektin edistää demokratian opettamista jäsenmaissa, käytti seuraavaa määrittelyä kasvatukselle demokraattiseksi kansalaiseksi: ”Käy-

täntöjen ja erilaisten aktiviteettien tavoitteena on tehdä nuorista ihmisistä ja aikuisista nykyistä kykenevämpiä osallistumaan aktiivisesti demokraattiseen elämään omaksumalla ja harjoittelemalla heidän oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan yhteiskunnassa”. (Velthuis 2002, 215) Euroopan neuvoston määritelmässä pääpaino on poliittiseen ja yhteiskunnalliseen kansalaisuuteen kasvattamisessa.

Ruud Velthuisin (2002, 218) mukaan demokraattinen kansalaisuus opitaan parhaiten, jos oppimisprosessi on räätälöity. Opiskelijan tulee kokea, että oppiminen palvelee hänen tulevaisuuden tarpeitaan, että opetus ottaa huomioon opiskelijan intressit ja että hän voi opitun perusteella toimia ja vaikuttaa yhteiskunnassa. Yhteiskunnallinen kasvatus pitäisi olla sovitettu kansalaisen rooliin, olipa ihminen yhteisön jäsen, kuluttaja, perheen jäsen, elinikäinen oppija, veronmaksaja, äänestäjä, työntekijä, koulun johtokunnan jäsen tms. On tärkeää spesifioida se, mitä tietoja, asenteita ja taitoja pitää oppia. On myös tärkeää harjoitella käytännössä demokraattista kansalaisuutta.

Yhteiskunnallisen kasvatuksen sisällön voi jaotella temaattisesti esimerkiksi seuraavalla tavalla:

- sosiokulttuuriset aspektit: arvot, normit, sosiaaliset ryhmät
- sosioekonomiset aspektit: sosioekonomiset rakenteet, erilaisten sosioekonomisten ja intressiryhmien rooli
- poliittisjuridiset aspektit: lait, hallituspolitiikka, poliittiset näkökannat (Velthuis 2002, 218–219).

Koopmanin mukaan ihmisten kyky toimia valistuneina ja autonomisina kansalaisina hankitaan kestävästi kokemalla laaja-alaista osanottoa yhteiskunnassa ja politiikassa. Nuorille tulee tarjota mielekkäitä oppimiskokemuksia sekä mahdollisuuksia sosiaalisen ja poliittisen merkityksellisyyden kokemiseen. (Velthuis 2002, 219)

Yhteiskunnallinen kasvatus voi olla menestyksellistä monella tavalla. Yleinen havainto on, että kasvatuksen tason ja osanoton välillä vallitsee korrelaatio. Mitä korkeampi kasvatuksen taso on, sitä enemmän ihmiset ottavat osaa. Mitä paremmin ihmiset ovat informoituja, sitä enemmän he keskustelevat yhteiskunnallisista kysymyksistä. (Velthuis 2002, 219)

Aktiiviseen kansalaisuuteen oppiminen ja kasvaminen edellyttää tietoista opettamista ja kasvattamista, harjoittelemista ja hyviä esimerkkejä. Tässä työssä kaikkien tahojen tulee olla mukana. Yksin koululaitoksen varaan sitä ei voi jättää. Mukana pitää olla perheiden, järjestöjen ja erilaisten yhteisöjen.

Aktiivista kansalaisuutta voi parhaiten opettaa yhdistelemällä erilaisia oppimiskokemuksia eri konteksteissa. Positiiviset kokemukset vievät oppimisprosessia eteenpäin ja kannustavat toimimisen ja osallistumisen lisäämiseen. Siksi kaikenikäiset ihmiset kaipaavat kokemuksia ja tarvitsevat palautetta, joka rakentaa itsevarmuutta, optimismia ja luottamusta siihen, että minä voin ja minun halutaan olevan aktiivinen kansalainen ja että minä myös kykenen sellainen olemaan. Ilman näitä kokemuksia ihminen ei halua olla aktiivinen kansalainen eikä myöskään opi sen edellyttämiä kvalifikaatioita.

Keskustelunavauksia kasvamisen ja kasvattamisen voimistamiseksi

Edellä olevan taustapohdinnan jälkeen on aika siirtyä tarkastelemaan sitä, voidaanko ja millä tavalla aktiivista kansalaisuutta voimistaa Suomessa. Pohdinta on aloitettava käsitteistä kansalaisuus ja aktiivinen kansalaisuus, jotka eivät ole tällä hetkellä ihmisten huulilla. Ne eivät ole muotitermejä. Tämän päivän suomalaiset haluavat olla yksilöitä, ihmisiä, asukkaita, ammattilaisia, osakkaita ym. He ovat kanssaeläjiä tai oman tiensä kulkijoita tai itsensä etsijöitä tai kosmopoliitteja tai elämästä nauttijoita. Vähemmän korostetaan sitä, että olemme kansalaisia, yhteisöjen ja yhteiskunnan aktiivisia ja vastuullisia jäseniä.

Aktiivinen kansalaisuus on noussut ajankohtaiseksi keskusteluteemaksi ihmisten vähentyneen yhteiskunnallisen osallistumisen, lisääntyneen syrjäytymisen, tietotekniikan läpimurron, globalisaation ja monikulttuurisuuden tuoman lisähaasteen vuoksi. Samaa keskustelua käydään kaikissa länsimaissa. Tavalliset kansalaiset eivät ole nostaneet asiaa esiin. He eivät ole kysymyksestä huolissaan eivätkä problematisoi asiaa. Asia on nostettu kansalliselle keskustelueluagendalle Euroopan unionin, kansallisten poliittisten päätöksentekijöiden ja kansalaisyhteiskunta-ajattelijoiden ja -toimijoiden toimesta.

Kansalaisyhteiskuntatoimijaa ilahduttaa se, että aktiivinen kansalaisuus ja ihmisten osallistuminen ovat nousseet poliittisella tasolla mielenkiinnon kohteiksi. Jotenkin on kuitenkin ha-

vaittavissa, että keskustelu polkee tavallaan paikallaan. Aktiivinen kansalaisuus -käsitettä ja -tematiikkaa nostetaan virallisissa kannanotoissa ja yhteiskunta-ajattelijoiden toimesta esiin. Keskustelu ei kuitenkaan nouse siivilleen eikä innosta laajempaan debattiin. Mikä on syynä tähän?

Käsitteen uudelleen määrittely

Yksi syy on varmasti itse käsite aktiivinen kansalaisuus. Se on tuntematon ilmaisu ja ehkä jopa suuri mysteeri tavallisille suomalaisille. Se ei innosta kannanottoihin eikä väittelyihin. Se ei hurmaa eikä humalluta ketään. Ihmiset toimivat, harrastavat ja osallistuvat. He eivät kuitenkaan koe, että he ovat poliitikkojen unelmoimia aktiivisia kansalaisia.

Onko vika tiedostamattomuuteen itse käsitteessä vai sen sisällössä? Molempia kannattaa pohdita. Jos käsite ja sen sisältö eivät innosta eivätkä kolahda ihmisten tietoisuudessa, sen uudelleen formulointia ja jopa aivan uusien käyttökäsitteiden lanseeraamista kannattaisi harkita. Muuten aktiivista kansalaisuutta voi olla vaikea saada eläväksi osaksi suomalaisten kielenkäyttöä ja tietoisuutta.

Kantasanaan kansalaisuus sitoutuu nykyihmisen ajattelussa velvollisuudentuntoisuutta, kansallisvaltiohapatusta ja vieraannuttavaa nationalismia. Vaikka kansalaisuus tarjoaa ihmisille laajat oikeudet valtion jäsenenä, lain suojan sekä hyvän sosiaalisen, fyysisen ja taloudellisen turvan, käsite ei sykehdytä. Onko niin, että tämän päivän suomalaiset pitävät kansalaisuuden turvaamia poliittisia, sosiaalisia ja taloudellisia oikeuksia niin itsestään selvinä, että niistä ei jakseta innostua? Kansalaisuus koetaan annettuna statuksena, joka ei edellytä meiltä ihmisiltä erityisiä toimenpiteitä. Voi myös aiheellisesti kysyä, että liittyykö asennoituminen parin viime vuosikymmenen aikana ilmenneeseen suhtautumiseen, jossa ihmiset penäävät kerkeästi oikeuksiaan ja ovat niistä varsin tietoisia, mutta muistavat huonommin tai jopa protestoivat velvollisuuksien suhteen eivätkä halua korostaa omaa vastuutaan oikeuksien mahdollistamisessa ja turvaamisessa?

Jaakko Rantalaa (2004) siteeraten ihmiset ovat kasvaneet passiivisiksi kansalaisiksi, ja järjestelmä on jopa opettanut heitä luopumaan elämänalueista, joissa ihmisillä tulisi olla joka hetki tärkeä rooli. Yhteiskunnan työnjaollinen erikoistuminen ja lisääntynyt professionaalistuminen ovat systemaattisesti riisuneet ihmiset vastuullisuudesta ja tehneet heistä monilla elämänalu-

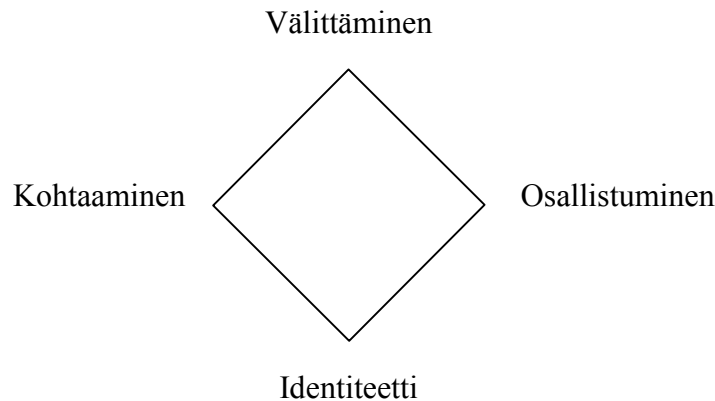
eilla sivustakatsojia. Media ja ylikorostunut taloussektori ovat niin ikään nostaneet kynnystä aktiiviseen kansalaisuuteen. Jaakko Rantalan mielestä olisi hyvä miettiä jopa sitä, millaisia vastavoimia tarvitaan niitä kehitystrendejä vastaan, jotka nostavat kynnystä aktiiviseen kansalaisuuteen.

Tästä tematiikasta pitäisi Suomessa virittää yleistä keskustelua. Suomalainen yhteiskunta on tuudittanut meidät nauttimaan hyvistä oikeuksista ja palveluista. Ihmisten mieleen on pesiytynyt ajatus, että yhteiskunta turvaa täyden kansalaisuuden meille ihmisille. Vähemmän muistetaan sitä, että me ihmiset olemme yhteiskunta ja me turvaamme toiminnallamme täyden kansalaisuuden itsellemme ja kanssaihmisille. Kunnat ja valtio ovat jako-, tasaus ja turva-aparaatteja. Sisältö ja resurssit tulevat ihmisten määrittelemänä ja ihmisten toiminnan tuloksina.

Toinen keskustelu tulisi käydä käsitteiden kansalaisuus ja aktiivinen kansalaisuus sisällöstä. Tämän työn tukena toiminut asiantuntijaryhmä pohti sitä vaihtoehtoa, että kansalaisuus ja aktiivinen kansalaisuus -käsitteet jätettäisiin ylätasoon ns. poliittisiksi käsitteiksi. Vähän samaa lienee tavoitellut Ove Korsgaard.

Tätä ajatuskehitelmaa jatkaen voisi alkaa käyttää ihmisten parissa kansalaisuuden sijasta esimerkiksi sanoja suomalainen, pihtiputaalainen, vuosaarelainen, eurooppalainen. Aktiivisen kansalaisuuden sijasta ilmauksia olisivat innokas toimija, ahkera vapaaehtoinen, osaava vertaistukija, osallistumisesta ja vaikuttamisesta kiinnostunut luottamushenkilö, sitoutunut puolueen jäsen jne. Tällaiset käsitteet olisivat lähellä ihmisiä. Ihmiset tunnistaisivat ne ja tietäisivät mistä on kysymys, kun puhutaan kansalaisuudesta tai aktiivisestä kansalaisuudesta. Asiantuntijoiden, poliittisen päätöksentekijän sekä virkahallinnon keskuudessa käytettäisiin yleiskäsitteitä kansalaisuus ja aktiivinen kansalaisuus.

Työn tukena ollut asiantuntijaryhmä avasi aktiivinen kansalaisuus -käsitteen aivan uudella tavalla. **Aktiivinen kansalaisuus tarkoittaisi ihmisen identiteettiä, osallistumista, kohtaamista ja välittämistä.** Työ aktiivisen kansalaisuuden edistämiseksi olisi näiden näkökohdosten puolesta tehtävää työtä.

Identiteetti on kansalaisuuden tärkeä perusta. Jokaisella ihmisellä on perustavoitteena luoda ja säilyttää oma, ehyt minäkuva ja rakentaa oma identiteetti. Identiteetti antaa ihmiselle viitekehyksen hahmottaa oma paikkansa ihmisyhteisöissä ja yhteiskunnassa. Ilman omaa identiteettiä ihminen ei ole ihminen eikä varsinkaan kansalainen.

Kun ihmisten vanhat identiteetit ovat rapautumassa ja muuttumassa arvo- ja identiteettikriisin seurauksena, **eri toimijatahojen tulisi kaikin tavoin tukea ihmisiä rakentamaan omaa minuuttaan ja identiteettiä haastavassa ja monella tavalla ristiriitaisessa arvotodellisuudessa.** Kodin, koulun, järjestöjen ja jopa työelämän rooli on tässä työssä keskeinen, ja kaikkien tahojen vastuu on suuri. Muuten ihmiset jäävät ajelehtimaan identittöminä arvo- ja kulttuurimurroksen keskellä, ja jos näin tapahtuu, aktiivinen kansalaisuuskaan ei voi toteutua, koska oma identiteetti on aktiivisen kansalaisuuden ydintä.

Osallistuminen tuo ihmiselle todellisen kansalaisuuden. Täysin passiivinen ihminen ei ole kansalainen kuin statukseltaan. Kun ihminen on mukana sosiaalisissa aktiviteeteissa (harrastukset, yhdistystoiminta, lähiyhteisön erilaiset toiminnot jne.) ja yhteiskunnallisissa toiminnoissa (äänestäminen, ammatti- ja poliittinen yhdistystoiminta, mielipiteen julkinen ilmaisu jne.), hän elää keskellä yhteiskuntatodellisuutta osallistuen ja samalla vaikuttaen. Osallistuminen tuottaa osallisuuden ja myös mahdollisuuden vaikuttaa.

Suomessa on lukematon määrä mahdollisuuksia osallistua. Valinnanvaraa löytyy jokaiselle. Meillä on myös valtiovalta turvannut perustuslaissa osallistumisen oikeutuksen, kunhan toiminta noudattaa Suomen ja EU:n lakeja. Näin ei ole läheskään kaikissa maailman maissa. Se, osallistuvatko ihmiset, on lähinnä kiinni heistä itsestään. Toki on tiettyjä rajoitteita maantie-

teellisistä, fyysisistä tai muista syistä johtuen, mutta suurissa sarjoissa osallistuminen tai osallistumattomuus on Suomessa yksilön valinta. Maantieteellisistä syistä johtuvia rajoitteita ei voi kokonaan poistaa, mutta ihmisten esteettömyyttä pystytään parantamaan, jolla mahdollistetaan kaikille ihmisille tasavertainen kansalaisuus fyysisistä edellytyksistä riippumatta.

Kun osallistuminen on ennen muuta tahto- ja motivaatiokysymys, näitä tekijöitä tulisi vahvistaa haluttaessa tukea aktiivisen kansalaisuuden toteutumista. Tahtoa ja motivaatiota on vaikea opettaa. Se syntyy enemmän kodin kasvatuksen ja käytännön toiminnan tuloksena, esimerkin innoittamana ja osallistumismahdollisuuksien tarjolla olon seurauksena. Ihmisissä olevaa sisäistä halua osallistua tulisi herätellä ja rohkaista ja tarjota väyliä osallistumishalun kanavoitumiselle. Samalla ihmisiä tulee rohkaista osallistumaan ja ylittämään uskaltamiskynnyksiä.

Tämän aktiivisen kansalaisuuden ulottuvuuden kohdalla katse kääntyy perheisiin. Asenne muotoutuu muun kasvuprosessin kanssa samaan tahtiin. Jos asenne on aktiivisuutta suosiva ja osallistumiseen kannustava, lapsi sisäistää sen ja toimii sen mukaisesti myöhemmässä elämässään. Valtaosassa Suomen koteja näin tapahtuu. Tärkeä ja samalla vaikea kysymys on se, voidaanko ja miten tukea niitä perheitä, joiden lapset eivät pääse osallisiksi tällaisesta kasvu ympäristöstä. **Suomalainen päivähoito, sosiaalityö ja koululaitos** ovat hyvänä tukena, koska ne ovat kaikkien lasten ja perheiden ulottuvilla. Vaikka nämä tahot ovat kuormitettuja omissa kasvatus- ja koulutustehtävissään, pitäisi miettiä, **mitä ne voisivat tehdä vielä nykyistä enemmän sellaisen asenteen, tahdon ja motivaation muodostumiseksi, että nykyistä useammat lapset ja nuoret haluaisivat osallistua, toimia ja vaikuttaa.**

Tutkimusten (mm. Etgatz) mukaan lapsuudessa opittua passiivisuutta ja alkanutta vieraantumista on vaikea myöhemmin murtaa. Tämän vuoksi aktiivisen kansalaisuuden edistäminen edellyttää monipuolisten harrastus- ja osallistumismahdollisuuksien tarjoamista lapsille ja nuorille. Tähän toimintaan on mahdollista luontevasti integroida myös kansalaiskasvatuksellisia elementtejä, kuten aktiivinen toimintaympäristön seuraaminen, suvaitsevaisuus, kestävän kehityksen periaatteiden noudattaminen, kriittinen medianlukutaito ja valmius vaikuttaa asioihin. Lisäksi tulisi rakentaa toimintamalleja, joihin perheelliset voivat vaivattomasti osallistua. (Laitinen 2004)

Kouluissa ja muiden oppilaitoksissa voidaan lasten ja nuorten osallistumismahdollisuuksia lisätä, samoin kunnallisessa demokratiassa ja valtionhallinnossa. Näistä näkökohdista lisää kansalaisyhteiskuntaosiossa.

Kolmas uuden määrittelyn mukainen sisältöulottuvuus on **kohtaaminen**. Ihminen sosiaalisena olentona kaipaa toisen ihmisen läheisyyttä, keskustelua ja mielipiteiden vaihtamista. Ihminen tarvitsee yhteisiä kokemuksia, joita hän voi jakaa toisten kanssa. Kun identiteetin kohdalla katse oli itseen päin, kohtaamisen osalta katse on suunnattu toiseen ihmiseen. Halutessamme edistää aktiivista kansalaisuutta ihmisten kohtaamisen mahdollistaminen on keskeisellä sijalla. Kohtaamista ei ole vastaan kävely Helsingin kadulla. Se ei ilmennä eikä rakenna kansalaisuutta. **Todellista kansalaisuutta synnyttää ihmisten luonteva, jatkuva ja välitön kohtaaminen erilaisissa tilanteissa.** Osa näistä kohtaamisista voi olla äänialloilla tai sähköisissä verkoissa, mutta henkilökohtaisten kohtaamisten tärkeyttä ei korvaa mikään.

Kohtaamisen filosofiaan perehtynyt Eero Voutilainen (2004) toteaa, että meidän tulee sallia itsellemme kohtaamisissa hiljaisuus, hapuilu, tutustuminen ja luottamuksen rakentaminen. Me hyökkäämme nykyisin tapaamisissa suoraan asioihin, jolloin aito kohtaaminen jää tapahtumatta. Meillä tulisi olla rohkeutta kohdata toisia ihmisiä ilman asiaa, vain tutustumisen ja yhdessäolon vuoksi. Pakottamatta syntyvä asia vapaamuotoisessa kohtaamisessa voi olla Voutilaisen mukaan jopa innovatiivisempi, uudempi ja tuorempi kuin väkisin miettimällä mietitty asia.

Aidon kohtaamisen tunnusmerkit ovat yksinkertaiset: levollinen läsnäolo, kuuntelu sekä kuuluksi ja ymmärretyksi tuleminen. Tärkeintä on itse kohtaaminen, ei sen sisältö. Toistemme kohtaaminen tapahtuu syvimmiltään pinnan alla, sydänten kesken, kokonaisvaltaisesti ja kaikkiin aistein. Aito kohtaaminen ei synny kuitenkaan itsestään, vaan sen eteen pitää nähdä vai-vaa ja laittaa myös itsensä peliin. (Voutilainen 2004)

Martin Buber tiivistää kohtaamisen idean minä-sinä-suhteeseen. Kun kaksi ihmistä suostuu aidosti minäksi ja lähestyvät toisiaan sinänä, he antavat kohtaamisen ihmeen tapahtua. Kohtaaminen ei ole suhde, vaan tapahtuma suhteen sisällä. (Voutilainen 2004) Minä-sinä-suhde liittyy kansalaisuuden ytimen ihmisen suhteeseen toiseen ihmiseen (Rantala 2004).

Kukaan ei voi olla kuitenkaan koko ajan minä-sinä-suhteessa, pelkässä läsnäolossa. Ihmisen täytyy välillä vetäytyä taemmas ja tehdä sinästä se tai hän. Ajoittainen vetäytyminen tai eristäytyminen minä-se-suhteeseen ei aiheuta Buberin mukaan kuitenkaan ongelmaa, jos ihminen on valmis uudestaan minänä avautumaan suhteelle. (Voutilainen 2004)

Kohtaaminen on syvimmiltään rakkauden kaksoiskäskyn toteuttamista: rakasta lähimmäistäsi niin kuin itseäsi. Tällöin kohtaamiseen ei kätkeydy salattuja motiiveja eikä verhoiltua hyväksikäyttöä. Välittämällä toisista välitän samalla itsestäni, sillä kohtaamisen vuorovaikutuksessa olemme sekä antajina että vastaanottajina. Kaikki piilotetut vaikuttamispyrkimykset ja toisen muuttamisen päämäärät karkottavat kohtaamisen hengen. Syntyy valekohtaaminen, josta jää kohtaamisen vaikutelma, tuttavallisuuden tuntu. Valekohtaamiset ovat kohtaamisiksi naamioituja kohtelemisyriksiä, epäkohtaamisia, joissa toinen ihminen on manipuloitavana kohteena. (Voutilainen 2004) Työn tukena ollut asiantuntijaryhmä totesi osuvasti, että Suomessa on paljon kohtaamattomuutta tilanteissa, jotka näyttävät kohtaamisilta. Jos nämä kohtaamattomuustilanteet muutettaisiin todellisiksi kohtaamisiksi, yksinäisyydestä kärsivä Suomen kansa eläisi paljon nykyistä onnellisemmin.

Jakaessamme keskenämme kiireetöntä läsnäoloa, kokemuksiamme, osaamistamme, ajatuksiamme ja tunteitamme, olemme kaikki saamapuolella. Hyvä kohtaaminen rikastuttaa, ravitsee ja virkistää. Yhteisö, jossa ihmiset eivät kohtaa, jättää Voutilaisen (2004) mukaan käyttämättä valtaosan voimavaroistaan, erityisesti hiljaisesta tiedosta, jolla on ratkaiseva merkitys toiminnan tuloksellisuuden kannalta. Kohtaava yhteisö on ilmapiiriltään terve, tulostietoisuudeltaan selkeä ja voimavarojensa laadukkaaseen käyttöön motivoitunut. Vaikeasti tavoitettava hiljainen tieto on siinä erityisen huomion kohteena.

Kansalaisjärjestöt ja ihmisten epäviralliset sosiaaliset yhteistyöverkostot ovat tärkeitä kohtaamisten mahdollistajia Suomessa. Järjestöihin on uinut sisään tehokkuus- ja kilpailuajattelua, joka ei kaikilta osin istu yhteen aidon kohtaamisajattelun kanssa. Järjestöissä pitäisi nykyistä tietoisemmin vaalia sitä, että mukana olevat ihmiset saavat iloa ja hyvää mieltä yhdessäolosta ja toisten ihmisten kohtaamisesta. Viestit ihmisten uupumisesta kansalaistoiminnan piirissä ovat hälyttäviä merkkejä siitä, että suorittamisessa on menty liian pitkälle. Iloa, nautintoa ja hyvää mieltä tuottamaan tarkoitettusta kansalaistoiminnasta on tullut ihmisille taakka. Kun näin on, kansalaisjärjestöjen tulisi nopeasti pysähtyä ja miettiä arvonsa ja toimintansa uusiksi. Uuvuttava kansalaistoiminta ei rakenna aktiivista kansalaisuutta vaan vieraannuttaa

ihmisiä pois toiminnasta. Voimaannutta kohtaaminen itselle mieluisan tai toisille ihmisille apua antavan kansalaistoiminnan merkeissä sen sijaan vahvistaa aktiivista kansalaisuutta.

Työn tukena ollut asiantuntijaryhmä heitti ilmaan mielenkiintoisen havainnon. Suomessa on maailman paras päivähoito- ja koulujärjestelmä ja Suomi on kansalaistoiminnan jättivaltio. Silti olemme maailman väkivaltaisain maa, jossa ihmiset haluavat eläkkeelle 50-vuotiaina ja jossa ihmiset tekevät itsemurhia maailmanennätystahtiin. Olisiko sittenkin niin, että olemme maailman kilpailukykyisimpänä hyvinvointivaltiona tunnetason kehitysmää, vai mistä on kysymys? Miettimisen arvoinen asia kaikilla tasoilla.

Toki kohtaamisiin liittyy myös konfrontaatiomerkitys. Ihmiset ottavat aina yhteisöissä mittaa toisistaan ja luovat vastakohta-asetelmia. Tämä ei ole kuitenkaan mitenkään vaarallinen asia. Se kuuluu ihmisyyteen elämään. (Rantala 2004) Sivistynyt eri mieltä oleminen ja sanan voimalla toisten haastaminen vievät luovaa ajattelua eteenpäin ja pitävät yhteisöt elinvoimaisina ja virkeinä.

Uuden sisältömäärittelyn neljäs näkökulma, **välittäminen**, tuo aktiivisen kansalaisuuden erittelyyn tärkeän inhimillisen ja sosiaalisen ulottuvuuden. **Välittämisen tulee lähteä omasta itsestä. Itseään tuhoava ihminen ei kykene olemaan aktiivinen kansalainen. Omasta itsestä välittämistä seuraa toisista välittäminen.** Ihmisyyteen eivät voi hyvin, jos niissä ei tunneta mielenkiintoa kanssaihmisistä, heidän kohtaloistaan, heidän hyvän elämän edellytyksistään. Välittämisen kehä laajenee itsestä ja toisista ihmisistä lähiyhteisöihin, koko yhteiskuntaan ja myös globaalille tasolle.

Länsimaisia yhteiskuntia vaivaa välinpitämättömyyden mentaliteetti. Se rapauttaa sisältä päin länsimaisia yhteisöjä ja yhteiskuntia. Kärjistäen voi sanoa, että välittäminen on ulkoistettu kuntien ja valtion tehtäväksi monissa hyvinvointivaltioissa, myös Suomessa. Seurauksena on ollut vastuun hämärtyminen omasta itsestä, toisista, lähiyhteistöistä ja koko yhteiskunnasta.

Välittämisen filosofia tuo aktiivisen kansalaisuuden uudenlaiseen määrittelyyn empatisuuden, humanisuuden ja sosiaalisen vastuun. Se vahvistaa oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvoisuuden näkökulmaa. Näin määritellen aktiivinen kansalaisuus ulottuu alueille, joita ei ole perinteisissä määritelmissä sisällytetty aktiivisen kansalaisuuden keskeisiksi sisältöalu-

eiksi. Samalla määrittelyssä tiedostetaan ihmisten susimaiset ominaisuudet toisia ihmisiä kohtaan.

Aktiivinen kansalaisuus kannattaisi ymmärtää edellä kuvattuna nelikenttänä ja purkaa se identiteettityöksi, osallistumisen lisäämiseksi, kohtaamisten mahdollistamiseksi ja aidoksi välittämiseksi itsestä, toisista ihmisistä ja omasta yhteisöstä. Näin käsite avautuisi aivan uudella tavalla ihmisille. Se olisi konkreettinen, ihmistä lähellä oleva asia. Se olisi innostava asia, joka tuottaisi ihmisille tunteen: Hei, tässä minä haluan olla mukana.

Näin mielletty aktiivinen kansalaisuus mahdollistaisi uudenlaisten koulutuksellisten ja toiminnallisten prosessien käynnistämisen. Kouluissa keskityttäisiin identiteettityöhön ja välittämiseen oppimiseen. Järjestöt ja yhteisöt voisivat organisoida eri tasoisia ja eri tyyppisiä kohtaamisen paikkoja ihmisille. Järjestöjen strategisena painopisteenä voisi olla vapaaehtoisista välittäminen tai ihmisten tutustuttaminen toisiinsa tai ihmisten kannustaminen osallistumaan ja vaikuttamaan. Kunnat ja valtio lisäisivät osallistumisen mahdollisuuksia ihmisille, jotta aktiivinen kansalaisuus toteutuisi käytännössä. Eri toimijoilla olisi lukuisia mahdollisuuksia edistää tämän jaottelun avulla todellista ja moni-ilmeistä aktiivista kansalaisuutta.

Suomalaiset voisivat ottaa yhteiseksi haasteeksi identiteetin vahvistamisen, osallistumisen lisäämisen, kohtaamisten moninkertaistamisen ja välittämisen eetoksen. Näin Suomi voisi olla todellinen ihmisten Suomi ja siitä voisi kehittyä aktiivisten kansalaisten Suomi.

Aktiivinen kansalaisuus tulee tehdä mahdollisimman läpinäkyväksi ja ymmärretyksi. Ihmisten tulee olla tietoisia kansalaisuuden sisällöstä, sen oikeuksista ja velvollisuuksista. Aktiivisen kansalaisuuden sisäistymisen tulisi olla tavallaan prosessi, jossa ihminen tiedostaa statuksensa ja roolinsa ja omaksuu oikeutensa ja velvollisuutensa ihmisyhteisön ja yhteiskunnan jäsenenä. (Rantala 2004)

Aktiivisesta kansalaisuudesta puhuttaessa vaatimustasoa ei saa nostaa niin korkealle, että se lamaannuttaa ihmiset. Aktiivisuutta voi olla monenlaista ja kaikenlainen aktiivisuus on arvokasta. Yhteiskunnassa ei pidä ryhtyä arvottamaan eikä luokittelemaan ihmisiä aktiivisuuden perusteella, koska edellytykset ja mahdollisuudet aktiivisuuteen ovat erilaiset. Työn tukena olleen asiantuntijaryhmän jäsen Pirkko Ruuskanen-Parrukoski (2004) huomauttaakin, että

”kansalaistulostavoitteet” tulee laatia ihmisen mittaisiksi. Toki kaikkia kansalaisia tulee kannustaa aktiivisuuteen ja antaa välineitä ja mahdollisuuksia siihen.

Koulutuksellisten ja toiminnallisten prosessien käynnistäminen

Koulu on Suomessa toimija, jota ei voi ohittaa, kun puhutaan aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisesta. Kouluopetuksen suhteen on helppo yhtyä Nurmen ja Laitisen ehdotukseen siitä, että ns. kansalais- ja demokratiakasvatus tulee kouluissa miettiä kokonaan uusiksi, koska tulokset nykyisestä opetuksesta ovat vaatimattomat. Tämä on opetusviranomaisten tehtävä.

Lapsille ja nuorille tulee opettaa aktiivisen kansalaisuuden peruskvalifikaatiot peruskoulussa, lukiossa ja ammatillisissa oppilaitoksissa. Oppikurssin nimenä ei voi luonnollisestikaan olla aktiiviseen kansalaisuuteen opettaminen, vaan vuorovaikutuksen, osallistumisen, toimimisen ja vaikuttamisen opiskelu, aktiivisuuden harjaantuminen, identiteetin vahvistaminen sekä itsensä kehittäminen yksilönä, kanssaihminenä ja yhteisön ja yhteiskunnan jäsenenä. Peruskoulun ja lukion uusissa opetussuunnitelmissa olevat osallistumiseen ja vaikuttamiseen liittyvät aihekokonaisuudet antavat hyvän lähtökohdan aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattavan opetuksen voimistamiselle nykyisestä.

Pelkkä opetus ei kuitenkaan riitä. Jos opetus jää tiedon päähän pänttäämiseksi, se ei tee vielä kenestäkään aktiivista kansalaista. Tiedot ovat lähtökohta ja perusedellytys, mutta aktiiviseksi kansalaiseksi tullaan vain toiminnan ja osallistumisen kautta. Siksi lapset ja nuoret tarvitsevat harjoitusta, jossa tiedot muuttuvat eläväksi käytännöksi. Lapset ja nuoret tarvitsevat kannustavia esimerkkejä. Vain näin oppilaat sisäistävät tiedot. Data ja informaatio muuttuvat heille eläväksi tietämiseksi, taitamiseksi ja tuntemiseksi. Samalla oppilaiden itsenäinen ajattelu kehittyy.

Kouluissa on mahdollista harjoitella aktiivisena kansalaisena toimimista, kuten eräissä kouluissa tehdäänkin. Koulussa voidaan harjoitella äänestämistä, kuntalaisaloitteen tekemistä tai kirjelmän laatimista kunnanvaltuutetuille. Oppilaskuntatoiminta, kouludemokratia, toiminnalliset kampanjat ja kerhotoiminta voivat valmentaa aktiiviseen kansalaisuuteen. Järjestöt voivat käydä esittelemässä oppilaille toimintaansa tai opiskelijat voivat tutustua järjestöjen toimintaan työelämään tutustumisen sijasta ja osana sitä. Oppilaat voivat perehtyä kunnallisten luottamuselinten käytäntöihin tutustumalla valtuuston, lautakuntien ja virkamiesten työhön. Mah-

dollisuuksia on monia, jos ne kaikki käytetään luovasti hyväksi kaikissa kouluissa ja oppilaitoksissa.

Kolmanneksi erityishuomio tulisi kohdentaa tunnetason asioihin. Asenteet ja arvot ratkaisevat sen, tuleeko nuoresta aktiivinen kansalainen vai ei. Kysymys on sellaisen motivaatioperustan rakentamisesta, että nuori on innostunut olemaan aktiivinen kansalainen, hän haluaa osallistua ja vaikuttaa. Tähän tarvitaan käytännön osallistumis- ja vaikuttamispaikkoja mm. kouludemokratian keinoin, nuorisovaltuustojen kautta tai vaikka äänioikeusikärajaa alentamalla.

Denis P. Doylen (1994, 96–97) mukaan kansakunta, joka ei välitä arvokasvatuksessa, ei menesty. Demokratia, joka kieltää arvot ja kasvatuksen, ei pysy vapaana. Doylen mukaan arvot hankitaan kolmella tavalla: opiskelemalla, esimerkin avulla ja harjoittelemalla. Hyvä ohjenuora myös suomalaiselle koululaitokselle.

Suomessa pitäisi vakavasti pohtia sitä, tulisiko arvojen ja hyveiden opettaminen ottaa nykyistä tietoisemmin esille kouluopetuksessa. Se tukisi myös aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamista. Arvoissa ja hyveissä tulisi korostaa klassisten perushyveiden lisäksi ihanteita ja arvostuksia, kuten rehellisyyttä, luotettavuutta, uskollisuutta, oikeudenmukaisuutta, siveellisyyttä, itsehillintää, yhteenkuuluvuuden tunnetta ja tasa-arvoisuutta. Oikeuksien lisäksi tulisi puhua vastuullisuudesta itseä, muita ihmisiä sekä omaa yhteisöä ja yhteiskuntaa kohtaan. Vastuullisuuden rinnalla tulisi korostaa myös ihmisen vapautta: vapautta alistamisesta, vapautta alistuneena olemisesta, vapautta omista sisäisistä kahleista, vapautta olla oman elämänsä arkkitehti ja määrittäjä ja vapautta olla aidosti oma itsensä. Kaikki nämä ovat tärkeitä edellytyksiä aidolle aktiiviselle kansalaisuudelle.

Vähän varttuneemmille oppilaille voisi korostaa sellaisia arvoja kuin huoli yleisestä hyvästä, usko ihmisen arvokkuuteen, rohkeus puolustaa näkemyksiään, päättäväisyys toimia oikeudenmukaisesti, sitoutuminen yhtäläisiin mahdollisuuksiin ja sukupuolten tasa-arvoon, sitoutuminen vapaaehtoiseen palveluun sekä huoli ihmisoikeuksista ja ympäristöstä.

15–24-vuotiaiden nuorten parissa tehty kansallinen nuorisotutkimus keväällä 2004 paljasti sen, että tämän päivän nuoria vaivaa tietty arvostiriita. Tärkeimmät nuorten kannattamat arvot olivat hyvántahtoisuus ja huolenpito. Näiden kollektiivisten arvojen jälkeen seuraavaksi suosituimmat arvot olivat hedonismi, suoriutuminen ja itsenäisyys, jotka ovat hyvin yksilölli-

siä arvoja. Suoriutuminen tarkoittaa tutkimuksen nuorille menestyksen tavoittelua ja hyödyllisten asioiden aikaansaamista. Nuoret haluavat, että heidän menestyksensä huomataan. Itsenäisyydellä nuoret tarkoittavat toiminnan ja ajattelun vapautta sekä muista riippumatonta päätöksentekoa. (HS 11.10.2004)

Tutkituista 1.500 nuoresta 89 prosenttia kertoi pyrkivänsä jatkuvasti etsimään mahdollisuuksia nautiskeluun ja itsensä hemmotteluun. Toisaalta läheisille omistautumista pitivät keskeisenä arvona lähes kaikki nuoret. Tutkijoiden mielestä nuorten arvot eivät ole sillä tavalla tänä päivänä vakaita, että yksi arvo johtaisi heidän toimintaansa. Arvot ovat tilannesidonnaisia, ja niiden järjestys saattaa muuttua tilanteen mukaan. (HS 11.10.2004) Nuorten arvoajatukset ovat myös melko ristiriitaisia ja vaikeasti yhteen sovitettavia, joten koulujen ja oppilaitosten arvokasvatustyölle olisi kysyntää.

Eila Ruuskanen-Himma (2004) korostaa sitä, että **erityishuomio** aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisessa kannattaisi kohdentaa **13–15-vuotiaisiin nuoriin**, joiden elämässä tapahtuu suuria muutoksia ajatuksellisesti, tunnetasolla ja toiminnallisesti. Tämän ikäisten nuorten kohdalla on tyhjiöitä, sokeita pisteitä. He katoavat monien toimijoiden näkökentästä muutamaksi vuodeksi. Koulujen ohella esimerkiksi liikuntaseurat ja rippikoulut ovat tässä kasvatustyössä avainasemassa. Rippikoulujen kaltaisissa yhteisöissä voitaisiin aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvää tematiikkaa ja ajattelutapaa pitää hyvin esillä kristillisen kasvatuksen ohella. Toinen uutta erityishuomiota kaipaava asia on sukupolvien välinen vuorovaikutus.

Positiivista on, että **opettajankoulutuslaitokset ja kasvatustieteelliset tiedekunnat** ovat aktivoituneet kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman innoittamina. Tulevat peruskoulunopettajat saavat jatkossa opetusta aktiiviseen kansalaisuuteen opettamisessa. Sama teema otetaan esille opettajien jatko- ja täydennyskoulutuksessa lähivuosina. (Mikkola 2004) Jos ja kun nämä toimenpiteet toteutetaan vaikuttavasti, tällä on todella keskeinen merkitys koulujen kansalaisuuskasvatuksen kohenemisessä. Valitettavasti ammatillisen opettajankoulutuksen puolella vastaavia suunnitelmia ei ole.

Kouluissa tällä hetkellä toteutettavat projektit ja hankkeet antavat myös hyviä esimerkkejä kaikkien koulujen käyttöön, kun kokemukset mallinnetaan onnistuneesti ja levitetään tehokkaasti. Jos koko ikäluokan tavoitettava suomalainen koulu kohentaa tosissaan aktiivisen kansalaisuuden opetusta, vaikutukset ovat näkyvät, tuntuvat ja pitkäkestoiset.

Korkeakouluissakaan aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamista ei tulisi laiminlyödä. Eräissä yliopistoissa, erityisesti Tampereella, opintojen lomaan nivottu vapaaehtoistyö on hyvä esimerkki siitä, miten aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisen voi nivoa osaksi korkeakouluopintoja. Kokemukset tällaisesta oppimisesta ovat olleet hyvät. Opiskelijat ovat saaneet käytännön tuntumaa elämän todellisuuteen vapaaehtoistyön kautta, vaikka ovatkin opiskelleet kieliä, lääketiedettä, sosiaali- ja yhteiskunta-aineita ym. Kauppätieteilijöillekin on tehnyt hyvää katsoa elämää muiltakin kulmilta kuin tasearvojen kautta. (Vapaaehtoistyö...2001)

Yliopisto-opintojen lomaan nivottu vapaaehtoistyö ja yhteisöllinen palvelu tulisi laajentaa kaikkiin korkeakouluihin. Tampereella vapaaehtoistyö on ollut valinnainen opintokurssi, ja tämä lienee ainoa mahdollisuus, vaikka tekisikin mieli esittää sen pakollisuutta kaikille opiskelijoille. Myös avoimien yliopisto-opintojen mahdollisuuksia aktiiviseen kansalaisuuteen oppimisessa kannattaisi hyödyntää nykyistä laajemmin.

Matti Laitisen (2004) mukaan Englannissa yliopisto-opinnot antavat tutkimusten mukaan sellaisia valmiuksia, joilla on merkitystä aktiivisen kansalaisuuden kehittymiselle. Tällaisia valmiuksia ovat mm. kriittisyys, kyky kyseenalaistaa asioita sekä keskustelu- ja jopa väittelytaito. Vastaavia valmiuksia pitäisi opettaa nykyistä laajemmin myös suomalaisissa korkeakouluissa. Lisäksi korkeakoulujen yhteydessä tulisi lisätä aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvää tutkimusta ja tutkimusavusteista kehittämistoimintaa, mistä onkin suunnitelmia olemassa.

Vapaa sivistystyö on olennaisessa osassa aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa. Kuten edellä siteeratut tutkimukset osoittavat, monet ihmiset aktivoituvat vasta aikuisiällä ja monet ovat saaneet vapaan sivistystyön tarjonnasta oppia ja innostusta käytännön toimintaan. Aktiivisesta kansalaisuudesta kiinnostuneet aikuiset tarvitsevat opetusta, jonka avulla he hankkivat tarvittavat kvalifikaatiot.

Vapaan sivistystyön tulisi tarttua kaikkien työmuotojen osalta nykyistä terävämmin aktiivisen kansalaisuuden kasvatuskysymykseen. Vaikka vapaan sivistystyön oppilaitokset ovat tällä hetkellä tärkeässä roolissa aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa, paljon enemmän voidaan vielä haluttaessa tehdä. Vapaan sivistystyön työmuodot ja valtionavustuskäytännöt mahdollistavat aktiiviseen kansalaisuuteen liittyvän opetuksen täysimittaisen toteuttamisen.

Edellä olevat luokittelut, erittelyt ja tutkimusten havainnot antavat hyvän pohjan aktiivisen kansalaisuuden opetussisältöjen luomiselle ja oppimisen tavoille vapaan sivistystyön oppilaitoksissa ja laajemminkin aikuiskasvatuksessa. Lisäksi vapaan sivistystyön käyttöön on kehitetty viiden opintoviikon kansalaisopinnot. Kansalaisopinnot on suunnattu kaikille opinnoista ja kansalaistoiminnasta kiinnostuneille nuorille ja aikuisille. Koska kohderyhmät ovat hyvin erilaisia, opintosuunnitelman suositukset on laadittu niin, että toteutustavat voivat vaihdella toteuttaja- ja ryhmäkohtaisesti. Myös opiskelijoilla itsellään on liikkumavaraa, vapautta ja vastuuta opintojen muotoutumisesta. Kansalaisopinnoissa toteutuvat moni-ilmeisyys, monimuotoisuus, moniarvoisuus ja opiskelijälähtöisyys.

Kansalaisopintojen tavoitteena on opetussuunnitelman suositusten mukaan

- mahdollistaa aktiivisen kansalaisuuden oppiminen ja toteutuminen
- lisätä kansalaisten tietoja ja taitoja osallistumisesta, toiminnasta ja vaikuttamisesta
- vahvistaa osallistumista, toimintaa ja vaikuttamista tukevaa asenneilmapiiriä
- antaa ihmisille aineksia oman identiteetin ja kestävän arvopohjan rakentamiseen
- tehdä näkyväksi oppijan olemassa olevat tiedot ja taidot sekä oppimistarpeet
- auttaa oppijaa hahmottamaan ja ymmärtämään, millaisia kenttiä kansalaistoiminnalle on ja mitä kansalaistaitoihin sisältyy
- antaa välineitä ja rohkaista kansalaistaitojen oppimiseen
- arvottaa kansalaistoiminnan kautta opittua
- tukea elinikäistä oppimista.

Lähtökohta-ajatuksena kansalaisopinnoissa on, että ihmisten osallisuuden lisääntyminen, yhteisöllisyyden vahvistuminen ja kansalaistoiminnan monipuolistuminen rikastuttavat ihmisten elämää, antavat tunteen täysivaltaisesta kansalaisuudesta, ehkäisevät syrjäytymistä ja marginalisoitumista sekä lisäävät sosiaalista ja yhteiskunnallista tasa-arvoisuutta. Kaikki tärkeitä

saavutuksia ihmisen hyvän ja kokonaisvaltaisen elämän kannalta. (Suositus kansalaisop... 2003)

Kansalaisopintojen lisäksi vapaan sivistystyön käyttöön on laadittu opetussuunnitelman perusteet ja opettajien tukiaineisto tietoyhteiskuntavalmiuksien kouluttamisesta (Suositus tietoyht... 2003). Me elämme yhteiskunnassa, joka vaatii kansalaisilta valmiutta ymmärtää tiedon merkitys, tiedotusvälineiden rooli ja kriittisen tietoyhteiskuntakansalaisen asenne.

Vapaan sivistystyön rahoituksessa tulisi varmistaa kansalais- ja tietoyhteiskuntavalmiusopintojen laaja käynnistyminen eri vapaan sivistystyön oppilaitoksissa mahdollisimman pikaisesti. Pelkkä informaatio-ohjaus ei riittäne tuomaan toivottua laajuutta kansalais- ja tietoyhteiskuntavalmiusopintoihin.

Vapaan sivistystyön erityiskohderyhmänä voisivat olla eläkkeelle siirtyvät ”harmaat pantterit”, henkilöt, joilla on osaamista, energiaa ja aikaa osallistua aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamiseen. Nyt tätä ikäjoukkoa ei käytetä kyseisessä merkityksessä hyväksi. Heistä toivotaan ahkeria vapaaehtoisia järjestöihin, mutta he voisivat omalla esimerkillään ja toiminnallaan edistää monilla tavoin aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa ja kasvattamisessa päiväkodeissa, kouluissa ja järjestöissä. He voisivat olla Leena Kurjen (2001) Suomeen lanseeraamia animaattoreita, innostajia, jotka innostaisivat ihmisiä mukaan toimintaan ja toimisivat erilaisten kansalaisaloitteiden eteenpäin viemisen tukihenkilöinä ja mentoreina.

Euroopan neuvoston kansalaiskasvatuksen teemavuosi 2005 antaa hyvän lähtökohdan voimistaa aktiiviseksi kansalaiseksi opettamista ja kasvattamista formaalin ja non-formaalin koulutuksen piirissä.

Järjestöjen koulutuksessa aktiiviseen kansalaisuuteen kasvaminen ei ole ollut vahvasti esillä, niin yllättävää kuin se onkin. Järjestöt ovat kouluttaneet luottamushenkilöitä, ohjaajia, valmentajia, vertaistukijoita. Koulutus on keskittynyt asiasisältöihin, tietyn asian tai taidon oppimiseen. Aktiivinen kansalaisuus -näkökulma ei ole ollut tietoisuuden tasolla esillä, vaikka koulutus onkin välillisesti palvellut ko. asiaa.

Järjestökoulutuksessa tulisi nostaa aktiivinen kansalaisuus nykyistä näkyvämmiin esille. Koulutuksessa tulisi korostaa aina sitä, että luottamushenkilön, ohjaajan jne. tehtävän hoitaminen vaikuttaa ko. tehtävää tai lähiyhteisöä laajemmin omaan yhteisöön ja koko yhteiskuntaan.

Järjestökoulutuksessa tulisi kiinnittää huomio ihmisten tietoisuuteen itsestään, muista ihmisistä ja yhteisöistä. Näin koulutuksessa tulisi esille yksilöllinen, sosiaalinen ja yhteisöllinen aspekti, kaikki tasavertaisesti. Koulutuksessa tulisi korostaa vapaus- ja vastuuaspekteja, arvoja ja hyveitä, tahtoa, tunnetta ja motivaatiota.

Suomessa tulisi käynnistää **järjestöllinen koulutusohjelma**, jossa lähtökohtana on se, että koulutetaan järjestöjen kaikki luottamushenkilöt. Käytännössä näin ei luonnollisestikaan käy, koska luottamushenkilöt ovat vapaaehtoisia ja näin myös koulutukseen osallistuminen on vapaaehtoista. Kaikilla järjestöillä ei ole myöskään resursseja kouluttaa kaikkia luottamushenkilöitään. Lisäksi kaikki järjestöt eivät lähde koskaan mukaan tällaisiin ”talkoisiin”. Kun suomalaisissa järjestöissä luottamushenkilöitä on yhteensä liittotasolla noin 50.000 (johtokunnan jäseniä 25.000 ja toimikuntien jäseniä 25.000), piiritasolla noin 15.000 (johtokuntien jäseniä noin 8.000 ja toimikunnissa noin 7.000) ja paikallistasolla noin 500.000, koulutukseen voisi maksimissaan osallistua noin 100.000 ihmistä.

Koulutuksen sisältöalueina olisivat

- 1) aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisen teemat eli oman identiteetin vahvistaminen yhteisöjen jäsenenä, laajan ja monipuolisen osallistumisen mahdollistaminen järjestöissä, inspiroivien ja voimien antavien kohtaamisten järjestäminen sekä toisista ihmisistä ja omasta lähiyhteisöstä välittämisen lisääminen
- 2) yhteisöllisyyden lisääminen järjestöllisen toiminnan kautta
- 3) järjestöt sosiaalisen pääoman rakentajina
- 4) järjestöjen johtaminen kansalaistoiminnan arvoilla.

Tämä koulutus antaisi järjestöjen keskeisille toimijoille ja päättäjille yleisen tieto- ja näkemyspohjan aihepiiristä ja siihen liittyvästä uudenlaisesta ajattelusta. Kukin järjestö tai järjestöryhmä muokkaisi sen jälkeen asiat omalle kielelleen ja miettisi keskuudessaan, miten meidän järjestössä/järjestöryhmässä voidaan edistää parhaiten aktiiviseksi kansalaiseksi oppimista ja kasvamista tulevien vuosien aikana.

Koulutus organisoitaisiin siten, että järjestöt huolehtivat koulutuksesta yhdessä opintokeskusten, kansanopistojen ja liikunnan koulutuskeskusten kanssa. Vapaan sivistystyön oppilaitokset tarjoavat valtioavustuksen ja puitteet koulutukseen. Koulutusohjelmasta kiinnostuneet opintokeskukset, kansanopistot ja liikunnan koulutuskeskukset voisivat varata esimerkiksi 5–10 prosenttia resursseistaan viiden vuoden ajan tähän tarkoitukseen. Järjestöt huolehtivat osanottajien rekrytoinnista ja tarvittavasta omarahoituksesta, ellei valtio ole valmis tukemaan koulutusta kolmen miljoonan euron erillisrahoituksella järjestöjen omarahoitusosuuden kattamiseksi.

Koulutuksen organisoinnin haasteita ovat järjestöjen innostaminen lähtemään mukaan yhteisiin ”koulutustalkoisiin” sekä luottamushenkilöiden motivoiminen koulutukseen. Suurin ongelma koulutuksen organisoinnissa on kuitenkin pätevien kouluttajien löytäminen maan eri osiin kouluttamaan asiantuntevasti ja innostavasti suurta joukkoa luottamushenkilöitä tulevien vuosien aikana. Koulutus onnistuu vain niin, että ensin koulutetaan kouluttajat, jotka hoitavat järjestökoulutuksen maan eri osissa. Kouluttajia tarvitaan tämän koulutusohjelman toteuttamiseen noin 150 henkilöä. Lisäksi tarvitaan noin 300 viestinviejää/mentoria/innostajaa eri puolille maata motivoimaan järjestöjen paikallisia luottamushenkilöitä koulutukseen. Kouluttajille ja viestinviejille tarvitaan yhdeksän päivän koulutus. Valtiovallan tulisi osallistua kouluttajien ja viestinviejien kouluttamisesta aiheutuviin kustannuksiin 100.000 euron erillisrahoituksella.

Koulutusohjelman tueksi tarvittaisiin poliittisen päätöksentekijän, virkahallinnon ja median tukea, jotta järjestöjen luottamushenkilöt eri puolilla maata mieltävät koulutuksen tärkeyden. Tämä tuki lienee saatavissa, koska kaikki se, mitä suomalaisissa järjestöissä tehdään, palvelee monella tavalla yhteiskuntaa henkisesti, sosiaalisesti ja aineellisesti.

Yleisradion rooli julkisen palvelun yhtiönä on keskeinen aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisessa. Yleisradio on tuottanut viime aikoina kiitettävästi ohjelmia aihepiiristä. Uusi digitaalinen tekniikka antaa kuitenkin lisääntyvässä määrin mahdollisuuksia, joten toivottavasti Yleisradio on täysin rinnoin mukana aktiivisen kansalaisuuden lisäystalkoissa tulevina vuosina.

Eri foorumeilla tapahtuvan nuoriso- ja aikuiskasvatuksen avulla suomalaisista tulee kasvattaa tietoisia ja tiedostavia kansalaisia, jotka eivät ole alistuvia eikä johdateltavissa

olevia. Suomalaisista tulee kasvattaa henkilöitä, jotka uskovat arvoihin ja hyveisiin, uskaltavat puolustaa asioita, joihin he uskovat, ja uskaltavat myös toimia näiden asioiden puolesta. Tämä voisi olla aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattamisen ytimenä. Jos näin meneteltäisiin kouluissa, oppilaitoksissa, järjestöissä ja muilla areenoilla, aktiiviseen kansalaisuuteen kasvattaminen ei olisi tempupolitiikkaa, vain tietojen ja taitojen opettamista, vaan syvälle ihmisyyteen ja ihmisenä olemiseen menevää kasvatusta.

Aktiiviseen kansalaisuuteen opettamisen ja kasvattamisen, oppimisen ja kasvamisen voi tiivistää kaikilla edellä mainituilla foorumeilla tapahtuvaksi kolmen kohdan ja tason ohjelmaksi:

- 1) perustietojen ja -taitojen oppiminen opetuksen avulla
- 2) tietojen jäsentäminen ja sisäistäminen sekä taitojen harjaannuttaminen oppilaiden/opiskelijoiden keskinäisen dialogin, vuorovaikutuksen ja harjoituksen avulla
- 3) toimiminen, osallistuminen ja vaikuttaminen eri konteksteissa.

Kullekin tasolle ja vaiheelle tulisi kehittää omat didaktiset menetelmänsä ja ohjaustansa sekä oppimista tukevat opetusmateriaalit ja virtuaaliset oppimisympäristöt.

Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisen voi kuvata puuna, jonka juuren muodostavat lainsäädäntö, traditio ja ihmisten osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuudet paikallisella, alueellisella, kansallisella ja eurooppalaisella tasolla. Rungon muodostaa kasvu- ja oppimisprosessi, joka koostuu opetuksesta ja opiskelusta formaalin, non-formaalin ja informaalin koulutusjärjestelmän puitteissa, itseopiskelusta, harjoittelusta ja käytännön toiminnasta. Hedelminä olisivat tietojen ja taitojen oppiminen, arvojen sisäistäminen sekä aktiiviseen kansalaisuuteen motivoivan asenteen omaksuminen.

2. Sosiaalisen pääoman vahvistaminen

Sosiaalinen pääoma on ollut viime vuosina suuren julkisen mielenkiinnon kohteena Suomessa ja muissa länsimaissa. Sitä on tutkittu paljon ja määritelty eri tavoin. Sosiaalinen pääoma on nähty tärkeänä yhteiskunnan menestykseen vaikuttavana tekijänä. Monet pitävät sitä jopa perustavimpana pääoman lajina, koska ilman sitä muilla pääomilla ei saa suurtakaan aikaan.

Huomion kiinnittämien sosiaaliseen pääomaan on ollut perusteltua, vaikka mikään ihmelääke sekään ei ole. Tutkimuksissa on voitu kiistatta todeta, että siellä missä sosiaalinen pääoma on korkea, ihmiset voivat paremmin ja yhteiskunta toimii tuloksellisemmin kuin alhaisen sosiaalisen pääoman maissa.

Sosiaalinen pääoma ja aktiivinen kansalaisuus linkittyvät läheisesti toisiinsa. Aktiivinen kansalaisuus on yksi sosiaalisen pääoman muodostumisen edellytyksistä. Vastaavasti sosiaalinen pääoma ruokkii aktiivisen kansalaisuuden kukoistamista yhteisöissä ja koko yhteiskunnassa.

Käsitteen sisältö

Sosiaalisella pääomalla viitataan yleensä sosiaalisen rakenteen eli sosiaalisen ympäristön tai sosiaalisten suhteiden tiettyihin ulottuvuuksiin, kuten luottamukseen, vastavuoroisuuden normeihin ja henkilöiden välisiin verkostoihin, jotka edistävät yhteisön jäsenten välistä sosiaalista vuorovaikutusta ja toimintojen yhteensovittamista, helpottavat tuohon rakenteeseen kuuluvien yksilöiden toimintaa sekä tehostavat yksilöiden tavoitteiden toteutumista ja yhteisön hyvinvointia kuten myös koko yhteiskunnan toimintaa helpottamalla toimintojen koordinoitua. (Coleman 1990, 302; Putnam ym. 1993, 167; Ruuskanen 1999, 36–37)

Sosiaalisen pääoman käsitteen varsinaisen esiin tuojan James Colemanin mukaan sosiaalinen pääoma on sosiaaliseen rakenteeseen liittyvä tuottava resurssi, jonka tehtävä on helpottaa toimijoiden intentionaalista toimintaa. Sosiaalinen pääoma mahdollistaa sellaisten päämäärien saavuttamisen, joiden saavuttaminen ilman sitä ei olisi mahdollista. Colemanille keskeisiä sosiaalisen pääoman ilmentymiä ja ehtoja ovat vastavuoroisuus, luottamus, normit, informaatio ja kommunikaatio. (Ruuskanen 2001, 15–17)

Colemanin (1990, 304) mukaan sosiaalinen pääoma ei ole vain yksi itsenäinen kokonaisuus vaan se koostuu monista itsenäisistä kokonaisuuksista, joilla on samoja piirteitä: kaikki koostuvat jostain sosiaalisen rakenteen aspektista ja ne helpottavat rakenteen sisällä olevien yksilöiden tiettyjä toimia. Coleman toteaa, että sosiaalisella pääomalla voi olla kolme eri muotoa: velvoitteet ja odotukset, sosiaalisessa rakenteessa olevat informaatiovirrat sekä sosiaaliset normit ja niihin liittyvä sanktioiden mahdollisuus. Sosiaalista pääomaa syntyy, kun suhteet ihmisten kesken on erilaista ja kun on runsasta sosiaalista toimintaa. Sosiaalista pääomaa ei kuitenkaan synny eikä se säily itsestään, vaan sitä pitää ylläpitää ja jatkuvasti uudistaa. (Jarvis 2000, 12; Social Capital 2001, 3–4)

Michael Woolcockille sosiaalisen pääoman ydin on sama kuin Colemanille. Sosiaalinen pääoma on yhteiskunnan sosiaaliin rakenteisiin juurtuneita normeja sekä sosiaalisia suhteita ja verkostoja, jotka mahdollistavat sen, että ihmiset koordinoivat toimintaansa haluttujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Woolcock katsoo sosiaalista pääomaa syntyvän sosiaalisten suhteiden sivutuotteena, ja siitä hyötyvät sekä sosiaalisen pääoman luoajat että sivustakatsojat. (Ruuskanen 2001, 21–26, 34; Social Capital 2001, 3–4)

Francis Fukuyama (1995, 26) tuo käsitteen sisältöön mukaan arvot ja kulttuurin. Fukuyama näkee sosiaalisen pääoman jonkin ryhmän jäsenten keskenään jakamien epämuodollisten arvojen ja normien joukkona, joka sallii heidän olla vuorovaikutuksessa toistensa kanssa. Fukuyamalle sosiaalinen pääoma on kyvykkyys, joka kasvaa luottamuksen vallitsevuudesta yhteiskunnassa tai sen osassa. Olennaista ovat kulttuuriset mekanismit kuten uskonto, traditio tai historialliset tavat. (Hautamäki 2001, 28–29)

Fukuyama (1995, 26–30) tunnetaan parhaiten sosiaalisen pääoman ja luottamuksen integraatiosta sekä käsitteen liittämistä taloudelliseen kehykseen. Hän yritti verrata eri kansojen ja kulttuurien suhteellista taloudellista menestystä luottamuksen tasojen pohjalta. Tällaisen luottamuksen taso yhteiskunnassa oli hänen mukaansa taloudellisen kilpailukyvyn, hyvinvoinnin ja demokratian edellytys. (Social Capital 2001, 4)

Pierre Bourdieu viittaa käsitteellä resurssien summaan, joka yksilöllä tai ryhmällä on tuttuus- ja arvostussuhteidensa muodostaman verkoston perusteella (Ruuskanen 2001, 21–26, 34). Halpern (1999, 13–22) sisällyttää sosiaalisen pääoman määritelmäänsä niin ikään verkos-

tot ja normit, mutta korostaa myös sanktioiden roolia. Halpernin mukaan sosiaalinen pääoma voi toimia puskurina sosiaalisen stressin aiheuttamille vaikutuksille, ja sen olemassaolo synnyttää tunteen hyvinvoinnista ja yhteenkuuluvuudesta. Hänkin osoittaa, että sosiaalisella pääomalla on huomattavia positiivisia vaikutuksia myös talouden kasvuun. (Social Capital 2001, 5, 9)

Maaailmanpankki ja OECD ovat myös määritelleet sosiaalisen pääoman. OECD:n määritelmän mukaan sosiaalinen pääoma muodostuu verkostoista ja yhteisesti jaetuista normeista, arvoista ja ymmärtämistavoista, jotka helpottavat yhteistoimintaa ryhmien sisällä ja niiden välillä. Maaailmanpankin mukaan sosiaalinen pääoma viittaa instituutioihin, suhteisiin ja normeihin, jotka muokkaavat yhteiskunnan sosiaalisen kanssakäymisen laatua ja määrää. Sosiaalinen pääoma ei ole vain yhteiskuntaa vahvistavien instituutioiden summa vaan se on liima, joka pitää ne yhdessä. Maaailmanpankki tekee eron suppean ja laajan määritelmän välille. Suppea määritelmä käsitetään horisontaalisina yhteyksinä ihmisten välillä, ja se koostuu sosiaalisista verkostoista ja yhteisistä normeista, joilla on vaikutusta yhteisön tuotteliaisuuteen ja hyvinvointiin. Laaja määritelmä selittää sekä positiivisen että negatiivisen aspektin, johon sisältyy myös pystysuorat yhteydet ihmisten välillä, esim. työpaikoilla. (Social Capital 2001, 4)

Maaailmanpankki on myös kehittänyt sosiaalisen pääoman indikaattoreita, jotka kuvaavat sosiaalisen pääoman eri ulottuvuuksia. Maaailmanpankin käyttämiä indikaattoreita ovat:

- horisontaaliset assosiaatiot (kansalaisjärjestöt, ay-liike jne.)
- kansalaisyhteiskunta (demokraattisuus, osallistuminen)
- sosiaalinen integraatio (sosiaalinen liikkuvuus, rikollisuus, nuorisotyöttömyys)
- laillisuus- ja hallintonäkökohdat (sopimukset, oikeusvaltio) (Hautamäki 2001, 28–29).

Englannissa toimiva Office for National Statistics on myös julkistanut omat sosiaalisen pääoman mittarit. Keskuksen mukaan sosiaalisen pääoman määrän kannalta tärkeitä asioita ovat:

- kansalaistoiminta (kuuluminen erilaisiin sosiaalisiin ryhmiin, osallistumisen määrä ja voimakkuus, vapaaehtoistyö sekä uskonnollinen aktiivisuus)
- kansalaisvaikuttaminen (käsitys kyvystä vaikuttaa tapahtumiin, paikallisia tai kansallisia asioita koskevat tiedot, yhteydenpito virkamiehiin tai poliitikkoihin, osallistuminen paikallisiin toimintaryhmiin ja halukkuus äänestää)

- sosiaaliset verkostot ja tuki (sukulaisten, ystävien ja naapureiden näkeminen ja heidän kanssaan puhuminen, virtuaaliset verkostot, läheisten ja lähellä elävien ystävien ja sukulaisten määrä, saatu ja annettu apu, käsitys elämän hallinnasta ja tyytyväisyydestä)
- vastavuoroisuus ja luottamus (luottamus itsen kanssa samanlaisiin/erilaisiin ihmisiin, luottamus eri tason instituutioiden toimintaan, palvelusten tekeminen ja vastaanottaminen, käsitys yhteisistä arvoista)
- näkemys paikallisesta alueesta (näkemys fyysisestä ympäristöstä, paikalliset palvelut, alueella elämisen nautinnollisuus ja rikollisuuden pelko). (Niemelä 2004b, 5)

Robert D. Putnam on Suomessa tunnetuin sosiaalisen pääoman puolestapuhuja. Putnamin määrittelyssä sosiaalinen pääoma tarkoittaa sosiaalisia verkostoja, jaettuja normeja ja ihmisten välistä luottamusta, jotka mahdollistavat osallistujien toimimisen yhdessä haluttujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Putnamin sosiaalisen pääoman käsite kattaa ne sosiaalisen rakenteen ulottuvuudet, jotka helpottavat yksilöiden ja ryhmien vuorovaikutusta ja tiiviyyttä ja jotka edistävät verkoston jäsenten välistä sosiaalista vuorovaikutusta ja toimintojen koordinoitua ja sen myötä tehostavat yhteiskuntien ja yhteisöjen toimintakykyä ja taloudellista menestystä tai yksilöiden tavoitteiden toteutumista. (Ruuskanen 2001, 21–26, 34; Social Capital 2001, 3–4)

Putnam näkee sosiaalisen pääoman sekä yksityisenä että julkisena hyvänä. Sitä syntyy sitä enemmän mitä enemmän ihmiset puhaltavat yhteen hiileen, ovat tekemisissä toistensa kanssa, toimivat yhdessä ja luottavat toisiinsa. Putnamille sosiaalinen pääoma on ennen muuta yhteisöllinen ominaisuus, kun se Colemanille ja Bourdieulle oli enemmän yksilön ominaisuus. (Ruuskanen 2001, 21–26, 34; Social Capital 2001, 3–4)

Putnam (2004, 2–3) katsoo sosiaalisilla verkostoilla olevan monenlaista arvoa sekä yksilöille että yhteisöille. Hän korostaa, että tiheistä sosiaalisista verkostoista hyötyvät jopa sivustakatsojat, koska verkostojen positiiviset vaikutukset ulottuvat osallistujia laajemmalle. Sosiaalinen pääoma edistää myös yhteisöjen ja yhteiskuntien sosiaalista koheesiota, joka on laajempi käsite kuin sosiaalinen pääoma.

Inhimillisen ja sosiaalisen pääoman välillä on läheinen korrelaatio. Kasvatus ja koulutus edistävät sosiaalisen pääoman kasautumista ja vastaavasti sosiaalinen pääoma edistää inhimillisen pääoman hankkimista. Sosiaalisen pääoman on tutkimusten mukaan havaittu vaikuttavan

vahvasti ei vain ihmisten ja yhteisöjen henkiseen hyvinvointiin vaan myös taloudelliseen menestykseen ja hallinnon hyvään toimintaan. (Putnam 2004, 3)

Putnam (2004, 5) erottaa Amerikan yhteisöllisyyttä koskevassa tutkimuksessaan sosiaalisen pääoman sitovan ja silloittavan eli yhdistävän muodon. Edellinen korostaa sosiaalista kontrollia sosiaalisen ryhmän sisällä. Yhdistävä sosiaalinen pääoma vahvistaa vapautta ja tasa-arvoisuutta ryhmien välillä. Putnamin mukaan modernilla moniarvoisella demokratialla on erityisiä tarpeita silloittaa sosiaalista pääomaa, vaikka sitä onkin vaikeampaa rakentaa kuin sitovaa. Modernissa yhteiskunnassa pitäisi keskittyä edistämään luottamusta verkostojen ja ryhmien välillä, jotka silloittavat eroja ja madaltavat jakolinjoja ihmisryhmien kesken.

Antti Hautamäki (2004) näkee sosiaalisen pääoman kykynä saada sosiaalisten verkostojen voimavarat käyttöön. Yhteiskunta, kansalaiset ja yritykset eivät voi menestyä ilman tätä pääoman lajia. Hautamäki muistuttaa kuitenkin, että sosiaalisen pääoman ehdot muuttuvat tulevaisuudessa, koska informaatioverkot lisäävät mahdollisuuksia verkottua ja kasvattaa sosiaalista pääomaa, elämä ja yhteiskunta fragmentoituvat, perinteinen yhteisöllisyys heikkenee ja koska individualismi ja itsekkyytensä lisääntyvät.

Kari E. Nurmi ja Matti Laitinen (2003, 30) linkittävät aktiivisen kansalaisuuden ja sosiaalisen pääoman vahvasti yhteen. Aktiiviseksi kansalaiseksi tuleminen edellyttää sosiaalista pääomaa, mutta heidän mukaansa on ilmeistä, että virta kulkee toiseenkin suuntaan: on vaikeaa kuvitella korkean sosiaalisen pääoman yhteisöä, jossa ei ole jäseniä, jotka aktiivisesti osallistuvat ja tukevat yhteisön toimintaa ja edistävät yhteistä hyvää. Lisäksi sosiaalisen pääoman ja aktiivisen kansalaisuuden omaksuminen sekä molempien asioiden potentiaalisen edistämisen keinot näyttäisivät Nurmen ja Laitisen tutkimusten mukaan noudattavan samantyyppisiä lainalaisuuksia: sukupolvelta toiselle ja ylisukupolvinen kulttuurinen välittyminen, toiminnassa oppiminen, vapaaehtoisuus, dialogi jne. (Vrt. Niemelä 2002b, 87–88; Niemelä 2002e)

Sosiaalinen pääoma on kuvattu Timo Heinolan (2004, 20–21) kiteytyksen mukaan yksilön kyvyksi ottaa käyttöön sosiaalisia voimavaroja sen perusteella mihin sosiaaliseen elämänpiiriin hän kuuluu. Toisaalta on todettu, että kysymys on yhteisön tai jopa kulttuurin sosiaalisista suhteista, normeista ja rakenteista, jotka ovat syntyneet ja kehittyneet pitkäaikojen aikojen kuluessa, jotka tuottavat yhteisöllisyyttä ja sosiaalista kiinteyttä ja jotka mahdollistavat yksilön identiteetin muodostumisen osana yhteisöä ja ihmisten

yhteistoiminnan tuloksena. Kolmannessa käsitteen suuntauksessa on nähtävissä yksilöhyödyn, yhteisöhyödyn, talouden ja sosiaalisten normien ja arvojen välinen yhteys. Tässä suuntauksessa sosiaalista pääomaa tarkastellaan alueellisen taloudellisen toiminnan yhtenä perustekijänä ja osittain jopa tuotannontekijänä.

Luottamuspääoma

Sosiaalisen pääoman olennaisin osa on luottamus, joka on myös sosiaalisten verkostojen toiminnan edellytys. Ilman jäsenten riittävää keskinäistä luottamusta sosiaaliset verkostot joutuvat sekasortoiseen tilaan tai hajoavat. Yhtä tärkeää on luottamus erilaisiin instituutioihin. Muistettava toki on, että on olemassa myös sellaisia sosiaalisia ryhmiä ja verkostoja (rikollisjengit, mafia), jotka eivät vahvista sosiaalista pääomaa. Niissä on kysymys pakotetusta ja hyvin kontrolloidusta luottamuksesta. Ryhmissä, joissa vallitsee erityinen luottamus, esimerkiksi uskonnolliset ryhmittymät, voi ilmetä myös voimakasta yhdenmukaisuuden painetta, joka ei ole välttämättä ihmiselle hyväksi. (Riihinen 2001, 17)

Luottamus voidaan jakaa kahteen päätyyppiin: erityiseen ja yleistettyyn. Olavi Riihisen (2001, 17) mukaan puhumme erityisestä luottamuksesta, kun luotamme niihin henkilöihin, jotka ovat eniten kaltaisiamme ja jotka tunnemme hyvin. Yleistetty luottamus lisää enemmän sosiaalista pääomaa kuin erityinen. Yleistetty luottamus kohdistuu myös tuntemattomiin ihmisiin. Sen nojalla uskallamme ottaa enemmän riskejä kuin erityisessä luottamuksessa.

Yhteisössä ilmenevä yhteenkuuluvuuden tunne, vastavuoroisuus, hyvä tiedonkulku, sosiaaliset taidot, monipuoliset ja hyvin toimivat yhteistyöverkostot ja erimielisyyksien avoin käsittely vahvistavat sosiaalista luottamuspääomaa. Myös tasa-arvo luo sitä, kun taas eriarvoisuus tuhoaa sitä. Ylipäänsä hierarkiat vaikeuttavat sosiaalisen pääoman kehittymistä. Horisontaalisuus rakentaa sosiaalista pääomaa paremmin kuin vertikaalisuus.

Sosiaalisen pääoman ytimenä oleva luottamuksenarvoisuus koostuu kahdesta elementistä; kyvystä sitoutua yhteisiin tavoitteisiin ja vastavuoroisuutta säätelevistä normeista. Tämän mukaisesti on Putnamia siteeraten karkeasti jaotellen neljänlaisia yhteisöjä: luottamus-

ta ei ole, luottamus perustuu valvontaan, luottamus perustuu sopimukseen ja luottamus perustuu vastavuoroisuuteen. (Niemelä 2002c, 78–79)

Ensimmäisessä yhteisössä ihmisten sanaan ei voi luottaa eivätkä sopimukset pidä. Toisen ihmisen hädänalaista tilaa käytetään hyväksi, minkä vuoksi ihmiset ovat koko ajan varuillaan. Yhteistä omaisuutta varastetaan, rikollisuus on korkealla ja korruptio on arkipäivää.

Valvontaan perustuvassa yhteisössä perustilanne on sama kuin edellä. Yhteisössä kuitenkin tiedetään, että yhteistyö on ainoa tie koko yhteisön parempaan tulevaisuuteen. Luottamuspu-
laa paikataan laatimalla yksityiskohtaisia sopimuksia, jotka alistetaan kolmannen osapuolen valvontaan. Kun luottamus perustuu sopimukseen, yhdessä sovituista asioista pidetään kiinni. Mikäli asia vaatii uuden ratkaisun, neuvotellen laaditaan uusi sopimus, joka sitoo toimijoita. Tällaisissa yhteisöissä toiminta on jo varsin luottamuksellista ja tehokasta.

Pisimmälle viety luottamus toteutuu yhteisöissä, joissa luottamus perustuu vastavuoroisuuteen ilman sopimuksiakin. Osapuolet luottavat siihen, että kaikilla on kypsyyttä tasapainottaa pidemmällä aikavälillä yhteistyön edut ja haitat. Tällainen luottamus voi syntyä vain pitkän onnistuneen yhteistyön tuloksena. Kysymyksessä onkin korkea-asteinen ja tuloksiltaan tehokain luottamus. (Niemelä 2002c, 78–79)

Francis Fukuyama käyttää käsitettä ”luottamuksen säde”. Tällä hän tarkoittaa ihmisten muodostamaa rinkiä, jossa yhteiset normit toimivat heidän kesken. Fukuyaman mukaan monissa latinalaisen Amerikan maissa kapea luottamuksen säde aiheuttaa kaksitasoisen moraalin, jossa hyvä käytös varataan perheelle ja huonompi käytös kohdistuu julkiseen yhteisöön. Tämä on hänen mukaansa yksi syy näissä maissa ilmenevälle kulttuuriselle korruptiolle. (Social Capital 2001, 5)

Eritellessään luottavaisen toiminnan eri ulottuvuuksia Niklas Luhmann ja Adam Seligman erottavat systeemisen luottamuksen (confidence) ja henkilöihin liittyvän luottamuksen (trust). Systeeminen luottamus ilmenee yleensä suhteessa abstrakteihin järjestelmiin ja on tässä mielessä riippumaton henkilöistä. Systeeminen luottamus perustuu usein siihen, että henkilöllä on kokemusta vastaavista tilanteista, tilanne on hänelle tuttu tai hän muusta syystä tietää mitä odottaa. (Ruuskanen 1999, 39)

Henkilötason luottamus viittaa taasen tilanteeseen, jossa on tiedostettu mahdollisuus tulla vuorovaikutuksessa olevan henkilön taholta petetyksi. Kun systeeminen luottamus liittyy tuttuihin järjestelmiin tai konteksteihin, henkilötason luottamus viittaa systeemisen luottamuksen rajoihin, sellaisiin tilanteeseen, jolloin systeeminen luottamus ei yksin riitä ja on päätettävä, luottaako toiseen henkilönä, jolla on mahdollisuus toimia arvaamattomasti. Tässä merkityksessä luottamus on sosiaalinen suhde, jota on ylläpidettävä henkilötason vuorovaikutuksella. (Ruuskanen 1999, 39)

Seligmanin mukaan henkilötason luottamus on historiallinen ilmiö, joka on kehittynyt yhdessä modernien sosiaalisten suhteiden kehittymisen kanssa. Traditionaaleissa yhteiskunnissa tarkoin määritellyt roolit, tuttuus ja poikkeavan käyttäytymisen sanktiointi tekivät toisten toimista suhteellisen helposti ennakoitavia. Tässä mielessä luottamus perustui abstrakteihin rooliodotuksiin ja oli luonteeltaan systeemistä luottamusta. Moderneissa yhteiskunnissa olemme kuitenkin entistä leimallisemmin vuorovaikutuksessa itselle vieraiden ja tuntemattomien yksilöiden, ei niinkään tutun yhteisön jäsenten kanssa. Yksilöiden käyttäytymistä eivät enää rajoita tiukat rooliodotukset, joten yksilöiden käyttäytymistä on vaikea ennakoida. Mikäli oma asema riippuu toisen toiminnasta, toisten toiminnan vaikea ennakoitavuus on toiminnallinen riskitekijä. Vain luottamus siihen, että toinen osapuoli ei käytä hyväkseen yhteistyöstä riippuvaisen kumppaninsa haavoittuvaa tilannetta mahdollistaa toimijoiden sitoutumisen pitkäjänteiseen yhteistyöhön. Tässä mielessä henkilötason luottamus voidaan nähdä systeemisen luottamuksen komplementtina, joka on kehittynyt modernin yhteiskunnan sosiaalisten suhteiden monimutkaistumisen ja yksilöitymisen myötä. (Ruuskanen 1999, 39)

Yksilöllistyvässä yhteiskunnassa on jatkuvasti läsnä sekä tuttuihin konteksteihin liittyvä systeeminen luottamus että henkilötason luottamus. Petri Ruuskasen (1999, 39) mukaan nämä myös kytkeytyvät toinen toisiinsa. Henkilötason luottamuksen kehittyminen edellyttää aina tiettyä systeemisen luottamuksen, Giddensin termin "perusluottamuksen", olemassaoloa: jos ympäröivässä sosiaalisessa maailmassa ei ole mitään tuttua ja ennakoitavaa, henkilötason luottamuksen kehittymisellekään ei jää juuri tilaa. Tässä merkityksessä systeemisen luottamuksen puute ei johda niinkään henkilötason luottamuksen tai epäluottamuksen kehittymiseen, vaan pikemminkin toimintakyvyttömyyttä aiheuttavaan epävarmuuteen ja ahdistukseen. Toisaalta yleistyneen systeemisen luottamuksen tilanteessa henkilöihin liittyvään luottamiseen ei ole tarvetta, sillä toisten käyttäytyminen tapahtuu totuttujen kaavojen mukaisesti ja on siten ennakoitavissa. Yksilöihin liittyvän luottamuksen tarve syntyy vasta, kun sosiaaliin

suhteisiin liittyy mahdollisuus toimia ennakoimattomasti ja toimija tajuaa, että toinen voi pettää häneen asetetut odotukset.

Petri Ruuskasen (1999, 81–82) analyysin mukaan verkostot ja vastavuoroisuuden normit sekä niiden pohjalta syntyvä henkilötason luottamus eivät pelkästään riitä, kun määritellään sosiaalista pääomaa. Verkostojen ja vastavuoroisuuden normien olemassaolo ei riitä yhteistyön syntymiseen, mikäli instituutiot ja kulttuuri tukevat yksilöllistä toimintamalleja, koska voi olla myös niin, että vastavuoroisuuden normit itsellisyyttä korostavassa kulttuurissa koetaan pikemminkin rajoitteena kuin resurssina. Tällöin kiitollisuuden velkaan tai vastavuoroisuuden varaan jättäytyminen koetaan epämukavana.

Inhimillistä pääomaa (yksilön tietoja ja taitoja) ja sosiaalista pääomaa (yhteisön ominaisuuksia) pidetään menestyksen ja hyvinvoinnin tärkeimpinä tekijöinä. Luotettavat ja vakaat suhteet tuottavat tehokkuutta. Kansalaisten luottamus, osallistuminen ja vuorovaikutus luovat taloudellista menestystä ja hyvinvointia. Hyvät verkostot omaava ihminen hyvin verkottuneessa yhteisössä on tuottavampi kuin heikot verkostot omaava köyhien verkostojen yhteisössä. (Putnam 2000, 20–21) Ehkä kuvaavaa on, että pohjoismaissa 60 prosenttia ihmisistä sanoo luottavansa toisiinsa, kun brasilialaisista toisiinsa luottaa vain 10–20 prosenttia. Tai että eteläitalialaisen kansanviisauden mukaan keskity kantamaan vettä oman talosi katolle, jos naapurin talo palaa. (Dialogi 4/2001, 20; Niemelä 2002c, 75)

Yhteisöllisyysaspekti

Sosiaalisen pääoman kehkeytyminen voidaan ymmärtää seurauksena yhteiskunnassa ja erilaisissa yhteisöissä tapahtuvasta ihmisten kohtaamisesta. Ihmiset osallistuvat yhteiseen toimintaan tasavertaisina ja oppivat niissä tuntemaan toisensa ja ymmärtämään toisiaan. Tämä kasvattaa keskinäisiä siteitä ja luo näin pohjaa solidaarisuudelle, vastavuoroisuudelle ja luottamukselle. Voidaan myös erottaa sosiaalisen pääoman strukturaalinen elementti (keitä tunnetaan eli yhteyksien verkosto), relationaalinen elementti (edelliseen varastoituneet luottamus, ystävyys, tuttavuus, maine ja vastaavat) sekä kognitiivinen elementti (kommunikoinnin tehokkuus sidosryhmätilanteissa). Lisäksi sosiaalisen pääoman käsitteessä voidaan tunnistaa samanaikaisesti yksilöllinen ja kollektiivinen sekä yksityinen ja julkinen ulottuvuus. (Kajanoja & Simpura 2000, 13–23; OECD 2001, 41–42)

Jouko Kajanojan (2002, 14) mukaan perhe ja suku, paikalliset yhteisöt ja verkostot voivat perinteisyydessään ja sulkeutuneisuudessaan olla kehityksen este. Niitä tarvitaan kuitenkin antamaan ihmisille ja yhteisöille tunne identiteetistä. Kajanojan mielestä vahvinta sosiaalista pääomaa luovat kuitenkin verkostot ja vuorovaikutus, jotka ylittävät sukuun, paikallisuuteen, sosiaaliseen asemaan tai yhteiskuntaluokkaan, sukupuoleen, etnisyyteen ja muihin vastaaviin perustuvia rajalinjoja. Rajoja ylittävä vuorovaikutus synnyttää yhteiskunnan läpäisevää osallisuutta ja luottamusta.

Jouko Kajanoja korostaa sosiaalisen pääoman olevan vahvasti yhteisöllinen asia ja yhteisön ominaisuus, joka ilmenee ihmisten välisissä suhteissa (Dialogi 4/2001, 20). **Yhteisöllisyys ja siihen liittyvä sosiaalistuminen kasvattavat sosiaalista pääomaa.** Traditio ja hiljainen tieto kulkeutuvat sukupolvelta toiselle, ei hetkessä, vaan pitkän ajan kuluessa, kypsyen ja kasautuen. Sosiaalisen pääoman kertymiseen liittyy näin olennaisena osana historiallinen perspektiivi.

Yhteisöllisyyteen liittyy vahva paikallinen ulottuvuus, kuten tutkija Santiago Loranca huomauttaa. Suurin osa sosiaalisesta vuorovaikutuksesta tapahtuu maantieteellisesti rajatuilla alueilla. Ihmiset toimivat pääosin lähiyhteisöissä paikallisten tarpeiden täyttämiseksi. (Ollikainen 2000, 25) **Sosiaalinen pääoma onkin kykyä työskennellä yhdessä yhteisten, yleensä paikallisten päämäärien hyväksi.** Sosiaalinen pääoma on Michael Edwardsin mukaan kumulatiivinen kyky, joka kasvaa kun sitä käytetään. Kaikki inhimillinen yhteistoiminta vahvistaa ihmisten yhteenkuuluvuuden tunnetta, sosiaalisia siteitä ja siten luottamusta. (Niemelä 2002c)

Sosiaalisen pääoman tuotossa ei ole kysymys vain talouskasvusta vaan yleensä hyvinvoinnista, esimerkiksi pitkästä ja terveestä elämästä. Pohjanmaalaisia koskenut tutkimus osoitti kiinnostavasti, että ruotsinkieliset miehet elävät monta vuotta suomenkielisiä pitempään ja terveempinä, vaikka tarkastellaan samanlaisissa työtehtävissä ja taloudellisissa oloissa eläviä. Selitykseksi tutkimus antaa tiedon, jonka mukaan ruotsinkieliset harrastivat suomenkielisiä veljiään enemmän kulttuuri- ja muuta kansalaistoimintaa, heillä oli kiinteämpi sosiaalinen verkosto ja luottamus muihin ihmisiin. (Hyypä & Mäki 2000, 821–826; Liikanen 2001, 37)

Sosiaalisen pääoman syntyminen edellyttää kontakteja, suhteita ja verkostoja. Vastavuoroisuuden myötä yhteisöön kehittyvät yhteisten normien ja arvojen lisäksi myös yksittäisten ihmisten toimintaa ohjaavia käyttäytymissääntöjä sekä velvollisuuksia. Nämä lisäävät yhteisön sisäistä vakautta. Luottamus ja solidaarisuus perustuvat normien ja velvollisuuksien hyväksymiseen ja kunnioittamiseen. Lähtökohdista ja näkökulmasta riippuen luottamus voidaan hahmottaa joko yhteisten normien ja arvojen keskeiseksi osatekijäksi tai niiden seuraukseksi (OECD 2001, 41; Salo & Suoranta 2002, 143)

Jos sosiaalista pääomaa tarkastellaan verkostonäkökulmasta, tässä näkökulmassa korostetaan yhteisön sisäisten, horisontaalisten ja yhdistävien siteiden ohella yhteisöjen välisten, vertikaalisten ja silloittavien siteiden merkitystä. Institutionaaliossa tarkastelutavassa sosiaalista pääomaa ja sen merkitystä tarkastellaan pääasiassa yhteiskunnan muodollisten organisaatioiden ja verkostojen näkökulmasta. Virallisluontoisten sosiaalisten ja poliittisten toimijoiden tai verkostojen katsotaan muodostavan sosiaalisen pääoman kasvualustan. Synergianäkökulma sosiaaliseen pääomaan täydentää institutionaalista näkökulmaa korostamalla julkisten sosiaalisten ja poliittisten toimijoiden sekä epävirallisten yhteisöjen ja verkostojen välistä vastavuoroisuutta. (Salo & Suoranta 2002, 144)

Politiikan tutkijat ovat osoittaneet demokratian ja sosiaalisen pääoman kytkeytyvän yhteen. Niissä yhteiskunnissa, joissa kansalaistoiminta on vireää, vaaleilla ohjatun valtio- ja kuntakoneiston toiminta on paremmassa vuorovaikutuksessa kansalaisten kanssa ja nauttii suurempaa luottamusta. Jouko Kajanojan (2002, 14) mukaan vahva sosiaalinen pääoma ja näytösluonteinen valtiollinen ja kunnallinen demokratia eivät kuulu yhteen. Anthony Giddenskin (1996, 253) toteaa, että alhaalta ylöspäin suuntautuva päätöksenteko synnyttää kansalaisissa aitoa yhteiskunnallista luottamusta ja ylläpitää sitä.

Pyrkimykset vahvistaa sosiaalista pääomaa

Sosiaalisen pääoman katsotaan vähentyneen kaikissa länsimaissa 1960-luvulta lähtien. Syiksi on mainittu yhteiskuntarakenteiden voimakas murros, yhteisöjen kasvaminen ja hajoaminen, työelämän muutokset, kiireen lisääntyminen, naisten meno kodin ulkopuoliseen työhön, globalisaation vaikutukset, kaupungistuminen, television ja muun sähköisen viihteen tunkeutu-

minen kotiin jne. Suurimmaksi selittäjäksi on kuitenkin katsottu kahden viimeisimmän sukupolven keskittyminen enemmän itseensä kuin yhteisiin asioihin. (Putnam 2000, 25)

Turner ja hänen ajatukseensa yhtynyt Jarvis (2000, 13–14) katsovat vallitsevan kulutusyhteiskunnan tyyppin tehneet monista meistä passiivisia kansalaisia, jotka myötävaikuttavat vähän sosiaalisen pääoman karttumiseen.

Sosiaalisen pääoman väheneminen ilmenee monina yksilöllisinä ja yhteiskunnallisina ongelmina. Ihmisten henkinen pahoinvointi, lasten huostaanotot, rikollisuus ja ihmisten syrjäytyminen ovat lisääntyneet. Samalla elämän tarkoitus on monilta hämärtynyt ja usko tulevaisuuteen rapautunut. (Putnam 2000, 15–20)

Yhteiskunnallisten ongelmien lisääntyminen ja vaikeutuminen on saanut länsimaiset hallitukset ryhtymään toimiin ongelmien vähentämiseksi. Yhdeksi muutosvoimaksi on nostettu sosiaalisen pääoman vahvistaminen. Mm. EU:n komissio käynnisti vuonna 1998 hankeohjelman, jolla yritetään kasvattaa paikallista sosiaalista pääomaa. On tehty erilaisia syrjäytymistä ehkäiseviä projekteja, on työllistetty työttömiä ja luotu paikallista kumppanuutta, on kehitetty uusia osallistumisen ja vaikuttamisen muotoja. Kaikki nämä toimenpiteet ovat tähdänneet yhteiskunnissa ilmenevien kipupisteiden lieventämiseen sosiaalisin ja yhteisöllisin keinoin. (Ollikainen 2000, 25)

Monipuolisen kansalaistoiminnan ja ihmisten omaehtoisen aktiivisuuden on katsottu synnyttäneen ehkä parhaiten sosiaalista pääomaa. Siksi kansalaistoiminta ja sosiaalinen pääoma on nähty usein läheisinä käsitteinä. Vireää kansalaistoimintaa on pidetty osoituksena vahvasta sosiaalisesta pääomasta.

Suomessa kansalaistoiminta on ollut keskeisin tapa rakentaa luottamusta, luoda vuorovaikutusta, yhteisöllistä kiinteyttä ja sosiaalisia verkostoja eli lisätä yhteisöjen ja koko yhteiskunnan sosiaalista pääomaa ja parantaa näin ihmisten kokonaisvaltaista hyvinvointia ja elämänlaatua. Kansalaistoiminnan avulla ihmiset tapaavat ja oppivat tuntemaan toisiaan ja luottamaan toisiinsa. Yhteisen tekemisen kautta syntyvät ihmisten väliset aidot, omaehtoiset vuorovaikutustilanteet ja sellaiset verkostot, jotka heijastuvat positiivisesti myös ihmisten jokapäiväiseen henkilökohtaiseen elämään ja työhön.

Cohen ja Prusak (2001) toteavat, että kansalaisyhteiskunnalla on erityinen rooli sosiaalisen pääoman luomisessa ja päämäärien asettamisessa yhteistyölle. Kun ihmiset kohtaavat toisensa tasavertaisina kansalaistoiminnassa ja vapaaehtoistyössä, he oppivat ymmärtämään toisiaan ja tuntemaan solidaarisuutta keskinäisen dialogin kautta. Samalla tällainen prosessi kehittää yleistä sosiaalista moraalialia ja heijastuu monin tavoin ympäröivään yhteiskuntaan. Vapaaehtoinen kansalaisaktiivisuus ei ole vain hauska lisä valtion taloudellisiin aktiviteetteihin vaan yksi yhteiskunnan perusaktiviteetista. Se on osa toimivaa demokratiaa. (Niemelä 2002d) Antti Hautamäki (2001, 28) vahvistaa saman asian kirjassaan ”Suomi muutosten edellä”. Hänen mukaansa sosiaalinen pääoma on kriittinen tekijä terveen kansalaisyhteiskunnan rakentumiselle, koska se säätelee sitä miten ryhmät ja yhteenliittymät toimivat yhteiskunnassa.

Kansalaistoiminnan vahvistamisesta on etsitty yhtä ratkaisua sosiaalisen pääoman vähenemiseen ja sen aiheuttamiin ongelmiin. Kuuluisassa kirjassaan ”Bowling Alone” Putnam (2000, 15–20) rohkaisee ihmisiä ottamaan osaa kansalais- ja vapaa-ajan aktiviteetteihin, muodostamaan taiteellisia ja kulttuurisia ryhmiä sekä auttamaan toisia. Putnam näkee lapsia ja nuoria tukevan kansalaisyhteiskunnan olevan tärkeä väline sosiaalisen pääoman lisäämisessä. Hänen mukaansa pitäisi miettiä vakavasti keinoja, joilla lisätään ihmisten osanottoa julkisessa elämässä. Ruohonjuuritason toiminta, yleinen aktiivisuus, sosiaalisuus ja yhteisöllisyys ovat avainasemassa. Näin voidaan lisätä parhaiten ihmisten kokonaisvaltaista hyvinvointia ja yhteisöjen sisäistä eheyttä ja menestymistä.

Monimuotoisen kansalaistoiminnan ohella erilainen non- ja informaali oppiminen lisäävät sosiaalista pääomaa. Seppo Niemelän (2001) mukaan järjestöissä sata vuotta tehty opinnollinen sivistystyö opintokerhojen ja kurssien muodossa on opettanut ihmisiä aktiivisuuteen ja omatoimisuuteen, yhteisöllisyyteen ja yhteistyöhön, vaikuttamiseen ja vastuun kantamiseen. Kansalaisten omaehtoinen opintotoiminta on myös käytännön opintodemokratiaa, jossa osanottajilla on mahdollisuus ohjata itse oppimista ja jossa oppiminen perustuu osaksi osanottajien omiin kokemuksiin. Siinä opitaan samanaikaisesti tietoja ja taitoja, kohdataan muita, koetaan asioita yhdessä ja sivistytään.

Peter Jarvis (2000, 13–14) toteaa selkeästi vaikkakin hieman yksioikoisesti, että koska sosiaalinen pääoma syntyy ihmisten välisissä aktiivisissa suhteissa ja paikallisen kulttuurin periytymänä, sitä ei voi opettaa formaalissa opetuksessa. Sen voi oppia päivittäisten käytännöllisten prosessien kautta ja sosiaalisessa elämässä. Se on luotu, opetettu ja opittu yhteisöllisissä sosi-

aalisissa suhteissa. Se syntyy non-formaaleissa ja informaaleissa prosesseissa, joiden kautta ihmiset oppivat, kohtaavat muita, ottavat osaa sosiaaliseen toimintaan ja saavat paljon itselleen samalla kun he auttavat rikastuttamaan yhteisöä. Aktiivinen ja julkinen kansalaisuus generoivat sosiaalista pääomaa, kun passiivinen ja yksityinen vähentävät sitä. Vain aktiiviset kansalaiset voivat oppia, kasvaa ja kehittyä synnyttämänsä sosiaalisen pääoman rikastamina.

Keskustelunavauksia sosiaalisen pääoman vahvistamiseksi

Sosiaalista pääomaa pidetään problemaattisena käsitteenä, vaikka tutkijat ovat sen sisällöstä varsin yksimielisiä, kuten edellä oleva erittely osoittaa. Ongelmana sosiaalinen pääoma - käsitteen kohdalla on todennäköisesti se, että se ei avaudu tavallisille ihmisille ja sekoittuu helposti taloudellisiin määreisiin. Kun puhutaan vuorovaikutuksesta, luottamuksesta ja normeista, niiden yhteydessä ei ilmeisesti haluttaisi käytettävän sanaa pääoma, joka median hallitsemassa julkisessa kielenkäytössä liittyy selkeästi talouteen. Sosiaalisen pääoman käsitteestä ei kannata kuitenkaan Suomessakaan luopua, koska se on hyvä ylätasen poliittinen termi ja sopii erinomaisesti käytettäväksi tieteellisissä tutkimuksissa ja kansainvälisessä kontekstissa. Käsitettä kannattaa kuitenkin käyttää vain näillä tasoilla ja foorumeilla.

Jokapäiväisessä kielenkäytössä voisi olla parempi puhua ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta ja luottamuksesta. Niitä voitaisiin vahvistaa ja niitä voitaisiin haluttaessa mitata. Muut lisämääreet täydentäisivät akateemisessa kirjallisuudessa ja poliittisilla areenoilla näitä peruskäsitteitä.

Kun puhutaan vuorovaikutuksen ja luottamuksen vahvistamisesta, niitä voitaisiin edistää saman nelikentän avulla kuin aktiivista kansalaisuutta. Vuorovaikutus lisääntyy ja luottamusta syntyy, kun tuetaan ihmisiä rakentamaan omaa identiteettiään, mahdollistetaan laaja osallistuminen/vaikuttaminen, järjestetään ihmisille erilaisia kohtaamisen mahdollisuuksia ja välitetään toisista ihmisistä ja omista yhteisöistä. Panostamalla yksilöiden, yhteisöjen ja koko yhteiskunnan toimesta näihin asioihin, ylätasen poliittisella käsitteellä ilmaistuna sosiaalinen pääoma vahvistuu takuuvarmasti suomalaisessa yhteiskunnassa.

Kun yhteiskuntapoliittisena tavoitteena ja samalla tuloksena on sosiaalisen pääoman vahvistuminen, se syntyy ihmisten ja ihmisyhteisöjen yhteisen, vuorovaikutteisen, luottamuksellisen ja yhteisöllisen toiminnan tuloksena.

Koska kyseessä on ns. politiikkapaperi, käytän jatkossa ylätasoa käsitettä sosiaalinen pääoma. Se ei vahvistu itsestään, vaikka siitä puhutaan ja kirjoitetaan kuinka paljon. Sosiaalisen pääoman karttuminen edellyttää konkreettisia toimenpiteitä, joilla lisätään ihmisten keskinäistä luottamusta, edistetään entistä tiiviimpää vuorovaikutusta ja luodaan laajoja ja kattavia sosiaalisia verkostoja. Kansalais- ja järjestötoiminta voi olla näitä rakentamassa kaikkein luontevimmin. Järjestöt voivat luoda areenoita ihmisten kohtaamisille, vuorovaikutukselle, yhdessäololle ja yhdessä tekemiselle. Ilman kansalais- ja järjestötoimijoiden nykyistä aktiivisempaa asiaan paneutumista tilanne ei kuitenkaan paljon muutu. **Yhteistyöllä, verkostoitumisella ja vuorovaikutuksen lisäämisellä kansalais- ja järjestötoiminnassa voidaan kartuttaa sosiaalista pääomaa. Valtion tulisi tukea kansalais- ja järjestötoimijoita heidän työssään luomalla mahdollisimman hyvät edellytykset tehdä luottamusta ja yhteistyötä rakentavaa, ihmisten omaehtoista, verkottunutta ja vuorovaikutteista toimintaa. Päävastuu on kuitenkin kansalais- ja järjestötoimijoilla itsellään. Edellytykset nykyistä vielä vaikuttavampaan toimintaan sosiaalisen pääoman karttumiseksi ovat olemassa, jos kansalais- ja järjestötoimijat ottavat kaikki keinot maksimaalisesti käyttöön.**

Vaikka Peter Jarvis (2000, 13–14) väittääkin, että formaalissa koulujärjestelmässä ei voida sosiaalista pääomaa edistää, koulu voi kuitenkin tehdä oman osansa asian hyväksi. Seppo Niemelän (2004a) mukaan **koulu on hyvä paikka harjaannuttaa luottamusta ja vastavuoroisuutta sekä sellaisia yksilöllisiä valmiuksia, joita tarvitaan, jotta sosiaalinen pääoma karttuu yksilöiden elämässä ja yhteisöissä.**

Myös Putnam ja Halpern pitävät koulutusta avainasiana sosiaalisen pääoman luomisessa. Innostavasti laadituilla opetussuunnitelmilla on ollut Putnamin (2004, 6–7) tutkimusten mukaan kestävä vaikutukset opiskelijoiden sosiaaliseen ja yhteisölliseen sitoutumiseen myöhemmässä elämässä. Pedagogiikka, joka rohkaisee aktiiviseen tiimityöhön, tuottaa tehokkaammin sosiaalisia taitoja kuin pedagogiikka, joka edistää yksinomaan yksilöllisiä saavutuksia. Yhteisöllisiin palveluohjelmiin osallistuneet opiskelijat ovat osallistuneet opiskelun jälkeen enemmän erilaiseen kansalais- ja yhteiskunnalliseen toimintaan kuin vastaavaa oppimiskokemusta

paitsi jääneet opiskelijat. (Social Capital 2001, 9–10) Suomalaisessa opetussuunnitelmatyössä tulisi ottaa nämä havainnot huomioon.

Putnam (2004, 6–7) suosittaa pieniä kouluyksiköitä, joissa kuuntelu, kommunikaatio, vastuunotto ja luottamuksen rakentaminen ovat helpompia toteuttaa kuin suurissa yksiköissä. Putnam suosittaa cellular-lähestymistapaa. Koulu yhteisöissä ja miksei muuallakin mahdollistetaan solujen syntyminen pienemmille ryhmille laajempien organisaatioiden sisällä eli synnytettäisiin kouluja kouluihin. Tämäntapaisia ajatuksia kannattaisi harkita Suomessakin, jotta koulut voisivat edistää omalta osaltaan nykyistä paremmin sosiaalisen pääoman vahvistumista.

Kansalaistoiminnan esteiden poistaminen, jota varten on asetettu oma työryhmä, auttaa järjestöjä tehostamaan toimintaansa ja samalla lisäämään sosiaalisen pääoman karttumista. **Kansalaisjärjestöjen julkisen rahoituksen turvaaminen** varmistamalla Veikkauksen ja Raha-automaattiyhdistyksen tuoton kertymä ja tuotonjako yleishyödyllisiin tarkoituksiin palvelee samaa päämäärää. Järjestöjen tuottamaa sosiaalista pääomaa voidaan kartuttaa myös aktiivisen kansalaisuuden kohdalla mainitun suuren järjestöllisen koulutusohjelman avulla.

Vapaan sivistystyön piirissä tulisi osoittaa opetusministeriön toimesta **erityisvaroja opintokerhojen ohjaajakoulutukseen**. Opintokerhot ovat oiva väline kohtaannuttaa ihmisiä lähiyhteisöissä maan eri kolkissa sekä luoda sosiaalisia verkostoja ja synnyttää paikallista yhteisöllisyyttä. Opintokerhoissa tapahtuvan opiskelun avulla voidaan paneutua oman asuinalueen kulttuuriin ja historiaan, kehittää henkilökohtaista itsetuntemusta, rakentaa omaa identiteettiä ja jalostaa erilaisia taitoja. Kaikki nämä lisäävät samalla ihmisten välistä vuorovaikutusta ja luottamusta ja sitouttavat ihmisiä omiin yhteisöihinsä. Jotta kaikki tämä tapahtuu, opintokerhoja tulisi ohjata osaavasti. Koska opintokeskusten ohjaajakoulutus on hiipunut, se tulisi elvyttää erityistoimenpitein. Paras keino on opintokeskusten yhdessä toteuttama ohjaajakoulutusohjelma opetusministeriön erityistuella.

Edellä mainittujen toimenpiteiden lisäksi sosiaalista pääomaa voidaan vahvistaa yhteiskuntapoliittisin toimin. Ihmisten kokemana turvallisuus lisää luottamusta toisia ihmisiä ja yhteiskuntaa kohtaan. Siksi kaikki henkistä, fyysistä ja aineellista turvallisuutta ylläpitävät ja lisäävät toimenpiteet ovat mitä kannatettavimpia. Valtio on tässä avainasemassa.

Luottamus kunnallisten ja valtiollisten elinten toimintaan, rehellisyyteen ja puolueettomuuteen ylläpitää sosiaalista pääomaa ja estää sitä edelleen vähenemästä. Ihmisten pitää lisäksi kokea, että julkisen vallan toimielimet toimivat ihmisten parhaaksi, heidän oikeuksiaan puolustaen ja heistä huolehtien. Ihmisten pitää tuntea, että hallinto ja poliittiset elimet ovat heitä varten eikä päinvastoin.

Suomen tiivistyvä yhteistyö Euroopan unionissa saattaa heikentää ihmisten luottamusta julkisia instituutioita kohtaan. Paljastuneet väärinkäytökset mm. EU:n rahankäytössä ja erilaisten tukien hyödyntämisessä ovat rapauttaneet ihmisten luottamusta siihen, että EU:ssa toimitaan rehellisesti ja yhteisiä varoja säästäen. Tässä suhteessa on paljon tehtävää EU:n tasolla, jotta tapahtunut luottamuksen horjumisen saadaan korjattua.

Sosiaalinen pääoma vahvistuu, ei yksittäisin tempuin, vaan monien samanaikaisten pyrkimysten ja toimien tuloksena. Tässä työssä tulee kaikkien yhteiskunnallisten toimijoiden olla mukana omalla panoksellaan. Välineet ovat olemassa niin kouluilla, oppilaitoksilla, järjestöillä, valtiovallalla, kunnilla kuin mediallakin, jos ne halutaan valjastaa sosiaalisen pääoman vahvistamistyöhön. Ensisijaisesti on kysymys tahdosta ja asian merkityksen oivaltamisesta suomalaisten ja suomalaisen yhteiskunnan kannalta. Toivottavasti tätä tahtoa löytyy kaikilta tahoilta tulevina vuosina.

3. Kansalaisyhteiskunnan rakentaminen

Kansalaisyhteiskunta-käsitettä käytetään tänä päivänä lisääntyvässä määrin. Tämä on hyvä asia. Ongelmana on vain se, että kaikki käsitteen käyttäjät eivät aina täsmällisesti tiedä, mitä he käsitteellä tarkoittavat. Siksi on tarpeen paneutua Suomessakin käsitteen avaamiseen ja tarkentamiseen.

Kansalaisyhteiskunta ei voi toteutua missään sisältömerkityksessä ellei perustana on aktiivista kansalaisuutta ja sosiaalista pääomaa. Näin kaikki tässä raportissa kartoitetut asiat liittyvät tiiviisti toisiinsa.

Juuret antiikissa

Termillä kansalaisyhteiskunta on suora vastine latinassa (*societas civilis*) ja myös vastine antiikin Kreikkaan (*politike koinona*). Mitä roomalaiset ja kreikkalaiset tarkoittivat kansalaisyhteiskunnalla? Heille se oli jotakin samaa kuin ”poliittinen yhteiskunta”, jossa aktiiviset kansalaiset muodostivat yhteiskunnan instituutiot ja hoitivat yhteiskunnalliset asiat. Poliittisia aktiiviteetteja olivat kreikkalaisille ja roomalaisille toisaalta toiminta (*praxis*) ja toisaalta puhe (*lexis*). (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12)

Poliittinen yhteiskunta oli kreikkalaisille ja roomalaisille lakiin perustuva. Laki nähtiin julkisen hyveen (*edun*, hyveellisyyden, siveyden) ilmentymänä. Se oli perusta aristoteeliselle ”hyvälle elämälle” yhteiskunnassa. Aristoteleen mukaanhan valtion tuli huolehtia elämän välttämättömistä edellytyksistä, jotta ihmiset saattoivat omistautua hyvälle elämälle ja toimimiselle kansalaisyhteiskunnassa. Sivilisaatio yhdistyi kreikkalaisessa ja roomalaisessa käsitemaailmassa erityisenä muotona poliittiseen valtaan, jossa hallitsijat asettivat julkisen hyvän yksityisen intressin edelle (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12; Hautamäki 2004). Toki pitää muistaa, että muinaisessa Kreikassa ja Roomassa valtaosalla ihmisistä ei ollut kansalaisoikeuksia eivätkä he myöskään olleet kansalaisyhteiskunnan täysivaltaisia jäseniä.

Muinaiset kreikkalaiset korostivat, että kasvatuksella oli yksi ja vain yksi tarkoitus. Se oli ihmisten sopeuttaminen elämään poliksessa, kaupunkivaltiossa, joka oli ihmisten, eli käytännössä vapaiden miesten, vapaan ja tasavertaisen toiminnan julkinen areena ja näyttämö. Kan-

salaisten toiminta julkisella areenalla erosi jyrkästi kaikesta talouteen ja elämän välttämättömyyksiin liittyvistä toimista, jotka kuuluivat yksityisen perheen piiriin. (Doyle 1994, 97; Hautamäki 2004)

Avain elämään poliksessa olivat arvot, kansalaishyveet. Ilman niitä polis, jopa valtio itsessään, ei kykenisi toimimaan menestyksellisesti. Kreikkalaisilla oli selkeä näkemys siitä, miten ihmiset hankkivat kansalaishyveet. Ne saavutettiin opiskelun, esimerkin ja harjoituksen kautta. (Doyle 1994, 97)

Valistus- ja vapausfilosofien tulkinnat

Käsitettä kansalaisyhteiskunta on käytetty läpi eurooppalaisen historian, mutta se sai näkyvämmän aseman, kun filosofit alkoivat miettiä nousevan kansallisvaltion perusteita 1600- ja 1700-luvulla. Avainoletta kansalaisyhteiskunnan käsitteelle oli kristinuskon ajatus inhimillisestä yhdenvertaisuudesta. Tähän aikaan se yhdistyi ideaan oikeusperustaisesta yhteiskunnasta, jossa hallitsijat ja hallitut olivat subjekti laille. Yhteiskunta perustui eräänlaiseen yhteiskuntasopimukseen. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12)

Kansalaisyhteiskunta oli vastakohta luonnontilaiselle yhteiskunnalle. Tosin käsitykset luonnontilaisesta yhteiskunnasta vaihtelivat. Thomas Hobbesille (1990, 88) luonnontilainen oli sokkelo, muurahaispesä, jossa jokainen ihminen taisteli jokaista toista vastaan. Hobbesin mukaan tärkein elämisen etu kansalaisyhteiskunnassa oli ihmisten kokema fyysinen turvallisuus. Hän korosti voimakkaasti myös ihmisen vapautta ja omaa tahtoa ja julkisen debatin tärkeyttä kansalaisyhteiskunnassa. Hänelle julkinen debatti merkitsi toisten ihmisten kunnioitusta ja arvokkuutta. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12; Eberly 1994b, xxxix; Pulkkinen 1989, 57)

John Locken mukaan luonnontilaisen yhteiskunnan olennainen piirre oli laillisuusperiaatteen poissaolo. Hän uskoi, että luonnontilainen yhteiskunta oli taipuvaisempi sotaan ja ihmisten keskinäiseen taisteluun kuin kansalaisyhteiskunta. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12) Lockelle kansalaisyhteiskunnan muodostivat keskenään ne ihmiset, jotka olivat liittyneet yhdeksi kokonaisuudeksi. Kun tietty ryhmä ihmisiä oli jokaisen yksilön suostumuksella muodostanut yhteisön, he olivat tehneet tästä yhteisöstä yhden kokonaisuuden. Sillä oli valta toi-

mia kuten yksi kokonaisuus toimii eli yksinkertaisen enemmistön tahdon ja päätösten mukaan. Tähän kiteytyy Locken perusajatus demokratiasta. Valta annetaan enemmistölle, joka liittyy sopimuksella yhdeksi poliittiseksi yhteiskunnaksi. Valtiovalta saa legitiimisyytensä kansalaisyhteiskunnalta. (Hautamäki 2004; Pulkkinen 1989, 62)

Locke oli huolestunut mielivaltaisen voiman hillitsemisestä ja kurissa pitämisestä. Siksi kansalaisyhteiskunnassa nautitut oikeudet sisälsivät myös oikeuden vapauteen ja yksityisomaisuuteen. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12) Locke uskoi, että ihminen on syntyään luonnollisen lain perusteella oikeutettu olemaan täydellisen vapaa ja nauttimaan vapauksista ja etuoikeuksista yhtäläisesti kenen ihmisen kanssa hyvänsä. Ihmiset voivat laillisuusperiaatteen nojaavassa kansalaisyhteiskunnassa tukeutua yhteisesti hyväksytyihin lakeihin ja lainkäyttöön auktoriteettina. Lakiin perustuen ratkaistaan keskinäiset kiistat ja rangaistaan rikollisia. (Hautamäki 2004)

Locken mukaan ihminen vaati valtiota vain suojelemaan hänen yksilöllisiä oikeuksiaan ja ratkaisemaan konfliktit. Muutoin ihminen oli itsenäinen yksilö, joka oli motivoitunut omaan itsesuojeluunsa. Lockelle kansalaisyhteiskunta merkitsi vapaata ja tasa-arvoista poliittista keskustelua, valtio suvereenia auktoriteettia. (Higgins 1994, 14; Pulkkinen 1989, 63)

Klassinen yhteiskunnallinen etiikka vaati kuitenkin kiinnittämään huomiota myös muihin ihmisiin, parantamaan heidän asemaansa. Klassinen etiikka ulottui näin pelkkää oikeusnäkökulmaa laajemmalle, mutta Locken etiikka ei pannut painoa moraaliselle hyveelle muita ihmisiä kohtaan. Locke korosti lähinnä moraalisten sääntöjen välttämättömyyttä suojelemaan kansalaisyhteiskuntaa. (Higgins 1994, 14, 19–20)

Korostaessaan hyveeseen perustuvaa ihmisen luontaista valtaa yli muun luomakunnan Thomas Jefferson meni Lockeä pitemmälle. Hän korosti klassista tasavaltalaisuutta ja sosiaalista etiikkaa. Jefferson rakensi sosiaalisen vastuuntunnon varaan ja vaati politiikkaa keinoksi jaloistaa ihmisen korkeimpia arvoja ja moraalista kyvykkyyttä. Jeffersonille valtion roolin tuli olla vähäinen. Paikallisen tasavallan tuli suojella yksilön oikeuksia keskitetyn hallinnon ja eliitin tyrannialta. Lisäksi Jefferson korosti uskonnon keskeistä roolia vapaan yhteiskunnan eetoksessa. (Higgins 1994, 14–15)

James Madison, Amerikan perustuslain isä ja ensimmäisen puolueen perustaja, puhui myös ihmisläheisestä tasavaltalaisuudesta. Hän on sanonut, että tasavallassa hallituksen täytyy olla intiimisti koottu ja riippuvainen ihmisten mielipiteestä. Jos ihmisten mielipiteet eivät tule esiin tai jäävät vaimeiksi ja tehottomiksi, hallitus on silloin jätetty ”itseohjautuvalle kurssille”. Voimakas, itseohjautuva hallitus, joka on riippumaton ihmisistä, on ei-tasavaltainen. (Sheehan 1994, 171)

Klassiset taloustieteilijät, kuten John Stuart Mill ja Adam Smith, tarkastelivat kansalaisyhteiskuntaa hyveellisen vapauden, sekä taloudellisen että henkilökohtaisen, hallintana. He asettivat kansalaisyhteiskunnan vastakohtaksi pahalle valtiolle. Millin mukaan vain vapaa ihminen voi saavuttaa taloudellisen itsenäisyyden ja vapaaehtoisen osanoton yhteiskunnassa. Vain näin voidaan saavuttaa välttämätön hyveellinen kansalaisuus. Mill meni näkemyksissään pisimmälle absoluuttisen vapauden vaatimisessa, johon liittyi mm. ihmisten vapaus yhdistyä mitä tahansa tarkoitusta varten, johon ei liity haittaa muille. Smith ei puhunut varsinaisesti kansalaisyhteiskunnasta, vaan sivistyneestä yhteiskunnasta, jota leimasi pitkälle mennyt työnjako ja vapausajattelu. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 13; Higgins 1994, 19; Pulkkinen 1989, 57–62)

Vapausaspektia tarkastelivat myös muut ajattelijat. Spinoza puhui rajoitetusta tai laadullisesta vapaudesta. Montesquieu kannatti myös rajoitettua vapautta. Kant puhui puheen, mutta ei toiminnan vapaudesta. (Higgins 1994, 19–20) Edmund Burke vastusti järjestelmiä ja puolusti voimakkaasti kansalaisyhteiskuntaa todeten hyvintoimivan yhteiskunnan koostuvan ”pienistä joukkueista”. Kansalaisyhteiskunta on Burken mukaan rakennettu ihmisten parhaaksi. Silloin sen kaikista perustamisen sanelleista eduista tulee ihmisen oikeuksia. (Eberly 1994b, xxx; Dahrendorf 1991, 35–36, 101)

1700-luvun skottilaiset valistusajattelijat korostivat ensimmäisinä kapitalismin tärkeyttä perustana uudelle individualismille ja oikeusperustaiselle yhteiskunnalle. Adam Fergusonin teos ”An Essay on the History of Civil Society” vuodelta 1767 on ehkä seikkaperäisin kansalaisyhteiskunnan tarkastelu omana aikanaan. Ferguson yritti herättää henkiin roomalaisen ideaalin mukaisen kansalaisyhteiskunnan, jossa kapitalismi oli korvaamassa feodalismin. Ollakseen kansalaisyhteiskunta miesten – tähän aikaan ei naisten – tuli ottaa aktiivinen rooli hallintojärjestelmässä ja keskittyä vähemmän rikastumiseen pyrkimiseen ja itsensä viihdyttämiseen. Ferguson korosti kirjassaan yksilön oikeutta puolustautua tarvittaessa myös valtiota

vastaan ja painotti aikanaan hyvinkin radikaalia ihmisten oikeutta kokoontua vapaiksi, riippumattomiksi yhdistyksiksi. (Korsgaard 1997, 120; Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12)

Ferguson ja hänen aikalaisensa erottivat, kuten 1600-luvun ajattelijat, kansalaisyhteiskunnan ja despoottisen raakalaisyhteiskunnan toisistaan. Kansalaisyhteiskunta-sanaan sisältyi konnotaatio väkivallattomaan vuorovaikutukseen ja yhtäläisiin oikeuksiin perustuvasta yhteiskunnasta. Vastakkain asetettiin sivistyneet kansalaisyhteiskunnan jäsenet ja sivistymättömät despoottisen raakalaisyhteiskunnan jäsenet. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12)

Valistus- ja vapausfilosofille kansalaisyhteiskunta oli vastakohta luonnontilaiselle yhteiskunnalle. Se oli lakiin perustuva. Valistus- ja vapausfilosofit asettivat kansalaisyhteiskunnan vastakohtaksi liikaan hallintaan ja ylivaltaan pyrkivälle valtiolle. Heidän ajattelussaan valtiovalta sai legitimitteettinsä kansalaisyhteiskunnalta.

Kansalaisyhteiskunnan käsite tarkentuu

Adam Fergusonin teos oli laajasti käännetty ja teki suuremman vaikutuksen esimerkiksi Saksassa kuin Britanniassa. Kant ja Hegel olivat mm. Fergusonin lukijoiden joukossa. Hegelillä oli paljon sanottavaa kansalaisyhteiskunnasta, tosin vaikeaselkoisesti. Hegelille kansalaisyhteiskunta oli suhteiden järjestelmä, jossa jokainen oli itselleen päämäärä eikä mikään muu ollut hänelle mitään. Kansalaisyhteiskunta oli kaikinpuolisen riippuvuuden järjestelmä. Kansalaisyhteiskunnassa saavutettu yhteisyys ei ollut Hegelin mukaan vapautta vaan välttämättömyyttä. Siinä oli kysymys muodosta, joka nosti yksittäisen yleiseksi. Hegel piti kansalaisyhteiskuntaa ei-vapaana, koska vapaus liittyi moraaliin ja moraalitavoitteiden intentioihin. Kansalaisyhteiskunta oli tapa tuottaa yhteiskunnallinen sidos, jossa toimijoiden intentioilla ei ollut mitään merkitystä. Yhteinen hyvä saavutettiin moraalille ulkopuolisista syistä, järjestelmän omasta logiikasta käsin. Hegelille valtio olikin vapauden alue samalla kun kansalaisyhteiskunta edusti ilman moraalista harkintaa saavutettuine ykseyksineen pakkoa ja välttämättömyyttä. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12–13; Pulkkinen 1989, 64–65)

Hegelille kansalaisyhteiskunta muodostui ihmisistä, jotka kävivät kauppaa ja toimivat sosiaalisesti vastavuoroisesti. Kansalaisyhteiskunta oli erillinen hallituksesta ja puhtaasti julkisesta aktiivisuudesta, jotka kuuluivat valtion piiriin. Hegel ajatteli, että yksilöiden henkilökohtais-

ten pyrkimysten tavoittelu kansalaisyhteiskunnassa tasapainottuisi tietoisuudella ihmisten keskinäisestä riippuvuudesta ja valtion roolista välittäjänä. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12–13)

Tämä valtion ja kansalaisyhteiskunnan aikaisemmasta poikkeava erittely selittää sen, miksi Hegeliltä paljon vaikutteita saaneella Karl Marxilla oli äärimmäisen negatiivinen käsitys kansalaisyhteiskunnasta. Marx rinnasti kansalaisyhteiskunnan porvarilliseen yhteiskuntaan ja kavensi sen käsittämään vain taloudellisen elämän, jossa jokainen tavoittelee itsekkäitä intressejään ja vieraantuu omasta inhimillisestä potentiaalistaan ja kanssaihmisistä. Marx laajensi Hegelin argumentteja ja hahmotteli kansalaisyhteiskunnan yhtenä hyväksikäytön, vieraantumisen ja sosiaalisen epäoikeudenmukaisuuden muotona. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 12–13)

J.V. Snellman yhtyi Hegelin erittelyyn siitä, että valtio edusti vapautta ja kansalaisyhteiskunta pakkoa ja välttämättömyyttä. Snellman jätti kuitenkin huomiotta Hegelin näkemyksen kansalaisyhteiskunnasta yhteiskunnan taloudellisena järjestelmänä. Snellmanin lähtökohtana oli yksilö moraaliolentona ja yhteisö normiyhteisönä. Hänen terminologiassaan kansalaisyhteiskunta tarkoitti lainkuuliaista yhteiskuntaa. Kansalaisyhteiskunnan käsite kuvasi hänelle tekoja, joissa yksilöä motivoi oma intressi. Tällöin yhteiskunnan normit esiintyivät hänelle ulkoisena pakkona, joita hänen oli toteltava. Snellmanin mukaan yksilöltä puuttui kansalaisyhteiskunnassa tapahtuvassa toiminnassa oma eettinen vakaumus siitä, mikä on yleisesti hyvää ja mikä paha. Tuija Pulkkisen (1989, 65–66) tiivistystä lainaten kansalaisyhteiskunta viittasi Snellmanille yksilöiden omasta edusta lähtevään toimintaan, josta puuttui pyrkimys vaikuttaa yleiseen kulttuuriin. Kansalaisyhteiskuntaan eivät kuuluneet yksilön moraaliset intentiot eivätkä itsemäärääminen.

Keskeinen 1800-luvun kansalaisyhteiskunta-ajattelija oli Alexis de Tocqueville. Klassisessa tutkimuksessaan ”Democracy in America” hän väitti, että yksilöllisten vapauksien takaamiseksi tarvitaan, kuten hän asian ilmaisi, ”demokraattisia keinoja”. Nämä pitivät sisällään paikallisen itsehallinnan, kirkon ja valtion erottamisen, lehdistön vapauden, epäsuorat vaalit, itsenäisen oikeuslaitoksen ja ennen kaikkea ”yhdistyksellisen elämän”. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 13)

Tocqueville oli erityisen vaikuttunut yhdistysten merkityksestä amerikkalaisessa kansalaiselämässä. Hän nosti kirjassaan voimakkaasti esille ajatuksen, että aktiiviset yhdistykset ovat elinehto vapaudelle ja samanarvoisuudelle. Jos ja kun valtio otti hoitaakseen enemmän ja enemmän jokapäiväisen elämän toimintoja, kun työnjako tuli yhä kompleksisemmaksi ja kun vaatimukset vaurauden uudelleen jakamisesta kasvoivat, aktiivinen yhdistyssektori oli välttämätön kontrolloimaan valtion valtaa. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 13) Tällekin päivälle hyvin mielenkiintoinen ja pohdintaa ansaitseva ajatus. Tarvittaisiinko nytkin yhdistyssektorin kontrollia valtion ja muun julkisen sektorin todella merkittävää vallankäyttöä kohtaan?

Tocquevillen mukaan kansalaisyhteiskunta voimisti ja vahvisti demokratiaa. Hän peräänkuulutti vahvaa paikallista yhteisöllisyyttä, joka antoi ihmisille kuulumisen ja merkityksen tunteen. Hän vaati myös ihmisiltä uhrautumista yhteisön hyvän eteen. Paikalliset yhteisöt, yhdistykset ja myös uskonto olivat hänen mukaansa tarpeellisia välittäviä instituutioita ihmisten ja byrokraattisen valtion välissä. (Schwartz 1994, 83–84)

Vapaaehtoiset yhdistykset eivät olleet vaihtoehto poliittiselle osallistumiselle vaan keino tehdä se tehokkaaksi. Vapaaehtoiset yhdistykset valtaistivat ihmisiä ja edistivät vastuullista, toisia ihmisiä tarpeen mukaan auttavaa kansalaisuutta. Samalla ihmisistä tuli myös uskollisia oman maansa kansalaisia. (Schwartz 1994, 83–85)

Tocquevillen mukaan kansalaiset ovat yksilöinä voimattomia ja vallattomia. Liittymällä yhteen yhdistysten kautta he saavuttavat tarpeellisen voiman valtiota vastaan. Tocquevillen mukaan liian tunkeileva ja hallitseva valtio ei sinänsä tuhoa ihmistä, mutta se tyhmentää, sammuttaa innon, estää todellisena ihmisenä olemisen ja tekee ihmisistä lauman eläimiä. (Schwartz 1994, 86, 89)

Tocquevillille lait olivat yhteiskuntaelämän perusta, mutta hänen mukaansa tavat sitovat kansakunnan yhteen, eivät lait. Hän korosti myös vapauden, uskonnon ja moraalien tärkeyttä. Tocquevillille vapaus oli tärkeä asia, mutta ei ilman moraalisuutta. Moraalisuutta ei ollut puolestaan ilman uskoa. (Higgins 1994, 19–20)

Tocqueville oli huolestunut jo yli 100 vuotta sitten siitä, että liiallinen individualismi ja materialismi tuottavat atomistisen yhteiskunnan, jossa ihmiset elävät erillään ja ovat muukalaisia toisilleen ja välinpitämättömiä toistensa kohtaloista. Yhteiskunnasta voi tulla yksilöiden ko-

koelma, joka elää vastustaen yhteisiä intressejä, tapoja, traditioita ja uskomuksia. Nämä kuitenkin tosiasiasa tekevät yhteiskunnan, antavat sille hengen ja identiteetin. Tocqueville ennusti, että tuloksena on demokraattinen despotismi ja heikentyneet kansalaisinstituutiot, joissa yksilöt seisovat yksin voimakkaan valtion rinnalla. Tocqueville varoitti tilanteesta, jossa ihminen on olemassa vain itselleen ja yksin itselleen. Hän kadottaa tällöin henkisesti identiteettinsä, kansalaisuutensa ja jopa maansa. (Eberly 1994b, xxxiii; Schwartz 1994, 91) Viisasta puhetta yli sata vuotta sitten.

Ferdinand Tönnies lanseerasi vuonna 1887 kaksi tärkeää käsitettä, Gemeinschaft ja Gesellschaft. Gemeinschaft on käännetty yleisesti sanalla yhteisö ja Gesellschaft sanalla yhteiskunta. Gemeinschaft heijastaa intiimiä, yksityistä, ehkä jopa poissulkevaa elämää yhdessä. Sitä luonnehtii ymmärtäminen, sopimuksellisuus, yhteistyö ja solidaarisuus. Yhteisö viittaa tyypillisesti ryhmään ihmisiä, jotka jakavat saman paikallisuuden tai intressit. (Ebeling 1994, 120)

Tönnies erotti toisistaan veren, paikan ja mielen Gemeinschaftin. Veren Gemeinschaft viittaa sukulaisuuteen, erityisesti perheeseen. Tönnies sijoitti tämän yhteisömuodon kotiin, jossa ihmiset ovat liittyneet toisiinsa biologisilla perusteilla kotitalousaktiiviteetin. Paikan Gemeinschaft viittaa naapurustoon, jossa ihmiset liittyvät yhteen jaetun paikallisen huolenpidon kautta. Tämä yhteisömuoto sijoittuu kyliin, jotka liittävät ihmiset yhteen fyysisillä perusteilla kansalaisaktiiviteetin. Mielen Gemeinschaft viittaa ystävyyteen, jossa ihmiset ovat sitoutuneet toisiinsa yhteisten intressien ja uskomusten kautta. Tönnies sijoitti tämän yhteisömuodon kaupunkeihin tai kirkon piiriin, joka tuo sen jäsenet yhteen kulttuuristen tai uskonnollisten syiden tai aktiiviteettien perusteella. (Ebeling 1994, 120–121)

Gesellschaft edustaa enemmän ihmisten rinnakkaiseloa riippumattomina toisistaan. Gesellschaft on persoonattomampi, diffuusimpi ja laajemmalle alueelle ulottuva kuin Gemeinschaft. Gesellschaftia luonnehtii epäluottamus, vastakohtaisuus, kilpailu ja irrallisuus. Se on tilapäinen ja pinnallinen, kun taas Gemeinschaft on Tönniesin mukaan kestävä ja alkuperäinen yhdessäolon muoto. Gesellschaftissa jokainen ajattelee itseään ja yrittää tuoda esiin tärkeytensä ja etunsa kilpailussa muiden kanssa. Gesellschaft kuvastaa ihmisten rationaalista tahtoa ja Gemeinschaft luonnollista tahtoa. (Ebeling 1994, 121)

Tönniesin mukaan mitä vähemmän ihmiset ovat kontaktissa toistensa kanssa, sitä enemmän he ovat toisiaan vastaan. Ihmiset käyttäytyvät tällöin kuin oman tahtonsa ja kykyjensä vapaat

agentit. Ilman yhteisöllistä sidettä ihmiset tulevat antagonistisiksi toisiaan kohtaan taistelussa yksilöllisten tavoitteidensa saavuttamiseksi. Ihmiset alkavat käyttää helposti toisiaan hyväkseen. Tuloksena on hyväksikäyttöä yhteisen edun sijasta. (Ebeling 1994, 122–123) Pohdinnan arvoisia ajatuksia tämänkin päivän suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tulkinnat kansalaisyhteiskunnasta tarkentuivat 1800-luvulla. Samalla ideologiset näkemuserot voimistuivat marxilaisen tulkinnan ottaessa kielteisen asenteen kansalaisyhteiskuntaa kohtaan. Ihmisten perustamien vapaaehtoisten yhdistysten varaan rakentuva kansalaisyhteiskunta nousi tällöin vahvasti esille Tocquevillen ansiosta. Samalla yhteisöllisyys tuli keskeiseksi osaksi kansalaisyhteiskunnallista ajattelua ja toimintaa. Kansalaisyhteiskunnan ja valtion erillisyyks toisistaan vahvistui.

Modernimpaa tulkintaa

Antonio Gramscin väitetään pelastaneen kansalaisyhteiskunnan käsitteen moderniin käyttöön. Kirjassaan ”Prison Notebooks” hän käsitteli muiden teemojen ohella myös kansalaisyhteiskuntaa. Hänen palasi tulkinnassaan Marxista Hegeliin, joka näki kansalaisyhteiskunnan kaikenlaisena sosiaalisena vuorovaikutuksena, ei vain taloudellisena. Gramsci (1971, 263) menee tästä askeleen pitemmälle ja erottaa kansalaisyhteiskunnan käsitteen taloudellisesta vuorovaikutuksesta. Gramsci katsoo kansalaisyhteiskunnan koostuvan kulttuurisista instituutioista, etenkin kirkosta, mutta myös kouluista, yhdistyksistä, ammattiliitoista ja muista vastaavista instituutioista. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 13)

Gramsci (1971, 263) näkee kansalaisyhteiskunnan kahdella hyvin erilaisella tavalla. Toisaalta hän tarkastelee sitä kulttuurisena ”superrakenteena”, jonka kautta porvarillinen luokka käyttää hegemoniaansa pitääkseen työväenluokan alisteisessa asemassa. Gramsci näki kansalaisyhteiskunnan paikkana, missä valtio operoi vahvistaakseen porvarillisen vallan näkymättömiä, käsittämättömiä ja hienovaraisia muotoja kasvatuksellisten, kulttuuristen ja uskonnollisten systeemien ja instituutioiden kautta. Toisaalta kansalaisyhteiskunta oli hänelle jonkinlainen kiila valtion ja luokkarakenteisen talouden välissä. Gramsci näki kansalaisyhteiskunnalla olevan jonkinlaista vallankumouksellista potentiaalia siirtää porvaristo pois hallitsevasta asemasta. (Van Til 2000, 14; Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 13)

Antonio Gramsci (1982, 122) painottaa kansalaisyhteiskunnan käsitteensä valtion, poliittisten ja ideologiskulttuuristen prosessien suhteisiin. Tästä näkökulmasta kansalaisyhteiskunta on yhtäältä jotakin, joka tuottaa ja uusintaa valtiota kuvitteellisena ja yhteiskuntaa ideologisenä yhteisönä. Toisaalta se tuottaa ja uusintaa ne pelisäännöt, joiden puitteissa ihmiset toimivat keskinäisessä vuorovaikutuksessa. Molemmissa tapauksissa kansalaisyhteiskunta synnyttää sisältämänsä vuorovaikutuksen tuloksena normi- ja moraaliyhteisyyttä. (Lehtonen 1990, 189)

Gramsci (1971, 263) uskoi, että vallankumous ei voi tulla yllättäen, päinvastoin kuin Venäjällä vuonna 1917. Vallankumous tulee pitkän asemasodan kautta ja tässä taistelussa kansalaisyhteiskunta edusti Gramscille juoksuautoja, joissa ja joiden yli tämä sota taistellaan. Tämä näkemys vahvisti sitä käsitystä, joka useimmilla ihmisillä nykyään on: kansalaisyhteiskunta toimii ja vaikuttaa valtion ja markkinoiden välissä. Tärkeää on tosin pitää mielessä, että Gramsci tarkoitti tämän idean kansalaisyhteiskunnasta, yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen ei-valtiollisesta ja ei-taloudellisesta alueesta, olevan vain väliaikainen ja strateginen vaihe, väline vallankumouksellisessa taistelussa. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 13)

Karl Polanyi ja Karl Mannheim etsivät työssään tapoja ymmärtää sitä, missä markkinat, hallitusvalta ja sosiaaliset instituutiot liittyvät toisiinsa. Polanyille avain rauhanomaiseen kehitykseen yhteiskunnassa liittyi tasapainoisen roolin luomiseen kolmen sektorin, markkinoiden, valtion ja yhteiskunnan kesken. Polanyi ehdotti vitaalista roolia yhteiskuntasektorille valtion ja markkinoiden rinnalla. Sen tulisi esittää johtavaa roolia taistelussa oikeuden ja vapauden puolesta. Mannheimille avain sosiaaliseen uudelleen rakentamiseen oli tiedon soveltamisessa ongelman ratkaisemiseen ja sen oppimisessa, kuinka tehdä sosiaalista suunnittelua. (Van Til 2000, 19)

John Friedmann ideoi eteenpäin Mannheimin visiota sosiaalisesta uudelleen rakentamisesta tiedon ja oppimisen kautta. Friedmannin teoriassa kansalaisyhteiskunnalla tai vapaaehtoissektorilla oli tärkeä rooli modernissa yhteiskunnassa. Friedmannin mukaan maailma on paras nähdä ”yhteisenä”, jossa vaihtuvat institutionaaliset intressit kohtaavat ja kilpailevat toistensa kanssa. Vapaaehtoissektorin organisaatiot näyttelevät merkitsevää osaa auttaessaan yksilöitä ja ryhmiä rakentamaan yhteiskuntia, jotka tunnistavat heidän tarpeensa työskennellä tuottavasti yhdessä. (Van Til 2000, 20)

Jurgen Habermas (1986, 14–16) erottaa toisistaan elämismaailman ja systeemimaailman. Elämismaailmassa rakennetaan yhteisyyttä ja yhteisymmärrystä kielen ja kommunikaation avulla. Elämismaailmassa saavutetaan konsensus julkisella dialogilla. Habermasille politiikka oli yhdenvertaisten kansalaisten vapaata, keskinäistä puhetta ja toimintaa. Systeemi koostui puolestaan markkinoista ja valtiovallasta. Systeemissä vallitsee strateginen laskelmoiva logiikka. Systeemi pyrkii kolonialisoimaan elämismaailmaa. (Hautamäki 2004)

Habermasin kansalaisyhteiskunta organisoitui yhdistyksiksi, joiden jäsenyys oli vapaaehtoista. Yhdistykset voivat ottaa hoitaakseen monenlaisia ns. julkisia tehtäviä, jolloin ne ovat oikeutettuja myös julkiseen rahoitukseen. Kansalaisjärjestöjen itsenäisyys ja riippumattomuus valtiosta on kuitenkin tarpeen, jotta systeemi ei tuhoaisi kansalaisyhteiskunnan omaa toimintalogiikkaa. (Hautamäki 2004)

Hannah Arendtin mukaan ihminen saattoi kansalaisyhteiskunnassa kokea elämänsä mielekkääksi ja tulla muista eroavaksi persoonaksi. Hänelle ihmisen toiminta itsessään oli arvokasta eikä se tarvinnut ulkopuolista tarkoitusta. Arendtin mukaan politiikka alkuperäisessä mielessä on kadonnut, kun poliittisen alueen korvasi vähitellen uudella ajalla ”sosiaalinen ” tai ”yhteiskunnallinen”. ”Sosiaalinen ” merkitsi sitä, että talous ja elämän välttämättömyydet alkoivat hallita julkista tilaa; keinoista tuli päämäärä sinänsä. (Hautamäki 2004; Kristeva 2001, 162)

Ralf Dahrendorfin (1988, 188–189, 1991, 102–106, 1997, 77–78, 1999, 71, 83, 106, 173) mukaan kansalaisyhteiskunta on luotu ruohonjuurialoiteilla ja yhdistyksillä. Se koostuu autonomisten instituutioiden ja organisaatioiden verkostosta, jolla ei ole yhtä vaan useita keskuksia. Näin hallitus tai puoluemonopoli eivät voi tuhota sitä noin vain. Kansalaisyhteiskunta oli hänelle paikka, jossa täysi kansalaisuus voi toteutua ja kukoistaa. Se oli vapauden perustulain ankkuripaikka ja vapauden ”elämänveri”, joka edellytti tiettyjä kansalaishyveitä ja moraalia. Vaikka kansalaisyhteiskunta ei näyttäisi Dahrendorfin mukaan tarvitsevan valtiota, hän katsoi molemmilla kuitenkin olevan oma olemassaolon tarkoituksensa ja oma toisistaan riippumaton todellisuutensa. Siksi hän rohkaisi kansallisen ja myös kansainvälisen kansalaisyhteiskunnan rakentamiseen, vaikka se vaatiikin aikaa ja kärsivällisyyttä. Dahrendorfin mukaan demokratiat ovat vakaita siellä, missä on elävä kansalaisyhteiskunta. Siksi demokratian parantaminen alkaa kansalaisyhteiskunnan parantamisesta.

Emile Durkheim puhui Edmund Burken tavoin ”pienistä keräymistä” tarkoittaen erilaisia kansalaisyhteiskunnalle keskeisiä ihmisryhmiä, yhdistyksiä ja yhteisöjä (Eberly 1994b, xxx).

Yhteiskuntatieteiden ja erityisesti sosiologian suurille ajattelijoille valtiolta edusti järjestelmää, institutionalisoitunutta vallankäyttäjää, kun taas kansalaisyhteiskunta koostui pienimuotoisista, paikallisista, ihmisten keskinäisistä aktiviteeteista, jotka olivat ihmisten hyvälle elämälle tarpeellisia, mutta jotka eivät todellisesti haastaneet valtion suvereenia asemaa. Ajattelijat näkivät tarpeellisena puolustaa kansalaisyhteiskunnan aktiviteetteja ja ihmisten omaehtoista toimintaa järjestelmien ylivaltaapyrkimyksiltä.

Kansalaisyhteiskunta-käsitteen uusi esiinnousu

Cohen ja Arato (1992, 29–82, 159–174) väittävät, että käsite kansalaisyhteiskunta ehti lähes kuolla tai ainakin vaipua unholaan läntisen Euroopan ja Amerikan poliittisessa ajattelussa. Kriittiset yhteiskunta-ajattelijat uudessa Keski-Euroopassa eli entisissä Itä-Euroopan kansandemokratioissa ja latinalaisessa Amerikassa nostivat sen kuitenkin vahvasti esille taistellussaan maidensa autoritaarisia poliittisia ja hallintorakenteita vastaan. Uuden Keski-Euroopan ja latinalaisen Amerikan toisinajattelijoiden idea kansalaisyhteiskunnasta valtiosta erillisenä oli strategisesti hyödyllinen. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 14)

Latinalaisessa Amerikassa kriittiset yhteiskunta-ajattelijat olivat hyvin viehättyneitä kansalaisyhteiskunnan ideaan, koska he pitivät sitä käsitteenä, joka voisi yhdistää yrittäjiä, kirkon ryhmiä ja erilaisia oppositioryhmiä hallitusta vastaan. Kansalaisyhteiskunta voisi olla poliittisista puolueista erillään oleva voimatekijä yhteiskunnissa, joissa on menetetty luottamus korruptoituneisiin poliittisiin rakenteisiin. (Stepan 1988, 3–7; Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 14)

Uudessa Keski-Euroopassa kriittiset yhteiskunta-ajattelijat antoivat käsitteelle hieman toisenlaisen sisällön ja tarkoituksen. Intellektuellit Tsekin maassa, Uskarissa ja Puolassa, kuten Jan Tesar, Vaclav Havel, Gyorgi Konrad ja Adam Michnik, elvyttivät termin tarkoittamaan autonomisia tiloja riippumattomina valtiosta. Heidän käsityksensä olivat lähempänä Tocquevilin kuin Gramscin ajatuksia. He korostivat itseorganisointia, vapaaehtoisuutta, autenttisuutta, demokraattisuutta, yksilöllistä vastuuta ja tietoisuuden voimaa. Siksi termit anti-politiikka,

rinnakkainen politiikka, eläminen totuudessa tai voimattomuuden voima olivat kansalaisyhteiskunta-käsitteen vaihtoehtoisia ilmauksia. (Cohen & Arato 1992; Dahrendorf 1991, 100–101; Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 14)

Kansalaisyhteiskunta-käsitettä syvällisesti pohtinut Don E. Eberly (1994b, xxx–xxxi) näkee kansalaisyhteiskunnan vapaaehtoisten verkostojen ja informaalien yhdistysten hallintatapana, jossa yksilöt johtavat omaa elämäänsä suvereenina kansalaisina. Julkisen politiikan tehtävänä on suojella ja edistää välittäviä rakenteita mahdollisuuksien mukaan ja hyödyntää niitä yhteiskunnallisten pyrkimysten toteuttamisessa. Tämä olisi todellista valtaistamista, ei vain yksilöille, vaan myös instituutioille ja yhdistysverkostoille.

Eberlyn (1994b, xxxi) kansalaisyhteiskunta pohjaa kulttuuriin, joka on perimmältään arvoja, uskomuksia, tapoja, etiikkaa ja moraalialia. Kulttuuri on se, joka sivistää ihmiset kansalaisyhteiskunnassa.

Eberlylle (1994b, xxxv–xlii) kansalaisyhteiskunta on aidosti demokraattinen yhteiskunta, jossa demokratia mahdollistaa ihmisille oman elämän hallinnan yhtä hyvin kuin kansalaisten vetämisen mukaan prosesseihin, joissa muodostetaan julkista elämää. Demokratiasta on tullut Eberlyn mukaan esimerkiksi Amerikassa ohjelmia, asiantuntijavaltaa, kun sen tulisi olla ihmisten aitoa ja monipuolista osallistumista. Jos demokratiaa halutaan puolustaa, on keksittävä uusia sääntöihin perustuvia tapoja mahdollistaa ihmisille jokapäiväisten huolten ja pyrkimysten artikulointi sekä mahdollisuus välittää vaatimuksensa tavoilla, jotka vahvistavat, eivät heikennä, heidän osanottoaan.

Eberly (1994b, x, xxxv–xxxviii) tunnustaa, että hyvän yhteiskunnan rakentaminen ei ole helppoa, mutta siihen kannattaa pyrkiä. Hyvän yhteiskunnan toteutuminen edellyttää kansalaisuuden vahvistumista, ihmisten vastuuta omasta elämästä sekä julkisten instituutioiden uudenlaista toimintaa. Hyvä yhteiskunta ei voi olla nivottu yhteen ohjelmien myötä vaan se tulee olla aikaansaatu yksilöiden yhteisten pyrkimysten kautta.

Toimivassa kansalaisyhteiskunnassa tarvitaan hyvää ja tiivistä yhteyttä kansalaisten aktiivisen osanoton ja päätöksentekijöiden välillä. Tämä tuo oikeutuksen ja elinvoiman päätöksenteolle. Nykyisellään kansalaiset on eristetty merkityksellisestä roolista yhteiskuntahallinnan muodos-

tamisessa. Eberly (1994b, xxxv–xxxviii) kysyykin, mitä tapahtuu demokratialle, jos sen perusinstituutioilta puuttuu oikeutus ja luotettavuus.

Eberly (1994a, xi) vaatii uutta tasapainoa valtion ja kansalaisyhteiskunnan välille. Keskeistä uudistuneelle tasapainolle on kansalaisuus-käsitteen palauttaminen nykyistä täydellisemmäksi ja laajemmalle ulottuvaksi. Täysi kansalaisuus turvaa ihmisille monipuoliset osallistumisen muodot. Sitä kautta syntyy elämän tarkoituksellisuus ja tyydyttävyyys.

Hyvin järjestetty kansalaisyhteiskunta ja poliittinen yhteiskunta ovat Eberlyn (1994b, xxxix) mukaan dialektisessa jännitteessä keskenään. Poliittisella vallalla tulee olla rajat, miten pitkälle se tunkeutuu ihmisten elämään. Eberly peräänkuuluttaakin hyvää tasapainoa, vuorovaikutusta ja luovaa jännitettä valtion ja kansalaisyhteiskunnan välille.

Kansalaisyhteiskuntaa ei voi luoda pelkän osanoton kautta, vaan sen täytyy levätä jaettujen arvojen ja uskomusten kulttuurisella pohjalla. Eberlylle kansalaisyhteiskunta oli vahvasti yhdistyksellinen, kommunitaristinen ja kansalaistasavaltainen. (Van Til 2000, 16)

Benjamin Barber on paljolti samoilla linjoilla Eberlyn kanssa. Barber näkee kansalaisyhteiskunnan vapaaehtoisena hallintana, joka on omistautunut julkiselle hyvälle. (Van Til 2000, 16)

Harry Boyte rinnastaa kansalaisyhteiskunnan kolmanteen sektoriin. Hän on esittänyt, että kolmas sektori voisi olla isäntä yhteiskunnan vapaille tiloille, ympäristöille, joissa ihmiset voivat oppia uutta itsekunnioitusta, syvempää ja varmempaa ryhmäidentiteettiä, julkisia taitoja sekä yhteistyön ja kansalaishyveiden arvoja. Boyten mukaan tarvitsemme avoimia, julkisia tiloja, joihin ihmiset voivat yhteisöissään tulla. Tilat voivat toimia myös eri sektoreiden kohtaamispaikkoina. Lisäksi Boyte toivoi, että syntyisi lisää erilaisia, pieniä, informaalaisia organisaatioita. (Evans and Boyte 1992, 17–18; Van Til 2000, 123–124)

Saksalainen Adalbert Evers (1995, 160–161) ideoi myös julkista tilaa. Hänen visionsa kolmannesta sektorista on voimakkaasti spatiaalinen. Hän korostaa, että kolmas sektori käsittää laajan skaalan erilaista toimintaa ja organisaatioita. Rajapinnat eivät ole hänelle merkityksellisiä. Kolmas sektori on Eversille tila, joka avautuu, kun käsitetään valtio, markkinat ja informaali sektori triangulaarisen jännitekentän kulmakivinä. (Van Til 2000, 124)

Evers (1993, 13) ja Helmut Wilke (1986, 455) erottavat myös kansalaisyhteiskunnan ja valtion käsitteellisesti toisistaan ja katsovat kansalaisyhteiskunnan koostuvan ennen muuta kolmannen sektorin toimijoista ja aktiviteeteista. Evers ja Wilke pitävät valtion ja kansalaisyhteiskunnan erillisyyttä demokratian tunnusmerkkinä. Se takaa kansalaisten ja heidän yhteeliittymiensä riippumattomuuden. Kansalaisyhteiskunnan vahvuus riippuu siitä, missä määrin se kykenee organisoitumaan julkisen alueen yhteisöiksi. Pelkästään valtiolliset poliittiset rakenteet ja kuluttajan valintamahdollisuudet markkinoilla eivät takaa demokratiaa ja vaikutusmahdollisuutta. (Matthies 1994, 5)

Helmut Wilke (1986, 455–467) näkee virinneessä yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa valtion kohdistuvat odotukset klassiseksi auktoriteetin rooliristiriidaksi. Valtion tulisi edustaa toisaalta yhteiskunnallista hierarkian huippua, joka kykenee johtamaan ja hallitsemaan yhteiskuntaa. Toisaalta ja samanaikaisesti valtion on vältettävä puuttumista kansalaisyhteiskunnan itseorganisoitumiseen ja annettava tilaa sen autonomialle. Wilke katsoo valtion olevan vain yhden yhteiskunnallisen alasysteemin eli politiikan infrastruktuuri, jossa se kykenee toimimaan tarkoituksenmukaisesti. Siten valtio ei voi asettua koko yhteiskunnan ylärakenteeksi, joka ottaisi vastuuta kaikkien alasysteemien yhteiskunnallisista ongelmista. Ulospääsyksi valtion ylikuormitetusta ja ristiriitaisesta funktiosta Wilke tarjoaa polysentrisen yhteiskunnan käsitettä. Siinä yhteiskuntaa ei yritetäkään jäsentää yhden keskuksen tai hierarkkisten systeemien mallilla, vaan sen nähdään muotoutuvan monista, rinnakkaisista ja keskenään riippuvaisista keskuksista tai osa-alueista. (Matthies 1994, 5)

Robert Royalille kansalaisyhteiskunta ei ole politiikkaa, eikä se ole demokraattinen koneisto tai hyvin johdettu byrokraattinen valtio. Kansalaisyhteiskunta on inhimillinen yhteiskuntajärjestys, joka on laajempi ja rikkaampi kuin valtio. Peter Berger ja Richard John Neuhaus käyttävät termiä ”välittävät rakenteet”, joihin he sisällyttävät perheet, kirkot, vapaaehtoiset yhdistykset ja naapurustot. Nämä ovat yksilön ja valtion välissä välittävinä elementteinä. Heidän mukaansa nämä välittävät rakenteet ovat olennaiset elinvoimaiselle demokraattiselle yhteiskunnalle. Robert Bellahin mukaan sellaiset yhteisöt ovat heikentyneet, jotka tuottavat järjestystä ja tarkoitusta ihmisten elämään, koska yksilöt ovat vetäytyneet julkisesta tilasta täydelliseen yksityisyyteen. (Eberly 1994b, xliii, xxxi)

The Council on Civil Society, jonka tukijoukoissa ovat olleet mm. Francis Fukuyama ja Daniel Yankelovich, sisällyttää kansalaisyhteiskuntaan perheet, yhteisöt, naapuruston (asuinalu-

een), uskonnolliset yhteisöt, vapaaehtoisorganisaatiot, taideorganisaatiot, paikallisen hallinnon, kasvatusinstituutiot, liike-elämäkytkeytyneet organisaatiot ja median. (Van Til 2000, 174)

Michael S. Joycen (1994, 4) mukaan kansalaisyhteiskunta on paljon ekspansiivisempi kenttä inhimillisille pyrkimyksille kuin poliittinen kenttä. Kansalaisyhteiskunta käsittää hänelle kaikki ne instituutiot, joiden kautta yksilöt ilmaisevat heidän intressinsä ja arvonsa, erillään hallitusvallasta. Lisäksi kansalaisyhteiskunta sisältää Joycellle ihmisten aktiviteetit markkinoilla, kuten yksityisen omaisuuden hankinnan, työpaikat ja elannon ansaitsemisen. Se sisältää kaiken sen, mitä me teemme ”perheidemme rakastavina jäseninä, opiskelijoina, huolestuneina vanhempina kouluissamme, seurakuntalaisina ja kaikenlaisten yhdistysten uskollisina jäseninä”. Joycellle kansalaisyhteiskunta on näin hyvin laaja käsite.

Joycen (1994, 4–6) mukaan kansalaisaktiivisuus ei esiinny kansalaisyhteiskunnassa epäsäännöllisenä tai satunnaisena, kuten äänestäminen, vaan säännöllisenä ja pysyvänä, loputtoman pienillä tavoilla. Parhaimmillaan kansalaisaktiivisuus on niin jokapäiväinen osa elämäämme, että olemme melkein tietämättömiä siitä. Kansalaisyhteiskunnan monet instituutiot ylläpitävät ja ravitsevat ihmisten täyttä elämää, antavat sille muodon, ryhdin ja järjestyksen, sosiaalistavat nuoret elämään ja tuovat elämänlaatua, joka syntyy osallisuudesta, merkityksestä, tarkoituksesta ja omien valintojen tuloksesta. Täysi mukanaolo yhteiskunnassa ilmentää parhaiten aktiivista kansalaisuutta kansalaisyhteiskunnassa.

Joyce (1994, 7) antaa ymmärtää, että amerikkalaiset ovat väsyneitä siihen, että heitä kohdellaan kuin he olisivat epäpäteviä hoitamaan omia asioitaan ja että heitä kohdellaan kuin avuttomia uhreja tai passiivisia asiakkaita. Amerikkalaiset haluavat takaisin kontrollin omaan elämäänsä itsenäisinä, itseään hallinnoivina kansalaisina. Jos Amerikassa on käynyt näin kuten Joyce väittää, mitenkähän on käynyt Suomessa!

Robert Nisbet nostaa esiin mielenkiintoisen havainnon, jonka mukaan modernismi ahdistaa kansalaisyhteiskuntaa Yhdysvalloissa sekä alhaalta päin että yläpuolelta. Perheen, kirkon, naapuruston ja koulun auktoriteetti on hiljalleen hävitetty kaikenlaisten yksilöllisten oikeuksien, erityisesti itseilmaisuoikeuden, nopealla lisääntymisellä. Nisbet väittää jopa, että ihmisten itsensä ilmaisu on johtanut täydelliseen piittaamattomuuteen tai ylenkatseeseen kansalaisyhteiskunnassa.

teiskuntaa kohtaan. Yläpuolelta kansalaisten instituutiot on painettu valtioeliitin auktoriteetin alle. (Joyce 1994, 6)

William van Duden Wishardille (1994, 57) kansalaisyhteiskunta on elävä organismi. Se on sosiaalinen ilmaus yhteiskunnan perustana olevista tekijöistä, kuten historiasta, kulttuurista, psykologiasta ja hengestä. Kansalaisyhteiskunta on kuin elämän näkymättömät kangaspuut, jotka kutovat ihmisten hengen yhteen jaetuilla asenteilla ja jotka muodostavat olennaisen kontekstin itsehallinnalle ja yhteisen tarkoituksen rauhanomaiselle etsimiselle. Vieraantumisen ja sen perustana olevien tekijöiden tasapainon järkkäminen rikkovat kuitenkin tilanteen. Tuloksena on moraalinen anarkia ja sosiaalinen rappio. Kansalaisyhteiskunta menettää tällöin voimansa sivistää ihmisiä ja aktivoita heitä. Kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen edellyttää sen pohjana olevien tekijöiden tervehtymistä.

Tiedon tulvassa ja teknologian laukatessa kansalaisyhteiskunta menettää helposti muotonsa ja fokuksensa. Ihmiset ja ennen muuta heidän psyykeensä eivät pysy muutoksen mukana eivätkä ehdi sopeutua uuteen tilanteeseen riittävällä nopeudella. Ihmiset alkavat luoda kontakteja, eivät inhimillisiä suhteita, joilla on syvempi laatu ja luonne. (Van Dusen Wishard 1994, 62)

Van Dusen Wishard (1994, 73) toteaa hyvin, että tila, missä ihminen elää, on laajentunut ja samalla hajonnut. Tilalta ovat hävinneet rajat, jotka tuovat henkistä turvaa ihmiselle. Samalla yhteiskunnissa on siirrytty riippuvuudesta ensin riippumattomuuteen ja nyt keskinäisriippuvuuteen. Keskinäisriippuvuus on päivän sana. Sen tunnistaminen operatiivisena välttämättömyytenä on hänen mukaansa ehkä kansalaisyhteiskunnan uuden ilmauksen yksi perustavimmista tarpeista.

Roger Lohmannille (1992, 58–60) kansalaisyhteiskunta tarkoittaa pyrkimystä julkiseen hyvään. Kansalaisyhteiskuntatoimijoiden vahvuus on kyky rakentaa jotain omaleimaista ja innovatiivista laajasta kollektiivisten toimintojen kirjosta. (Van Til 2000, 28)

John Urryn mukaan kansalaisyhteiskunta muodostuu suuresta joukosta toisistaan poikkeavia yhteiskunnallisia käytäntöjä ja yhteiskunnallisia toimijoita. Yhteiskunnalliset toimijat kehittyvät näissä käytännöissä yksilö- ja kollektiivisubjekteiksi. Kansalaisyhteiskunta muodostuu subjektien toiminnasta markkinoiden, työvoiman ja luokkien alueilla. (Lehtonen 1990, 190)

Jon Van Til (2000, 125, 208–209) on keskeinen amerikkalainen kansalaisyhteiskunnan pohti- ja viime vuosilta. Hän lanseeraa ajatuksen kolmannesta tilasta, sosiaalisesta areenasta, joka ei olisi perheiden, markkinoiden eikä valtion. Kolmas tila olisi yhteiskunnan megaorganisaatioiden ja perhe-elämän pienten saarekkeiden välissä oleva paikka. Se olisi paikka linkittyä, verkottua, kommunikoida ja elää.

Van Til (2000, 125, 208–209) hylkää sektoriajattelun eikä korosta myöskään organisatoristen rakenteiden keskeisyyttä. Muoto tai rakenne eivät ratkaise hänen mukaansa menestystä, vaan se, millaista toimintaa tehdään ja millaisia tuloksia saadaan aikaan. Van Tilin kolmas tila - käsite lepää hengen varassa. Jos inhimillinen toiminta on täynnä vapaaehtoista henkeä, se voi tapahtua hänen mukaansa minkä tyyppisessä organisaatiossa tahansa. Kolmas tila voi olla myös jonkin organisaation sisällä yhtä hyvin kuin niiden välillä. Kolmannen tilan erottaa toisesta tilasta prosessin laatu ja pyrkimysten kohde ja suunta, ei sen organisaation muodollinen luonne.

Van Tilin (2000, 206) mukaan kansalaisyhteiskunta on olemassa siellä, missä ihmiset luovat ja/tai löytävät tiloja kokoontuakseen yhteen, kohdatakseen toisiaan, jakaakseen tunteitaan, ajatuksiaan ja havaintojaan ja tarpeen mukaan toimiakseen. Kolmas tila tulisi olla eri tasoilla, kuten psykologisella, taloudellisella, sosiaalisella, poliittisella, kulttuurisella ja fyysisellä tasolla. Kolmas tila edellyttää yksilöiltä motivaatiota toimia keskenään. Ihmisten tulee omata vuorovaikutustaitoja, ja heillä tulee olla riittävästi aikaa ja voimia yhteisiin prosesseihin. Ihmisten pitää myös sietää kulttuurista diversiteettiä.

Van Til on näkemyksissään voimakkaan sosiaalinen ja yhteiskunnallinen. Hän esittää meille kaikille ylevän tavoitteen: rakentaa parempi, oikeudenmukaisempi ja tuottavampi yhteiskunta. Tässä rakennustyössä ihmisten oma panos ja yhteinen aktiivisuus ovat keskeisintä.

Hollantilaiset Paul Dekker ja Andries van der Brock tarkastelevat kansalaisyhteiskunnan mahdollisuuksia toisaalta pessimistisestä ja toisaalta optimistisestä näkökulmasta. Pessimistisen ajattelun mukaan vapaaehtoisuuteen liittyvällä kansalaisyhteiskunnalla on vain vähän onnistumisen mahdollisuuksia jo sen vuoksi, että kansalaisten sitoutuminen yhteiseen "hyvään" näyttää olevan laskussa länsimaisissa yhteiskunnissa. Rationalisoituminen, yksilöllistyminen ja laskelmoivuuden lisääntyminen tekojen motiivina ovat vastakkaisia hyvään pyrkimiselle. Altruismi ei ole ajan hengen mukaista. Traditionaaliset uskomukset ja arvot ovat laskussa,

samalla kun peräänkuulutetaan yksilöllistä autonomiaa ja itsensä toteuttamista. (Koskiaho 2001, 35)

Optimistisen ajattelun mukaan nyky-yhteiskunnassa on potentiaalia kansalaisten yhdessä toimimiseen uudelta pohjalta. Itsensä toteuttamisen pyrkimykset sekä keskinäinen riippuvuus voivat aikaansaada uudenlaista sosiaalista käyttäytymistä, joka ei perustu altruismiin vaan henkilökohtaisen tyydytyksen saamiseen, saavutettujen taitojen käyttämiseen sekä siihen ajatukseen, että tulevaisuudessa saattaa itse olla avun ja tuen tarpeessa, arvioivat mainitut hollantilaiset tutkijat. (Koskiaho 2001, 35)

Vaikka ihmisillä osallistujina on myös henkilökohtaisia etuja tavoiteltavanaan, Dekker ja van der Brock olettavat vapaaehtoisorganisaatioidenkin hyötyvän, jos nämä muodostavat olennaisen osan yhteisönsä verkostoa ja jos niiden tiedonvälitys vaikuttaa yhteisöön ja yhteydet viranomaisiin ovat tärkeässä asemassa. Kansalaisyhteisöistä tulee osallistumisen avulla itseään uusintavia ja vahvistavia sekä merkittäviä osia koko yhteiskunnallisessa toiminnassa. Liiallinen naiivi innostus ja altruismi saattavat johtaa kuitenkin kansalaisyhteiskunnallisen toiminnan epäonnistumiseen. Kansalaisyhteiskunnalliset toimet voivat epäonnistua myös paternaalisuudesta ja byrokraattisuudesta, amatöörimäisyydestä, eriseuraisuudesta, partikularismista, riittämättömyydestä tai siitä syystä johtuen, että sosiaalisen pääoman jakautumisessa on epätasa-arvon siemeniä. (Koskiaho 2001, 36)

1990-luvun aikana voimistui länsimaissa kolme uutta tapaa tarkastella kansalaisyhteiskunnan ja julkisen sektorin suhdetta. Nämä ovat uusliberaalinen talousajattelu ja -politiikka, sosiaaliliberaalinen poliittinen ajattelu, jossa keskeistä on yksilön ja yhteiskunnan välinen suhde sekä yhteisön ja yksilön välistä suhdetta käsittelevä kommunitarismi ja tähän tukeutuva poliittinen ns. kolmas tie. (Koskiaho 2001, 26)

Uusliberalismin ihanne on yhteiskunta, jossa kaupalliset toimijat ja yksilöt perheyhteisöissään ovat keskeisiä toimijoita. Niitä, joita perhe ei voi tai ei pysty auttamaan, autetaan hyväntekeväisyyden avulla. Hyväntekeväisyyden toteuttamisessa tarvitaan vapaaehtoisia, jotka vievät avun antamisen käytännön tasolle, ellei turvauduta kaupallisiin sovelluksiin. Uusliberalismille keskeistä on valtion minimalisoinnin ja yksilöllisen toimijan vahvan aseman korostaminen taloudessa ja yleensä yhteiskunnassa kollektivismiin vastapainona. Jyrkimmässä muodossa on kysymys yksilökeskeisyyden huipentumasta, joka sopii myös poliittisen liberalismien oppiin

yksilöllisyyden korostamisesta kaikessa yhteiskunnallisessa toiminnassa. (Koskiahho 2001, 26–27)

Uusliberalismin ihanteen rinnalla on kehittynyt oppirakenteita sosiaalisesta organisaatiosta. Näistä yksi on rawlsilainen sosiaaliliberalismi, jossa yksilön tekemisiä punnitaan tämän omaa yhteisöä vasten ja todetaan, ettei ole järkevää eikä oman edun mukaista toimia siten, että saa negatiivista vastinetta ympäristöstään. Parhaaseen tulokseen kokonaisuuden ja yksilön oman edun kannalta päädytään, kun yksilö ottaa toimissaan muutkin huomioon. Ideaalisessa muodossaan yhteiskunnan pitäisi toimia siten, että sekä yksilön vapaudet että huono-osaisista huolehtiminen maksimoitaisiin. John Rawls ei ole kiinnostunut niinkään siitä, kuinka tämä oppi käytännössä hoidetaan. Vahvaa valtiota oppi ei kuitenkaan sietäne, koska yksilön vapauksia ei voi hyvinvointivaltiossa maksimoida. (Koskiahho 2001, 27)

Rawsin teoriaa vastaan on nostettu kommunitaristien taholta kritiikkiä siitä, että se on käytännön kannalta vain teoriaa. Erityisesti on kritisoitu yksilön vapauden oppia. Rawls korjasikin myöhemmin teoriaansa siten, että hän erotti toisistaan yksilön toimimisen poliittisessa yhteisössä ja sosiaalisessa yhteisössä. Yksilö voi olla kiinnittynyt etniseen tai uskonnolliseen yhteisöön ja totella siinä auktoriteettien normeja, mutta poliittisesti hän voi vaatia ihmisoikeuksien toteuttamista ja demokraattista oikeusvaltiota yhteiskuntajärjestykseksi. (Koskiahho 2001, 28)

Kommunitaristisessa ajattelussa yksilöä tarkastellaan osana yhteisöään. Yksilön ratkaisuisissa voi nähdä hänen kiinnittymisensä taustayhteisöönsä ja tämän arvoihin. Yksilön toimintaa on punnittava vain sen mukaisesti, edistääkö vai haittaako se yhteistä hyvää eli yhteisön hyvää, joka on samalla yksilölle parasta. (Koskiahho 2001, 28–29)

Kommunitarismi painottaa yksilön vastuullisuutta kollektiivin suhteen. Myös keynesiläinen talousajattelu tarkastelee maailmaa yhteisön, tässä tapauksessa valtion, kautta. Sen sijaan kommunitarismissa jää aina erikseen punnittavaksi, mikä kulloinkin on se yhteisö, johon nähden yksilö on vastuussa. Kun hyvinvointivaltiossa valtio on tärkeä, niin kommunitarismissa se voi olla perhe, suku, kylä, kaupunginosa, työpaikka, alue, harrastusyhteisö, uskonnollinen yhteisö tms. (Koskiahho 2001, 28–29)

Kaksi arvostettua kolmannen sektorin tutkijaa, Lester Salamon ja Helmut K. Anheier (1997, 65), ovat viimeisimmissä kirjoituksissaan ottaneet kantaa myös virinneeseen kansalaisyhteis-

kuntadebattiin. He ovat ryhtyneet käyttämään termiä kansalaisyhteiskuntasektori kolmannen sektorin sijasta. Salamonille todellinen kansalaisyhteiskunta on yhteiskunta, jossa on kolme enemmän tai vähemmän erillään olevaa sektoria, markkinat, valtiovalta ja nonprofit-organisaatiot, mutta jotka toimivat tiiviissä keskinäisriippuvuudessa. Yksikään sektori ei selviä yksinään edessä olevista haasteista. Näin ymmärrettynä termi kansalaisyhteiskunta ei soveltuisi erityiselle sektorille, vaan suhteeksi sektoreiden kesken, suhteeksi, jossa vallitsee korkea yhteistyön ja keskinäisen tuen taso. (Van Til 2000, 195–196)

Arvostetun sosiologin Anthony Giddensin (1998, 69–86) mukaan globaali toimintaympäristö sekä nopeasti kehittyvä informaatio- ja kommunikaatioteknologia asettavat valtavia haasteita kansallisvaltioiden julkiselle hallinnolle. Uudessa tilanteessa tarvitaan uusia käsitteitä, toimintamalleja ja toimijoita. Valtio ja kunnat tarvitsevat kansalaistoimijoita yhteistyökumppaniksi, ei vain vastapooliksi. 2000-luvun ihmiset eivät tyydy enää kuuliaisien kansalaisten rooliin, vaan haluavat olla aktiivisia ja vaikuttaa asioihin uudella, entistä enemmän suoran osallistumisen tavalla. Tämä luo edellytykset uudenlaisten vuorovaikutusjärjestelmien syntymiselle julkisen vallan ja kansalaisten/kansalaisryhmien välillä.

Giddensin (2001, iii) mukaan kansalaisyhteiskunta-käsitteen intellektuaalinen historia on läheisesti kietoutunut yhteen kansallisvaltio-käsitteen kanssa. Se liittyy ajatukseen, mielikuvaan kansalaisuudesta, valtion voiman rajoista yhtä hyvin kuin markkinatalouden säätelyyn. Vallitseva moderni näkökulma näkee kansalaisyhteiskunnan valtion ja markkinoiden välissä olevana sfäärinä. Giddensille kansalaisyhteiskunta on kuin puskurivyöhyke, jonka tulisi olla kyllin vahva pitämään silmällä sekä valtiota että markkinoita ja estää kumpaakin tulemasta liian voimakkaaksi ja hallitsevaksi.

Lars D. Eriksson kiteyttää nykypäivän kansalaisyhteiskunnan seuraavasti: ”Elävä kansalaisyhteiskunta on tänä päivänä yhteiskunta, jossa poliittisia ja kansalaisoikeuksia kunnioitetaan, jossa vallitsee sananvapaus, uskonnonvapaus, omantunnon vapaus, henkilökohtainen vapaus, järjestäytymisvapaus. Elävässä yhteiskunnassa kansalaisten poliittiset oikeudet on taattu ja ainakin muodollisesti tasa-arvo lain edessä on turvattu.” Erikssonkin kuvaa kansalaisyhteiskunnan vuorovaikutusperiaatteita noudattavana toimintakenttänä. (Lehtonen 1990, 190)

Moderneissa kansainvälisissä tulkinnoissa kansalaisyhteiskunta nähdään valtion ja markkinoiden välissä tai rinnalla olevana hallintatapana ja toimintakenttänä, jossa ih-

miset johtavat omaa elämäänsä suvereenina kansalaisina. Kansalaisyhteiskunta syntyy ihmisten yhteisten pyrkimysten tuloksena. Se on aidosti demokraattinen.

Kansalaisyhteiskunta lepää ihmisten yhteisten arvojen, uskomusten ja kulttuurin varassa. Ihmisten laaja ja sitoutunut osallistuminen ilmentää kansalaisyhteiskunnallista ajattelua ja toimintaa. Kansalaisyhteiskunnan pyrkimyksenä on yhteinen hyvä.

Suomalaisia nykymäärittelyjä

Erik Allardt (1994, 1, 9) sivuaa kansalaisyhteiskunta-käsitettä analysoidessaan kansallisvaltiota ja hyvinvointivaltiota. Allardt tulkitsee eurooppalaisten yhteiskuntien hajautumisen ilmevään yhteiskuntaluokkien ja politiikan välisen yhteyden heikkenemisenä, yhtenäisten ja pysyvien sosiaalisten systeemien fragmentoitumisena ja kansallisvaltioiden merkityksen vähenemisenä. Yhteiskunnan fragmentoitumisesta seuraa Allardtin mielestä kansalaisyhteiskunnan ryhmittymien uusi tuleminen. Koska kansallisvaltiot tai hyvinvointivaltioiden menettävät merkitystään samaistumisen kohteena tai turvallisuuden tuojina, ihmisten on yhä enemmän rakennettava itse omat sosiaaliset järjestelmänsä ja valikoitava lojaalisuuttaan eri tahojen välillä. Allardt kuitenkin täsmentää, että kansalaisyhteiskunta ei voi syntyä uudelleen massiivisten valtakunnallisten kansalaisjärjestöjen varaan, vaan sen dynamiikka on erilaisissa temaattisesti rajatuissa, suhteellisen löyhissä paikallisissa pienimuotoisissa ryhmittymissä. (Matthies 1994, 6)

Risto Alapuron ja Henrik Steniuksen (1989, 18, 35–36, 43) mukaan suomalainen kansalaisyhteiskunta syntyi joukkojärjestäytymisen läpimurrossa 1880-luvulla, kun syntyivät suuret kansalaisliikkeet ja järjestöt. Poliitiikan ja talouden, julkisen ja yksityisen rajat asetettiin uudella tavalla. Liikkeet ja järjestöt tulivat valtion rinnalle, mutta lähelle valtiota. Tämä oli erityisesti fennomaanien pyrkimys integroida vapaa järjestötoiminta kytköksiin valtion kanssa. Alapuron ja Steniuksen ajattelun mukaan suomalainen kansalaisyhteiskunta oli vahvimmillaan silloin, kun suuret kansalaisliikkeet ja keskeiset järjestöt syntyivät ja niiden jäsenmäärät kasvoivat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tämä ajattelu tulkitsee kansalaisyhteiskunnan tarkoittavan ennen muuta kansan- ja sosiaalisten liikkeiden sekä järjestöjen toimintaa.

Briitta Koskiaho (2001, 24) tarkastelee kansalaisyhteiskuntaa useammasta ulottuvuudesta käsin. Hän rinnastaa käsitteen vahvasti järjestöihin, sosiaalisiin liikkeisiin. Hän näkee erityisesti uusien sosiaalisten ja yhteiskunnallisten liikkeiden haastavan hyvinvointivaltiomalliin perustuvan yhteiskunnan dialogiin ja jopa muuttamaan toimintatapojaan. Kansalaisyhteiskunta on noussut Koskiahon mukaan uusin aseina yhteiskunnalliselle agendalle.

Yhteisöllisyys, kumppanuus ja vapaaehtoisuus kuuluvat keskeisinä ilmentyminä Koskiahon (2001, 33) mieltämään kansalaisyhteiskuntaan. Yhteisöllisyys, kumppanuus, lähtee yhteistoiminnasta ja erilaisuuden sietämisestä, heikkojen tukemisesta auttamaan sekä itse itseään että yhteistoiminnassa muitakin. Tällä yhteisöllisyydellä on Koskiaholle kansalaisyhteiskunnallista kaikupohjaa. Vapaaehtoisuus liittyy kansalaisyhteiskunnan tulon yhdeksi olennaiseksi toimijaksi politiikan ja markkinoiden rinnalle.

Kansalaisten kansalaisyhteiskunnallisella toiminnalla on suhde yhteiskunnallisiin, kollektiivisiin päämääriin, ja sillä on kollektiivisia seurauksia. Kansalaisyhteiskunnallinen toiminta on Koskiaholle (2001, 33) tietoista toimintaa yhteiskunnassa, ei vain yksityisessä sfäärissä.

Kansalaisyhteiskunta on Koskiaholle (2001, 33–34) toisaalta demokratiakysymys, poliittinen käsite. Tärkeää on silloin pohtia sitä, onko kyse kansalaisten edustuksellisesta päätöksenteosta politiikassa vai onko kansalaisilla suora päätöksentekomahdollisuus sekä omissa asioissaan että poliittisen yhteisön asioissa. Poliittiseen yhteisöön kytkeytyy kysymys kansalaisten osallistumisesta ja erilaisista osallistumisjärjestelmistä. Voimattomuus kulloisenkin yhteiskunnallisen tilanteen edessä nostaa esiin kysymyksen kansalaisten mahdollisuudesta suoraan demokratiaan edustuksellisuuden asemasta. Myös kansalaistottelemattomuus ja kansalaisliikkeet ovat Koskiaholle kansalaisyhteiskunnallista toimintaa.

Kansalaiset voivat toimia politiikassa, olla tekemässä politiikkaa, mutta politiikan hallinnolliset toimet eivät ole kansalaisyhteiskunnallisia toimia. Demokratiaan kytkeytyy yhteiskunnan asioiden julkisuus kysymys eli se, mitkä asiat ovat julkisella foorumilla päätettäviä ja mitkä kuuluvat intiimisfääriin, perheiden tai yksilöiden oman päätöksenteon piiriin. Kansalaisyhteiskunnan ratkaistavina ovat vain julkisen sfäärin asiat, eivät intiimisfäärin kysymykset. Ongelmana on tietysti se, missä kulloinkin kulkee näiden kahden välinen raja. (Koskiaho 2001, 34)

Kansalaisyhteiskuntaa voidaan tarkastella myös sosiaalisen yhteisön kannalta kommunitaristien tapaan. Kansalaisyhteiskunta voi olla taloudellista toimintaa yhteisötaloutena tai kolmantena sektorina. Mix-toimintaa on eri yhteiskunnallisten toimijoiden välisten rajojen kohdalla, valtion ja markkinoiden, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan tai valtion ja kansalaisyhteiskunnan välisessä toiminnassa. Yritystoiminta on osa kansalaisyhteiskuntaa osuuskunnissa ja kollektiivisen työyhteisön toiminnassa, vaikka osuustoiminnassa esimerkiksi korostetaan taloudellisen toiminnan ei-voittoa tuottavaa luonnetta. Toiminnan menestyessä ero markkinamekanismien mukaan tapahtuvaan taloudelliseen toimintaan käy häilyväksi. Kolmannen sektorin palvelujen voimakas julkinen tuki vie nämä varsin lähelle julkista taloutta, kuten monissa welfare mix -sovellutuksissa tapahtuu sosiaalipalvelujen kohdalla. (Koskiahon 2001, 34)

Kansalaistoiminta vaatii yksityisten kansalaisten vapaaehtoista sitoutumista, josta tuloksena on yhteisiä poliittisia, sosiaalisia ja taloudellisia "hyviä" sekä ns. sosiaalista pääomaa eli erilaisia verkostoja, normeja ja luottamusta, jotka taas auttavat sosiaalisesti kestävästä yhteiskunnan muodostumisesta. Koskiahon (2001, 35) mukaan kansalaisyhteiskunta voidaan määrittää sosiaalisen pääoman ja julkisen diskurssin leikkauskohdaksi. Kansalaisyhteiskunnassa toimiminen ilmentää kollektiivisia arvoja ja näihin perustuvaa julkista diskurssia.

Antti Hautamäki (2004) pohjaa näkemyksensä klassisten filosofien ajatteluun. Hänen mukaansa kansalaisyhteiskunnalla on monet kasvot. Kansalaisyhteiskunta on ihmisten yhteisö. Se muodostaa perustan, josta valtio saa valtansa ja oikeutuksensa ja jonka varassa markkinat toimivat. Kansalaisyhteiskunnassa toimimisella on itseisarvoinen luonne. Kansalaisyhteiskuntaa rakenteistavat kansalaisten verkostot, poliittiset liikkeet ja puolueet sekä erilaiset intressipohjaiset järjestöt ja yhteisöt. Poliitiikan paikka on kansalaisyhteiskunnassa.

Hautamäki (2004) on ottanut selkeästi kantaa suomalaiseen yhteiskuntapolitiikkaan. Hänen mielestään hyvinvointivaltion kehittämisessä kansalaisyhteiskunnan kehittäminen on laiminlyöty. Julkisen talouden vaikeudet korostavat tarvetta ottaa käyttöön uusia voimavaroja ja tuotantotapoja. Puolueiden vähäinen arvostus ja alhaiset äänestysprosentit voivat kriisiyttää demokratiaa. On syntymässä kuilu hallinnollis-taloudellisen eliitin ja tavallisten kansalaisten välille koskien yhteiskunnan sopeuttamista globaaliin talouteen. Siksi tarvitaan kansalaisyhteiskunnan vahvistamista ja demokratian elvyttämistä.

Seppo Niemelän (2004) mukaan kansalaisyhteiskunnalla on monia merkityksiä. Michael Edwards tavoittaa hänen mukaansa jotakin oleellista sanoessaan, että sosiaalinen pääoma voidaan ymmärtää kyvyksi työskennellä yhdessä yhteisten päämäärien hyväksi ja kansalaisyhteiskunta paikaksi, jossa näitä päämääriä muotoillaan ja jossa niistä keskustellaan. Tällöin valtio ja markkinatkin ovat keinoja toteuttaa näitä päämääriä.

Kansalaisyhteiskunta on Niemelälle (2004) demokratian sosiaalinen pohja. Hän yhtyy monien ajattelijoiden esittämään näkemykseen, jonka mukaan demokratian vahvistaminen alkaa kansalaisyhteiskunnan elvytyksellä. Niemelän käsitearsenaalissa kansalaisyhteiskunta tarkoittaa Suomessa lähinnä yhdistyksellistä toimijajoukkoa.

Heikki Lehtosen (1990, 189) kansalaisyhteiskunta voidaan ymmärtää kapeammin yhdistyslaitoksena tai laajemmin yleisenä kansalaisten toimintakenttänä tai taloudellisen, poliittisen ja sosiaalisen elämän vuorovaikutussuhteissa noudatettuna perussäännöstyönä riippuen siitä, mitä näkökulmaa halutaan painottaa.

Martti Siisiäinen (1996, 33–37) korostaa kansalaisyhteiskunnan muotoutumisessa organisaatioiden ja yhteisöjen roolia välittäjinä valtion tarpeiden ja yksilöllisten yhteisöjen välillä.

Kaj Ilmasen (1998, 18–21) ja Hannu Itkosen (2002, 34) mukaan kansalaisyhteiskunnan ekspansio voidaan selittää osaksi uusien liikkeiden ilmestymisellä yhteiskunnalliselle areenalle. Näiden uusien liikkeiden synty on selitetty esimerkiksi taloudessa, työelämässä, valtiossa, politiikassa sekä sosiaalisissa ja kulttuurisissa rakenteissa tapahtuneiden muutosten kautta.

Hannu Itkonen (2002, 34) näkee kansalaisyhteiskunnan ekspansion rapauttaneen aikaisempia yhteyksiä ja kytkentöjä keskus-, alue- ja paikallisen tason välillä. Hänen mukaansa uudet organisaatiot ovat aktiviteeteillaan asettaneet kyseenalaiseksi kansalaisyhteiskunnan aikaisemman toiminnallisen järjestelmän. Organisatorisen kentän laaja-alaisuudella on ollut vuorostaan vaikutus julkisen hallinnon ja kansalaisyhteiskunnan toimijoiden välisiin suhteisiin.

Timo Airaksinen väittää, että Suomessa on vain valtio ja yksilö, mutta ei kansalaisyhteiskuntaa (IS 24.8.2002, 2). Aila-Leena Matthiesille (1994, 3–12) kansalaisyhteiskunta on yhtä kuin kolmas sektori tai välitaso, josta käsitteestä hän on innostunut. Hän paikantaa välitason valtion, markkinoiden ja kotitalouksien muodostaman kolmion väliin jääväksi alueeksi.

Suomessa kansalaisyhteiskunta-käsitettä on pohdittu hämmästyttävän vähän. Pääosin käsitteellä on ymmärretty kansalaisjärjestöjen tai kolmannen sektorin toimijoita ja niiden aikaansaamaa toimintaa. Ehkä Timo Airaksisen toteamus sisältääkin totuuden. Meillä ovat olleet valtio, yksilöt ja kansalaisjärjestöt, mutta ei kansalaisyhteiskuntaa. Siksi myöskään syvällistä kansalaisyhteiskunnallista ajattelua ja analyysiä ei ole juuri-kaan syntynyt.

Globaali kansalaisyhteiskunta

Kansalaisyhteiskunnasta puhuttaessa on nykyisin otettava tarkasteluun myös kansainvälinen ulottuvuus. Kielenkäyttöön on tullut viimeisen vuosikymmenen aikana ilmaus globaali kansalaisyhteiskunta. Käsitteen sisällöstä on erilaisia tulkintoja. Joillekin globaali kansalaisyhteiskunta viittaa protestoijiin Seattlessa tai Prahassa tai Greenpeacen toimintaan ylikansallisia korporatioita vastaan. Globaali kansalaisyhteiskunta ymmärretään tässä tulkinnassa vastapainona ylikansalliselle kapitalismille. Joillekin globaali kansalaisyhteiskunta kuvaa sitä infrastruktuuria, jota tarvitaan demokratian ja kehityksen edistämiseen maailmassa: kansallisvaltioiden rajojen yli ulottuvaa ammattiyhdistysten, kuluttajaorganisaatioiden ja intressiryhmien toimintaa. Jotkut mieltävät käsitteen tarkoittavan ihmisryhmien ja yhdistysten pyrkimystä tuottaa humanitaarista apua köyhien ja sorrettujen parissa eri puolilla maailmaa. Joillekin termi viittaa vain kansalaisten lisääntyneeseen lähentymiseen toistensa kanssa opiskelijavaihdon tai globaalin median, internetin chat-palstojen tai rauhan-, ympäristö- tai ihmisoikeusaktivistien ryhmämuodostuksen kautta. Käsitettä on joskus käytetty myös viittamaan kasvavaan globaaliin tietoisuuteen, ihmiskunnan yleisen yhteyden tajuun. Yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa globaali kansalaisyhteiskunta on tavallisesti määritelty kasvavana toisiinsa liittymisenä poliittisella, yhteiskunnallisella ja kulttuurisella alueella yhtä hyvin kuin taloudessa. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 3, 7)

Anheierin, Glasiuksen ja Kaldorin (2001, 4) käsityksen mukaan termin globaali kansalaisyhteiskunta leviäminen heijastaa yhteiskunnallisen todellisuuden muuttumista kansainvälisellä tasolla. Me voimme havaita sellaisen ylikansallisen sosiaalisen ja poliittisen alueen esiin tulemisen 1990-luvulla, jossa kansalaisryhmät, sosiaaliset liikkeet ja yksilöt alkoivat osallistua

dialogiin, konfrontaatioon ja neuvotteluun sekä toistensa että erilaisten hallinnollisten toimijoiden (paikalliset, kansalliset, ylikansalliset) yhtä hyvin kuin bisnesmaailman kanssa.

Anheier, Glasius ja Kaldor (2001, 4, 6) muistuttavat, että ei-hallituksellista ylikansallista toimintaa ja toimijoita on ollut pitkään ihmiskunnan historiassa: katolinen kirkko ja islam vuosisatoja, Punainen Risti ja esimerkiksi Sosialistinen Internationaali lyhyemmän aikaa. Uutta näyttää heidän mukaansa olevan kuitenkin se, että monenlaiset kansainväliset ja ylikansalliset instituutiot ja organisaatiot ovat lisääntyneet ja levittäytyneet yhä laajemmalle. Organisaatioiden lukumäärä, variaatio ja toimintakenttä ei ole ollut koskaan suurempi eikä leveämpi kuin tällä hetkellä. Organisaatiot ovat myös verkottuneet keskenään ja muiden toimijoiden, kuten YK:n tai Maailmanpankin, kanssa aikaisempaa enemmän. Lisäksi erityyppiset kansalaisryhmät näyttävät entistä ratkaisevampaa roolia maailmanlaajuisessa julkisessa tietoisuudessa, jopa vaikuttaen eri maiden ja kansainvälisten yhteisöjen politiikkaan. Anheierin, Glasiuksen ja Kaldorin mukaan globaalista kansalaisyhteiskunnasta on tullut aikaisempaa ”paksumpi”.

Globaali kansalaisyhteiskunta sekä ruokkii että reagoi globalisaatioon. Globalisaatio tuottaa perustan globaalille kansalaisyhteiskunnalle ja työntää sitä eteenpäin. Toisaalta globaali kansalaisyhteiskunta on myös reaktio globalisaatioon, erityisesti kansainvälisen kapitalismin ja keskinäisriippuvuuden leviämisen seurauksille. Pohjoisen solidaarisuusliikkeet ovat linkittyneet etelän vastaavien pyrkimysten kanssa ja koonneet voimia taistelemaan yhdessä epävaltaistumista ja sosiaalista epäoikeudenmukaisuutta vastaan. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 7)

Globaali kansalaisyhteiskunta on käsitteenä epäselvä ja kiistelty. Epäselvyys johtuu siitä, että käsitteen rajoja ei ole kirkkaasti määritelty. Sielläkään, missä on hyväksytty käsitteen ydinsisältö, ei ole aina selvää, mitä käsitteeseen kaiken kaikkiaan sisällytetään ja mitä jätetään pois. Ongelma johtuu osittain siitä, että termillä on sekä normatiivinen että kuvainnollinen sisältö ja että ei ole aina mahdollista löytää tarkkaa vastaavuutta näiden kahden sisältöulottuvuuden välillä. Epäselvyyttä aiheutuu myös siitä, että käsite menee yli tai ulos monista tutuista yhteiskuntatieteellisistä kategorioista. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 11)

Ilmaus ”yhteiskunnallinen osanotto” on otettu käsitearsenaaliin tarkoittamaan osanottoa kansallisen tai paikallisen yhteiskunnan/yhteisön kontekstissa, esimerkiksi poliittisessa toiminnassa ja sitoutumisessa sosiaalisiin liikkeisiin. Yhteiskunnallinen osanotto globaaleissa ver-

kostoissa ja poliittinen toiminta suhteessa globaaleihin tapahtumiin ja liikkeisiin on sen sijaan tutkijoiden mukaan paljon vaikeampaa. Ylikansallisten suhteiden kirjallisuus puhuu transnationaalista kansalaisyhteiskunnasta. Anheier, Glasius ja Kaldor (2001, 11) tosin epäilevät, voiko sellaista olla ilman tehokkaan valtion olemassaoloa.

Eri poliittisissa ryhmittymissä käsitettä globaali kansalaisyhteiskunta on käytetty eri tavoin ja eri tarkoituksiin. Länsimaissa, erityisesti Yhdysvalloissa, käsitteellä on haluttu kuvata länsimaisen yhteiskunta-ajattelun ja -järjestelmän leviämistä kansainvälisesti. Globaali kansalaisyhteiskunta on haluttu tulkita ”metaforana läntiselle liberalismille”. Kansalaisyhteiskuntaa latinalaiseen Amerikkaan ja Itä-Eurooppaan 1980-luvulla vaatineet liikkeet tulkittiin haluna rakentaa läntisen mallinen demokratia näihin maihin. Tuki kansalaisyhteiskunnalle nähtiin eräänlaisena poliittisena *laissez-faire*na, uusliberalismin poliittisena vastineena. Kansalaisyhteiskunta nähtiin tapana minimoida valtion rooli yhteiskunnassa, mekanismina rajoittaa valtion valtaa ja korvikkeena valtion monille toiminnoille. Siirrettynä globaalille areenalle kansalaisyhteiskunta nähtiin taloudellisen globalisaatioprosessin eli siis liberalismien, yksityistämisen, ei-sääntelyn sekä pääoman ja tavaroiden vapaan liikkuvuuden poliittisena ja yhteiskunnallisena vastineena. Globaalin valtion poissa ollessa kansalaisjärjestöillä katsottiin olevan tärkeä rooli taloudellisen globalisaation vaikutusten pehmentämisessä, tarpeellisen sosiaalisen turvaverkon tuottamisessa ja ihmisoikeuksien kunnioittamisesta huolehtimisessa. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 11)

Läntiset hallitukset ja kansainväliset instituutiot näkivät käsitteen hyödyllisenä tapana aikaansaada läntisen ajattelun mukaisia taloudellisia ja poliittisia uudistuksia eri puolilla maailmaa. Kylmän sodan jälkeen läntisten hallitusten on aikaisempaa vaikeampaa liittoutua autoritaaristen hallitusten kanssa. Samalla ideologiset esteet yhteistyölle eri maiden kansalaisryhmien kanssa ovat häipyneet. Yhteistyö kansalaisyhteiskunnan toimijoiden kanssa on nähty keinona legitimoida taloudelliset uudistus- ja kehitysohjelmat ja vakiinnuttaa markkinatalous kehitysmaissa ja ns. kehittyvissä maissa. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 15)

Kansalaisyhteiskunta-aktivistien joukossa latinalaisessa Amerikassa ja uudessa Keski-Euroopassa käsitteellä on aivan toisenlainen merkityssisältö. Kansalaisyhteiskunnan ei haluta minimoivan valtion roolia vaan kasvattavan poliittisten instituutioiden vaikutusvaltaa. Kansalaisyhteiskunnan haluttiin radikalisoivan demokratiaa ja jakavan poliittisen voiman uudelleen. Keski-Euroopan tai latinalaisen Amerikan aktivisteille kansalaisyhteiskunta merkitsee aktiivi-

vista kansalaisuutta, kansalaisten lisääntyvää itseorganisoitumista muodollisten poliittisten piirien ulkopuolella ja laajentunutta tilaa, jossa yksilölliset kansalaiset voivat vaikuttaa omiin ehtoihinsa ja toimintaedellytyksiinsä. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 11)

Tutkijoiden mukaan kansalaisyhteiskunnan idea on levinnyt tulipallon lailla yli maapallon. Se on vallannut sitä emansipatorista tilaa, joka on jäänyt sosialismin ja kansallisten vapautusliikkeiden heikennyttyä. Erityisesti diktatuureissa ja diktatuurista vapautuvissa maissa, kuten Filippiineillä, Etelä-Koreassa, Etelä-Afrikassa ja arabimaissa, ihmiset ovat ottaneet idean innostuneesti omakseen. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 15)

Toisaalta kansalaisyhteiskunnan idea on tullut suosituksi paikoissa, jotka eivät ole vastikään kokeneet diktatuuria, kuten Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa mutta myös esimerkiksi Intiassa. Tutkijoiden mukaan kiinnostuksen kasvu kansalaisyhteiskunnan ideaa kohtaan Länsi-Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa selittyy demokratian elinvoimaisuutta ja toimivuutta kohtaan tunnetulla huolella. Kansalaisyhteiskunnan idea on nähty tapana elvyttää demokrati-aa. Viime vuosikymmeninä yhä harvemmat ihmiset ovat länsimaissa liittyneet poliittisiin puolueisiin ja yhä useammat ovat liittyneet ympäristö-, rauhan- ja ihmisoikeusryhmiin. Kun poliitikot ovat keksineet Englannissa ja Saksassa ”kolmannen tien”, monet ihmiset laskevat toivonsa yhteiskunnan ”kolmanteen voimaan”, kansalaisyhteiskunnan yhdistyksellisiin toimijoihin ja sosiaalisiin liikkeisiin. (Anheier & Glasius & Kaldor 2001, 15)

Anheier, Glasius ja Kaldor (2001, 17) tiivistävät oman globaalien kansalaisyhteiskuntamääritelmänsä seuraavasti: Globaali kansalaisyhteiskunta on ideoiden, arvojen, instituutioiden, organisaatioiden, verkostojen ja yksilöiden sfääri sijoittuneena perheen, valtion ja markkinoiden väliin ja toimien kansallisten yhteiskuntien, politiikan ja talouksien rajausten ulkopuolella.

Anthony Giddens (2001, iii) on myös pohtinut globaalien kansalaisyhteiskunnan ideaa ja olemusta. Hänkin toteaa, että globaalia systeemiä ei voi nykyään kuvata tai analysoida vain kansallisvaltioiden tasolla. Kansallisvaltiot joutuvat ympäri maailman tunnustamaan, että valtioiden vaatimukset suvereenisuudesta ovat muuttuneet radikaalisti. Globaali markkinapaikka, ylikansallisten korporatioiden profiloituminen ja uusi kommunikaatiotekniikka vaikuttavat voimakkaasti niin hallitukseen kuin kansalaisyhteiskuntaan.

Giddens (2001, iii) pohtii sitä, että jos kansalaisyhteiskunta muodostaakin kansalaisuuden pohjan ennemmin kuin valtio ja on siksi keskeinen toimija ylläpitämään avointa julkista sfääriä, miten tämä voidaan saavuttaa kansallisvaltioista koostuvan maailman ulkopuolella. Jos kansalaisyhteiskunta on perustavaa laatua oleva tekijä rajoittamaan markkinoiden ja hallituksen valtaa ja jos markkinatalous ja demokraattinen valtio eivät voi toimia tehokkaasti ilman kansalaisyhteiskunnan sivistävää vaikutusta, kuinka tämä kansalaisyhteiskunnan balansoiva vaikutus voidaan saavuttaa globaalilla tasolla. Giddens kysyy, voiko globaalin kansalaisyhteiskunnan konsepti tuottaa vastauksen näihin isoihin kysymyksiin?

Giddensin (2001, iii) mukaan tarvitaan globaali julkinen tila valtion ja markkinoiden ulkopuolelle, areena kansalaisten ”julkiselle” elämälle. Modernisaatio kasvattaa yksilöllistä autonomiaa ja vaatii yksilöitä määrittämään yhä uudelleen heidän identiteettinsä tietyn paikkakunnan, alueen, maan ja lisääntyvästi maailman kansalaisina.

Giddens (2001, iii) näkee globalisaatiolla olevan monia positiivisia vaikutuksia, jotka jäävät julkisuudessa negatiivisten seurausilmiöiden tarkastelun varjoon. Kun demokraattisten valtioiden määrä maailmassa kasvaa, diskriminointiin ja sortoon alistetuilla paikallisilla ryhmillä on aikaisempaa parempi pääsy kansainvälisen yleisön tietoisuuteen. Kansainvälisillä yhtiöillä ei ole enää mahdollista piiloutua viidakon kätköihin tai epädemokraattisten hallitusten selän taakse. ”Roistokorporaatiot ja roistovaltiot” ovat kasvavasti globaalin kansalaisyhteiskunnan valvonnan alla.

Yli valtiollisten rajojen verkottuneen globaalin kansalaisyhteiskunnan esiintulo on ajanut kansalaisyhteiskunta-käsitteen ohi Fergusonin, Hegelin ym. ajattelusta, joille kansalaisyhteiskunta oli kansallinen käsite, osa kansallisvaltiota. Paikallisen, alueellisen ja kansallisen kansalaisyhteiskunnan rinnalla on nykyisin globaali kansalaisyhteiskunta, joka levittäytyy yhä laajemmalle ja vahvistuu koko ajan eri puolilla maailmaa.

Keskustelunavauksia aidon kansalaisyhteiskunnan luomiseksi

Mitä tarkoittaa kansalaisyhteiskunta 2000-luvun alun Suomessa? Yksi tapa määritellä käsite on lähteä sektoriajattelusta, joka ollut viime vuodet vallalla julkisessa keskustelussa. Tämän ajattelun mukaan julkiseen sektoriin voidaan lukea kuuluvaksi valtion ja kuntien toiminnot

sekä valtiokirkko virallisena, verotusoikeuden omaavana kirkollisena instituutiona. Sen sijaan uskonnolliset yhteisöt, joita toimii paljon myös kirkon sisällä (eri uskontokunnat, herätysliikkeet jne.), kuuluvat kolmanteen sektoriin.

Kirkko on kokonaisuudessaan kiinnostava tapaus. Suomessa kansankirkolla on veronkanto-oikeus, ja se hoitaa tiettyjä viranomaistehtäviä. Lisäksi se tekee Briitta Koskiahon (2001, 34) mukaan julkisten viranomaisten työhön verrattavaa perusdiakoniatyötä (diakoniatyöntekijän vastaanotot, sosiaaliset laitokset) ja ad hoc -tyyppistä toimintaa (vapaaehtoisten suorittamat keräykset ja leipäjakelu), mutta se pitää sisällään myös kansalaisliikkeisiin rinnastettavia toimintamuotoja ja osia (esim. partiotoiminnan tukeminen tai herätysliikkeiden toiminta) ja radikaalia "kansalaistottelemattomuutta" (esim. Nokian seurakunnassa 1990-luvun lopulla nopeasti laajentunut herätyskokoustoiminta, joka on saanut osakseen piispantarkastuksenkin huolestuneen huomion ja lopuksi toiminnan erottamisen kirkon piiristä).

Yksityiseen markkinasektoriin kuuluu yritystoiminta. Tähän ryhmään voidaan lukea sekä yksityis- että valtionomistuksessa olevat yhtiöt, koska ne toimivat samojen markkinalakien alaisuudessa. Ryhmään kuuluvat myös keskinäiset yhtiöt ja suuret osuuskunnat, vaikka ne eurooppalaisessa ajattelussa lasketaan mukaan kolmanteen sektoriin tai heidän termein yhteisö-talouteen. Suomessa nämäkin yhtiöt toimivat käytännössä samalla tavalla markkinaehtoisesti kuin osakeyhtiöt. Poikkeuksen muodostavat pienet uusosuuskunnat, jotka eivät pyri tietoiseen taloudelliseen voittoon ja joissa on vahva yhteisöllinen ulottuvuus.

Kolmanteen sektoriin kuuluvat yhdistykset, säätiöt, rahastot, pienet uusosuuskunnat, non-formaali vapaa sivistystyö, uskonnolliset yhteisöt, ammattiliitot ja ihmisten vapaamuotoiset mutta kuitenkin kiinteät yhteenliittymät. Yhdistyksistä mukaan lasketaan sekä rekisteröidyt että rekisteröimättömät yhdistykset. Rekisteröityjä yhdistyksiä on Suomessa noin 117.000, joista toimivia noin 70.000. Rekisteröimättömiä yhdistyksiä arvellaan olevan noin 30.000. Säätiöitä ja rahastoja on Suomessa noin 3.000 ja pieniä uusosuuskuntia vajaa 1.000.

Ammattiliittojen rooli on mielenkiintoinen. Ne ovat ry-pohjaisia, jäsenyyteen perustuvia yhdistyksiä ja tältä osin luonnollisesti kolmanteen sektoriin kuuluvia. Ammattiliittojen oikeus neuvotella valtakunnalliset työehtosopimukset tekee niistä tietyiltä osin julkisia toimijoita. Tätä roolia korostaa vahva kolmikantayhteistyö sekä ammattiliittojen vaikutusvalta lainsää-

däntöön. Näistä tekijöistä huolimatta sijoitan ammattiliitot kolmannen sektorin toimijoiksi, vaikka monet niistä eivät mielläkään itseään tähän sektoriin kuuluvaksi.

Uskonnollisista yhdyskunnista ry-pohjaiset yhdistykset kuuluvat ilman muuta kolmanteen sektoriin. Enemmän keskustelua aiheuttaa sellaisten uskonnollisten yhdyskuntien sijoittaminen, joilla ei ole ry- tai säätiöperustaa. Näissä yhdyskunnissa on kuitenkin kyse ihmisten vahvasta yhteisöllisestä yhteenliittymisestä, jolloin ne voi perustellusti luokitella kolmannen sektorin toimijoiksi.

Vapaa sivistystyö on formaalin koulujärjestelmän ulkopuolista aikuiskasvatusta. Vapaan sivistystyön oppilaitoksista opintokeskukset ovat lähellä kansalaisjärjestöjä. Kansanopistot ovat pääosin kannatusyhdistysten ylläpitämiä. Kansalais- ja työväenopistot ovat puolestaan pääosin kunnallisia. Liikunnan koulutuskeskukset ovat säätiöiden ja yhdistysten ylläpitämiä ja kesäyliopistot yliopistojen. Vaikka kaikkien vapaan sivistystyön toimijoiden tausta ei ole yksityisoikeudellinen, ne ovat funktioltaan vapaaehtoiseen oppimiseen perustuvia instituutioita. Näin ne voidaan ilman ongelmia lukea kolmannen sektorin piiriin kuuluviksi.

Ihmisten omaehtoiset yhteenliittymät, kuten esimerkiksi klubit, hoitorenkaat ja vertaistukiryhmät, rakentuvat ihmisten vapaaehtoisuuden ja vapaan yhteenliittymisen varaan. Niissä toteutuvat kaikki kolmannen sektorin keskeiset tunnuspiirteet.

Neljänteen sektoriin kuuluvat suomalaisessa ajattelussa koti, perhe ja suku, jotka ovat ihmisen yksityisyyden ja intimitetin piiriin kuuluvia asioita. Neljänteen sektoriin voidaan lukea kuuluvaksi myös naapuriapu, joka perustuu perheiden keskinäiseen sopimiseen, sekä ihmisten yksityiset sosiaaliset verkostot, kuten kaveripiirit tai tyttöporukat.

Tässä sektoriajattelussa kansalaisyhteiskunnan voidaan katsoa koostuvan kolmannen sektorin toimijoista ja toiminnasta. Kansalaisyhteiskunta on näin volyymiltään kolmannen sektorin suuruinen.

Sektoriajattelun sijasta voidaan tehdä myös paljon käytetty kolmijako, jossa erotetaan toisistaan julkinen (valtio, kunnat), markkinat (yritykset) ja kansalaistoiminta (yhdistykset jne.). Kolmannelta ryhmästä voitaisiin käyttää käsitettä kansalaisyhteiskunta. Siihen kuuluisivat edellä mainitut kolmannen sektorin toimijat sekä aktiivinen seurakunnallinen toiminta (dia-

koniatyö, seuratoiminta, lapsi- ja nuorisotyö, kirkkokuoroharrastus jne.). Tässä määrittelyssä valtiokirkko instituutiona jäisi julkisen sektorin piiriin. Näin kansalaisyhteiskunnalla ymmärrettäisiin pitkälle samaa asiaa kuin edellä kuvatulla kolmannella sektorilla.

Kolmas tapa purkaa kysymystä on lähteä ajattelusta, että kansalaisyhteiskunta ei tarkoita tiettyä sektoria, vaan ei-rajallista, tiettyyn ideaan, ajatukseen ja henkeen perustuvaa toimintaa yhteiskunnassa. Kansalaisyhteiskunta on enemmän ajattelu- ja toimintatapa kuin sektori. Tämän määritelmän mukaan kansalaisyhteiskunta olisi elastinen plasma, jonka lonkerot ulottuisivat kaikkeen yhteiskunnassa tapahtuvaan toimintaan. Tämän ajattelun mukaan yrityksissä tapahtuva työntekijöiden vapaamuotoinen ja vapaaehtoinen yhteistoiminta (liikuntaharrastus, hyväntekeväisyystyö, tempauksissa mukanaolo jne.) kuuluisi kansalaisyhteiskunnan piiriin. Samoin olisi valtion ja kuntien virastojen työntekijöiden osalta. Kansalaisyhteiskuntaa ilmentäisi ihmisten vapaaehtoinen, yhteinen ja toiminnallinen aktiivisuus, tapahtuipa se millä sektorilla tahansa.

Ajattelu- ja toimintatapa

Neljäs tapa määrittellä kansalaisyhteiskunta on lähteä purkamaan sitä ilmauksesta kansalaisten yhteiskunta. Tässäkin olisi kysymys ajattelu- ja toimintatavasta kuten edellisessä mallissa, mutta eri tavalla. Tämän ajattelun mukainen kansalaisyhteiskunta olisi vahvasti yhteiskunnallinen. Sen peruspilareina olisivat ihmisten toiminnallinen aktiivisuus sekä osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuus. Viimeksi mainittu näkökulma laajentaa kansalaisyhteiskunnan vahvasti julkisen sektorin puolelle. Tällainen ajattelu lähtisi ajatuksesta, että ihmiset kansalaisina ovat kaiken toiminnan keskiössä, kaiken lähtökohtana. Yhteiskunta kokonaisuudessaan toimisi kansalaisyhteiskuntana, kansalaisten yhteiskuntana. Ajattelutapa lähtee siitä, että kansalaisilla on laajat ja monipuoliset mahdollisuudet osallistua julkiseen dialogiin yhteiskunnallisista asioista.

Tässä ajattelumallissa kunnallinen ja valtiollinen virkahallinto on viritetty aivan eri tavalla kuin nykyisin, jolloin se lähtee hegeliläisestä valtio- ja hallituskeskeisestä ajattelusta. Hallinto toimii nykyisin valtio- tai kuntapäätäjien päätösten valmistelijoina ja toimeenpanijoina. Kansalaiset ovat hallinnon kohteena, alamaisasemassa.

Kansalaisyhteiskunta-ajattelu lähtisi kokonaan toisenlaisesta lähtökohdasta. Siinä kansalainen olisi kaiken subjekti, ei objekti, kuten nykyisin. Kansalaisilla olisi laajat ja monipuoliset mahdollisuudet osallistua ja vaikuttaa päätöksentekoon. Kaikki valmisteltavat asiat olisivat verkossa, ja kaikki kansalaiset voisivat niitä vapaasti kommentoida koko valmistelu- ja päätöksentekoprosessin ajan. Kansalaisten kannanotot otettaisiin huomioon päätöksiä valmisteltaessa ja tehtäessä. Hallinto toimisi avoimesti ja läpinäkyvästi. Kansalaiset osallistuisivat ja vaikuttaisivat etukäteen. Nykyisin on pääsääntöisesti niin, että kansalaiset voivat ottaa kantaa vasta jälkikäteen, yleensä valitusten tai muistutusten kautta.

Valtion keskushallinnossa on valmisteltu ja kehitetty viime vuosina keinoja lisätä kansalaisten kuulemista. Vuonna 1999 asetettiin UUTIVA-hanke, jonka tarkoituksena oli vahvistaa kansalaisten mahdollisuuksia uuden tietotekniikan avulla saada tietoa valtion hallinnosta ja siten lisätä kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksia. Hankkeen pohjalta syntyivät Otakantaa.fi-keskustelufoorumi ja Suomi.fi-portaali. Vuonna 2000 käynnistettiin kolmiosainen Kuule kansalaista -hanke. Hankkeen tavoitteena oli vahvistaa kansalaisten hallintoa kohtaan tuntemaa luottamusta ja laajentaa kansalaisten vaikutusmahdollisuuksia. Hankkeen ensimmäisen vaiheen suosituksia olivat mm., että kaikilla ministeriöillä tulee olla kansalaisjärjestöstrategia eli mietitty yhteydenpitomenettely kansalaisjärjestöihin, että kaikilla ministeriöillä tulee olla riittävän monipuolinen ja vuorovaikutuksellinen viestintästrategia ja että kaikilla ministeriöillä tulee olla lausunto-ohje kansalaisten ja järjestöjen kuulemisesta. Hankkeen toisessa vaiheessa keskityttiin esitettyjen toimenpiteiden pilotointiin eräissä ministeriöissä. Parhailaan on menossa hankkeen kolmas vaihe, joka päättyy vuoden 2005 lopussa. Siinä pyritään ministeriöiden henkilökunta sitouttamaan kouluttamisen ja hyvin käytäntöjen levittämisen kautta hankkeen pohjalta esitettyihin toimintaperiaatteisiin. (Korkiakoski 2004; Kuullaan kansalaista 2002, 7–12)

Kansalaisvaikuttaminen tietoverkossa on viimeisin käynnistetyistä kansalaisten kuulemista ja osallisuutta tukevista hankkeista. Sen tehtävänä on edistää uuden toimintakulttuurin luomista kansalaisten kuulemiselle ja osallistumiselle tietoverkoissa. Hanke päättyy vuoden 2005 lopussa. (Korkiakoski 2004) Lisäksi valtioneuvosto antoi eduskunnalle vuonna 2002 selonteon kansalaisten suoran osallistumisen kehittämisestä. Selonteon johtopäätöksiä olivat kansalaisten ja päättäjien välisen vuoropuhelun lisääminen, hallinnon sitoutuminen osallisuuteen ja vuorovaikutukseen, tietotekniikan tarjoamien mahdollisuuksien hyödyntäminen osallisuuden

edistämässä sekä edustuksellisen järjestelmän toimintamuotojen kehittäminen. (Kuullaan kansalaista 2002, 7–12)

Sisäasiainministeriön toimesta käynnistettiin vuonna 1998 osallisuushanke, jonka tavoitteena oli kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksien parantaminen, hallinnon julkisuuden lisääminen sekä kansalaisyhteiskunnan vahvistaminen. Hanke toteutettiin aluksi 50 kunnassa ja jatkohanke 18 kunnassa tai kuntayhtymässä vuoden 2001 loppuun mennessä. Hankkeeseen liittyviä projekteja oli yli 20. Hankkeeseen liittyi valtion hallinnon osallisuushanke, joka kartoitti ja arvioi kokeilujen kautta erilaisia osallisuusmuotoja. Nyt sisäasiainministeriö on käynnistänyt kunnallisen demokratian kehittämishankkeen. Hankkeen tavoitteena on nostaa esille ongelmia, jotka liittyvät demokratian ja kuntien muuttuvan toimintaympäristön väliseen suhteeseen sekä tehdä ehdotuksia näiden ongelmien ratkaisemiseksi. Hankkeen tuloksina tavoitellaan mm. valtuuston vallan vahvistumista, päätöksenteon läpinäkyvyyden lisääntymistä, kunnallishallinnon julkisuusperiaatteen vahvistumista ja osallistumismahdollisuuksien lisääntymistä. Lisäksi Suomen Kuntaliitossa valmistellaan kuntien demokratiatilin-päätöstä.

Nuorten osallisuushankkeessa vuosina 2003–2007 on mukana 39 seutukunnallista hanketta yli 70 kunnan alueella. Hankkeen tavoitteena on kehittää nuorten elinoloja lisäämällä heidän omaa osallistumistaan ja vaikuttamistaan päätöksentekoon ja rakentamalla poikkihallinnollisia työmenetelmiä kuntien perustoimintoihin nuoriin liittyvissä asioissa. (Hänninen 2004) Lisäksi Suomen Nuorisoyhteistyö Allianssi ylläpitää Valtikka.net-verkkosivustoa, josta nuoret saavat tietoa osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuuksista. Paikallisia hyviä nuorille tarkoitettuja hankkeita ovat mm. Hämeenlinnassa toimiva Vaikuttamo, joka on osa Oppilaat paikallisina vaikuttajina -hanketta, Helsingissä ja Jyväskylän maalaiskunnassa Nuorten Ääni -demokratiahankkeet sekä Lahdessa nuorten osallisuutta ja osallistumismahdollisuuksia painottava Aivovalta-projekti.

Kaikki edellä mainitut hankkeet ovat hyviä askelia siihen suuntaan, jota esitetyssä uudessa kansalaisyhteiskunta-ajattelussa tavoitellaan. Hankkeet ovat hankkeita, tavoitteita, aikomuksia. Tärkeintä on saada aikaan todellinen muutos valtion- ja kunnallishallinnossa, ja siihen on vielä pitkä matka.

Uudessa ajattelu- ja toimintatavassa päätöksenteko olisi hajautettu mahdollisimman lähelle ihmisiä. Kunnallista itsehallintoa lisättäisiin nykyisestä. Isoissa kunnissa otettaisiin käyttöön kunnanosahallinto, jolla varmistettaisiin, että päätöksenteko ei olisi liian kaukana kuntalaisista eikä liian massiivista. Päättäjien ja kuntalaisten dialogi olisi jatkuva ja hyvin organisoitua. Kuntalaisaloitteet ja kunnalliset kansanäänestykset olisivat ahkerassa käytössä. Pääosa osallistumisesta ja vaikuttamisesta tapahtuisi verkon kautta.

Haasteena mallissa on kaikkien kuntalaisten täydellinen tasa-arvoisuus. Malli edellyttää kustannussyistä internetin laajamittaista hyödyntämistä. Niille henkilöt, joilla ei ole mahdollisuutta tai taitoa käyttää tietokonetta kotona tai työpaikalla, pitäisi järjestää kirjastojen yhteyteen kansalaisten nettipisteet, joissa he saisivat tarvittaessa ohjausta ja apua tiedon hakemisessa tai mielipiteen ilmaisussa.

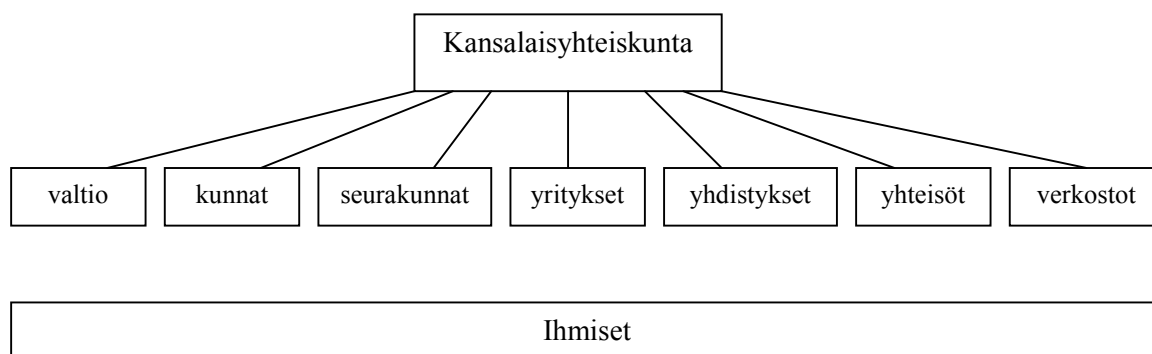
Malli lisäisi kansalaisten välitöntä ja suoraa osallistumista ja vaikuttamista. Välillisen demokratian keinoin hoidettaisiin varsinainen päätöksenteko poliittisten elinten kautta. Malli soveltuisi hyvin myös seurakunnissa käytettäväksi. Malli edellyttäisi myös maakuntahallinnon demokratisoimista nykyisestä.

Esitetty kansalaisyhteiskunta tarkoittaisi kansalaisten aktiivista osallistumista ja vaikuttamista yhteiskunnalliseen päätöksentekoon paikallisella, alueellisella ja valtakunnallisella tasolla. Se tarkoittaisi kansalaisten aktiivista toimintaa yhdistyksissä, vapaissa toimintaryhmissä, sosiaalisissa verkostoissa ja erilaisissa yhteisöissä.

Näin ajateltu kansalaisyhteiskunta olisi irrotettu instituutioista ja systeemeistä, jotka edustavat eri sektoreita. Kansalaisyhteiskunta olisi olemassa ihmisten välisissä suhteissa ja ihmisten teoissa, ei rakenteissa. Tämän ajattelun mukaan olennaista olisi se, mitä tapahtuu, miten ja millä seurauksilla. (Rantala 2004)

Mallissa ihmisten elämismailma olisi keskiössä, ja systeemimailma palvelisi elämismailmaa eikä kolonialisoisi sitä eikä nielaisisi ihmisiä ja ideoita sisäänsä (Pullinen 2004). Kansalaisyhteiskunta olisi kansalaistensa näköinen ja kokoinen. Se olisi rakennettu ihmisten ehdoilla ja ihmisiä varten.

Esitettyssä kansalaisyhteiskuntamallissa olisi kysymys aivan uudelta ajattelu- ja toimintaideologiasta. Ylinnä olisi kansalaisyhteiskunta, jonka toiminnoista vastaavat valtio, kunnat, seurakunnat, yritykset ja erilaiset yhdistykset ja yhteisöt. Valtio, kunnat ja seurakunnat olisivat kansalaisten yhteiskunnan palveluksessa, kukin omalla tavallaan ja toimintalohkollaan. Yritys- ja ammattitoiminnan kautta tuotettaisiin kansalaisyhteiskunnan taloudellinen perusta. Yhdistysten, yhteisöjen ja verkostojen kautta purkautuisi ihmisten toiminnallinen aktiivisuus omaksi iloksi ja yhteiseksi hyödyksi. Kansalaisyhteiskunnan ydinsoluina olivat ihmiset ja heidän perheensä.

Uudenlainen kansalaisyhteiskunta olisi vahvasti arvoyhteisö. Suomalaisen kansalaisyhteiskunnan arvoja olisivat kansalaislähtöisyys, tasavertaisuus ja yhteisöllisyys. Hyveinä olisivat aktiivisuus, humanisuus, toisen huomioon ottaminen ja yhteiseksi hyväksi toimiminen.

Tällä täysin uudelta ajattelulta vastattaisiin ihmisten vähentyneeseen kiinnostukseen yhteisiä asioita ja niiden hoitamista kohtaan. Ihmisten kiinnostus kansalaisuutta, demokratiaa ja osallistumista kohtaan on heikentynyt monista tekijöistä johtuen. Ihmiset tuntevat huonosti osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuudet, vaikka niitä on lisääntyvässä määrin tarjolla. Esimerkiksi kuntalaki sekä rakennus- ja maankäyttölaki tarjoavat hyviä vaikuttamisen mahdollisuuksia paikallisella tasolla, jos kaikki keinot vain otettaisiin laajamittaisesti käyttöön.

Osallistuminen, osallisuus ja vaikuttaminen

Kansalaisilta puuttuvat tiedot ja taidot osallistua ja vaikuttaa, yllättävää kyllä. Ihmiset eivät tunne esimerkiksi kunnallisia ja valtiollisia päätöksentekomekanismeja ja vaikuttamisen mahdollisuuksia. Vallitseva kulttuurinen ilmapiiiri ei tue ihmisten osallistumista eikä kannusta

siihen. Tähän ydinkysymykseen tulisi iskeä täysin uudella kansalaisyhteiskunta-ajattelulla ja -toimintatavalla.

Ihmisten laaja ja monipuolinen osallistuminen ja osallisuus ovat olennaisia asioita uudella kansalaisyhteiskunta-ajattelussa. Osallistuminen tarkoittaa mukanaoloa muiden määrittelemässä tilanteessa. Se voidaan ymmärtää laajana mukanaolona erilaisissa sosiaalisissa aktiviteeteissa, mutta se voidaan käsittää myös suppeampana poliittisena osallistumisena. Ainoa oikea tapa lienee tulkita osallistuminen mahdollisimman laajasti. Sitä voi ilmetä työelämässä, kansalaistoiminnassa ja yhteiskunnallisessa osanotossa. Osallistumisen muotoja voivat olla edustuksellinen, projektiohjelmitai suora ja avoin. (Richter 2000, 18; Supper 2000, 31)

Osallistumisessa voidaan nähdä erilaisia asteita ja muotoja. Osallistuminen voi tapahtua suunnittelun eri vaiheissa, ja sen merkitys voi vaihdella. Osallistumiseen sisältyy ajatus kansalaisesta aktiivisena subjektina, joka haluaa, osaa ja saa toimia välittömänä vaikuttajana itselleen tärkeissä yhteiskunnallisissa asioissa. (Viirkorpi 1993, 20–23)

Arnsteinin (1969) kansalaisosallistumisen portaikkomallissa alimmat tasot ovat manipulointi ja terapia, joihin ei liity kansalaisosallistumista. Informointi, konsultointi ja näytteillepääntö/rajoitettu legitimitetti ovat symbolisen osallistumisen tasoja. Varsinaisia osallistumisen tasoja ovat kumppanuus, vallan delegointi ja kansalaiskontrolli. Kansalaisosallistumisesta voidaan puhua vasta, kun tapahtuu todellinen vallan luovuttaminen kansalaisten käsiin ja kansalaiset voivat vaikuttaa päätöksentekoprosessiin. (Lahden kaupungin...2004, 6) OECD:n Citizens as Partners -ohjelmassa edustuksellisen demokratian rinnalle ja sitä tukemaan tarvittavat uudet osallistumisen muodot jaetaan kolmeen osaan. Ensimmäinen on informaatio, toinen konsultaatio, kuten kuuleminen ja neuvonpito, ja kolmas osallistuminen, esimerkiksi aloitteiden teko. (Niemelä 2004 b, 12)

Osallistumista pidettiin menneinä vuosikymmeninä kansalaishyveenä. Tämä takasi korkeat äänestysprosentit ja innokkaan omakohtaisen mukanaolon kansalaistoiminnassa. Lähestyttäessä viime vuosikymmenen loppua perinteinen osallistuminen laimeni ja muuttui muotoaan. Osallistuminen on nykyisin enemmän mukanaoloa muiden rakentamissa tilanteissa kuin omakohtaista aktiivista vaikuttamista. Tämä näkyy myös järjestöosallistumisessa, joka on tutkimusten mukaan vähentynyt aikaisemmasta. (Kurikka 1997, 13–24; Suurpää 1996, 61–65) Sen

sijaan osallistuminen löyhiin, vapaamuotoisiin ryhmittymiin on lisääntynyt. Leena Suurpään mukaan varsinkin nuorten osallistumista leimaa tänä päivänä keveys ja satunnaisuus. Sitoutumista ja vastuunkantoa vältetään (Suurpää 1996, 61–65). Toiminnallisen osallistumisen sijasta symbolinen osallistuminen on vahvistanut asemaansa (Jurvansuu 2002, 25).

Osallisuus voidaan tulkita kahdella erilaisella tavalla. Sillä voidaan tarkoittaa kuulumisen, mukanaolon tunnetta. Ihminen kokee olevansa osallinen omassa yhteisössään ja suomalaisessa yhteiskunnassa, kun hän tekee työtä, harrastaa, osallistuu ja vaikuttaa. Valtaosa suomalaisista kokee tällaisen osallisuuden tunteen. Työttömät ja syrjäytyneet ihmiset jäävät usein paitsi tätä tunnetta. He kokevat olevansa ulkopuolisia, ulos sysättyjä, vailla osallisuuden kokemusta. Tällainen ei-osallisuus on ihmiselle lamauttava, jopa traumatisoiva kokemus. Ihminen perimmältään sosiaalisena olentona haluaa kuulua, olla mukana, kokea osallisuutta. Se on yksi hyvän elämän perusedellytyksistä.

Riikka Haahtelan (2004) mukaan osallisuus on vahvasti kokemuksellista ja jaettua. Siinä on kysymys syvällisestä, viime kädessä identiteettiin ulottuvasta kokemuksesta tai jäsenyyden tunteesta yhteisössä ja mahdollisuudesta olla rakentavasti mukana yhteisöllisissä prosesseissa. Paavo Viirkorven (1993, 22–23) mukaan osallisuus merkitsee omakohtaisesta sitoutumisesta nousevaa vaikuttamista asioiden kulkuun ja vastuun ottamista seurauksista. Osallisuuden lähtökohtana voi pitää yhteisen tietämyksen jakamista.

Sisäasiainministeriön osallisuushankkeessa osallisuus jaettiin tieto-, suunnittelu-, päätös- ja toimintaosallisuuteen. Tieto-osallisuus liittyy kuntalaisten oikeuteen saada tietoa, kuntalaisten kuulemiseen ja kyselyihin vastaamiseen. Suunnitteluosallisuus turvaa kuntalaisille oikeuden saada tietoa ajankohtaisista hankkeista ja osallistua kunnallisiin suunnitteluprosesseihin. Päätösosallisuus tarkoittaa palveluiden käyttäjien päätösvaltaa palveluiden tuottamisessa. Toimintaosallisuus liitetään kuntalaisten omaan toimintaan elinympäristössään. (Valtioneuvoston selonteko 2002, 3–5)

Osallisuuden vastinparina on osattomuus. Se viittaa siihen, että yksilön ei ole osallinen joistakin yhteiskunnassa tärkeinä pidetyistä asioista. Ihminen voi olla osaton sosiaalisista suhteista, työmarkkinoista, taloudesta tai yhteiskunnan demokraattisesta järjestelmästä. (Seppänen 2001, 60–61)

Toisen tulkinnan mukaan osallisuus on omakohtaisesta sitoutumisesta nousevaa vaikuttamista ja vastuun kantamista (Valtioneuvoston selonteko 2002, 4). Näin tulkittu osallisuus on osallistumista vaativampaa. Se edellyttää ihmiseltä suurta aktiivisuutta ja sitoutumista.

Osallistumisen ja valtioneuvoston selonteon tulkitseman osallisuuden kautta mahdollistuu **vaikuttaminen**. Yhteiskunnallinen vaikuttaminen on Suomessa perinteisesti hoidettu edustuksellisen demokratian tarjoamin mahdollisuuksin. Myös järjestöllisessä kansalaistoiminnassa edustuksellisuus on ollut keskeinen vaikuttamisen muoto. Ruohonjuuritason kansalaistoiminnassa on ollut kuitenkin aina mukana suoraa, omakohtaista osallisuutta.

Yhteiskunnallisen vaikuttamisen keinot ovat muuttuneet jopa radikaalisti viime vuosina. Kiinnostus yhteisiin asioihin ei kanavoidu enää samassa määrin toimimiseen poliittisissa puolueissa kuin aikaisemmin. Edustuksellinen demokratia potee kansalaisten silmissä uskottavuuskriisiä. Eri selvitysten mukaan ihmisten kokemusmaailmaa vaivaavat turhautumisen ja voimattomuuden tunnot. (Heiliö 1998, 48)

Edustuksellisen ja järjestöllisen vaikuttamisen rinnalle yhä keskeisemmäksi onkin noussut ns. arkielämän politiikka, jossa vaikuttaminen tapahtuu jokapäiväisissä käytännöissä, esimerkiksi omien kulutusvalintojen kautta. Poliittikkaa tehdään luomuvihannestiskin äärellä. Uusia vaikuttamisen muotoja yhdistää se, että elämän ohjat otetaan omiin käsiin eikä niinkään luoteta suurten kollektiivien toimintaan tai valittuihin edustajiin. (Jurvansuu 2002, 25)

Seppo Niemelä (2004b, 12) jakaa kansalaisvaikuttamisen kolmeen osaan OECD:n Citizens as Partners -ohjelman pohjalta. Ensimmäinen osa on informaatio ja siihen media ja julkinen järjenkäyttö. Toinen kansalaisvaikuttamisen osa on edustuksellinen demokratia ja siihen kytkeytyvät puoluetoiminta ja vaalit. Kolmas osa on muu kansalaisvaikuttaminen, kuten kansalaisten kuuleminen ja mahdollisuus tehdä aloitteita.

Valtiovarainministeriön teettämän selvityksen (8/2000) mukaan Suomessa toteutuu kansainvälisessä vertailussa niukasti kansalaisten ja kansalaisjärjestöjen osallisuus yhteiskuntapoliittisessa valmistelutyössä (Virtanen 2001, 3–11). Julkisissa puheissa ja kirjallisuudessa korostetaan suoraa vaikuttamista, uusia osallistumismuotoja ja kansallisvaltioiden rajojen yli ulottuvaa vaikuttamista. Käytäntö kulkee kuitenkin paljon puheiden jäljessä, vaikka teknologinen kehitys mahdollistaisi nykyisin hyvin laajan kansalaisten yhteiskunnallisen osallisuuden.

Haluttomuus osallistua ja vaikuttaa opitaan Suomessa jo kotona ja koulussa. Liki kolmessa-kymmenessä maassa 14–15-vuotiaiden nuorten asenteita tutkinut Civic Education Study - tutkimus puhuu karua kieltään suomalaisten nuorten vaikuttamisen halukkuudesta. Suomalaiset nuoret eivät osallistu aktiivisesti oppilaskuntatoimintaan, hyväntekeväisyyteen tai esimerkiksi ihmisoikeus- ja ympäristöjärjestöjen toimintaan ja arvostavat kansalaistoimintaa vähemmän kuin yhdenkään toisen maan samanikäiset. Tutkimuksen Suomen koordinaattori Sakari Suutarinen toteaaakin, että nuoret oppivat Suomessa jo koulussa, että he eivät voi vaikuttaa eikä heidän kannata edes yrittää. He luottavat vakiintuneisiin yhteiskunnallisiin instituutioihin, kuten oikeuslaitokseen ja poliisiin, mutta eivät koe voivansa itse vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin. (IS 24.8.2002, 4)

Kansalaisyhteiskunnan tiettyyn voimattomuuteen on varmasti osasyynä suomalaisten asennoituminen julkista valtaa ja auktoriteetteja kohtaan. Suomalaiset ovat instituutioita arvostavia, alamaisuus-ajatteluun edelleen taipuvaisia ihmisiä, joille esivalta ja virallistettu status ovat kunnioitusta herättäviä asioita. Snellman iskosti suomalaisiin lujan hegeliläisen uskon valtioinstituutioon. Suomenkieliset suomalaiset turvautuvat helposti funktionaaliseen demokraatiatulkintaan, jossa kansalaisten passiivisuus on lähtökohtana ja tämä tulkitaan demokratian kannalta jopa myönteiseksi. Suomalaiset kokevat selvästi voimattomuutta vallankäytön suhteen eivätkä ole tottuneet kriittiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun. (Ståhlberg 1998, 210–213; Koskiahho 2000, 27)

Väestön sivistyessä ja vaurastuessa Suomessa tapahtui 1900-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä vetäytymistä yksityisyyteen enemmän kuin osallistumisen lisääntymistä julkiseen. Kansalaisyhteiskunnan vahvistuminen olisi edellyttänyt päinvastaista kehitystä. Syynä tähän kehitykseen on ollut vahva individualismin aika viime vuosikymmeninä. Se ajoittui juuri siihen vaiheeseen, jolloin edellytykset kansalaisyhteiskunnan voimistamiseen olisivat olleet olemassa. Yksilöllisyyttä ja sitoutumattomuutta korostava ilmapiiri heikensi suomalaista kansalaisyhteiskuntaa viime vuosituhannen lopulla.

Aito kansalaisyhteiskunta

Onko kaipuu kansalaisyhteiskunnasta, kansalaisten yhteiskunnasta haaveilua ja utopian tavoittelua? Voi olla, mutta tavoitteeksi Suomessa tulisi joka tapauksessa asettaa aidon

kansalaisyhteiskunnan aikaansaaminen. Se olisi kansalaisten aktiiviseen julkiseen ja yhteisölliseen/yhteiskunnalliseen osallistumiseen perustuva yhteiskuntamalli, jossa kansalaiset ovat subjekteja ja järjestelmät/hallinto objekteja, joka takaa perusoikeudet, joka turvaa kansalaisten laajat osallistumisen ja vaikuttamisen muodot ja joka mahdollistaa ihmisten monipuoliset vuorovaikutusjärjestelmät. Aidossa kansalaisyhteiskunnassa ihmiset olisivat aktiivisia, tietäviä ja taitavia. Yhteiskunta rohkaisisi ihmisiä jatkuvaan itsensä kehittämiseen ja uuden oppimiseen.

Hallinto toimisi aidossa kansalaisyhteiskunnassa kansalaisia varten eikä päinvastoin. Järjestelmät rohkaisisivat ja tukisivat ihmisiä elämään täysipainoista ja kokonaisvaltaista elämää eivätkä tukahduttaisi ja masentaisi heitä. Ihmisillä olisi tunne kuulumisesta yhteiskuntaan sen täysivaltaisina jäseninä.

Kansalaisten aktiivisuus koettaisiin aidossa kansalaisyhteiskunnassa positiivisena asiana, ei pelottavana ja kavahdettavana, järjestelmien toimintaa häiritsevänä. Julkinen keskustelu olisi vilkasta, ja ihmiset saisivat olla eri mieltä asioista. Yhden totuuden poliitikasta siirryttäisiin monien totuuksien dialektiseen maailmaan, jossa yhteiskunnallinen debatti olisi elävää ja yhteistä parasta etsivää. Aito kansalaisyhteiskunta olisi avoin, virkeä, ristiriitainenkin.

Aittoa kansalaisyhteiskuntaa leimaisi vahva yhteisöllisyys ja korkea sosiaalisen pääoman taso. Kaikki kansalaiset kuuluisivat johonkin yhteisöön, jonka he tunsivat omakseen, joka tarjoaisi heille toiminnan paikkoja ja vaikuttamisen areenoita ja joka antaisi tarvittaessa turvaa ja huolenpitoa. Yhteisöllisyys loisi sellaista sosiaalista luottamuspääomaa, joka kuuluu aitoon kansalaisyhteiskuntaan. Samoin siihen kuuluisivat ihmisten lukuisat sosiaaliset verkostot ja monipuolinen yhteistyö.

Oli kansalaisyhteiskunnan täsmällinen sisältö mikä tahansa, kansalaisyhteiskunnan toteutumisen edellyttää monia asioita. Laittamatta asioita tärkeysjärjestykseen ensimmäinen asia on lainsäädäntö. Vaikka sanotaan, että aito kansalaisyhteiskunta syntyy alhaalta päin, ei ylhäältä poliittisen päätöksenteon kautta, kansalaisyhteiskunta tarvitsee toteutuakseen lainsäädännön, joka mahdollistaa ihmisten laajan, monipuolisen ja todellisen osallistumisen ja vaikuttamisen. Näennäisdemokratia ei riitä. **Siksi nykyistä lainsäädäntöä tulee kauttaaltaan uudistaa niin, että ihmisten osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuuksia parannetaan kaikilla ta-**

soilla. Vaikka perustuslaissa, kuntalaissa, hallintolaissa ja muussa lainsäädännössä on hyviä kirjauksia ja säädöksiä kansalaisten osallistumisesta ja vaikuttamisesta, ne eivät toteudu riittävästi. Siksi säädöksiä tulee täsmentää ja tiukentaa, jotta ne muuttuvat käytännön todellisuudeksi. Samalla hallintokäytännöt tulee uudistaa uudistetun lainsäädännön pohjalta. Ihmisten osallistumisesta ja vaikuttamisesta tulee tehdä itsestään selvä osa hallinnon jokapäiväistä toimintaa. (Vrt. Mutanen 2004, 10, 137–150)

Toiseksi, kansalaisia tulee kaikin tavoin ja jatkuvasti aktivoida toimimaan, osallistumaan ja vaikuttamaan. Ihmisten pitää kokea, että heidän aktiivisuuttaan halutaan ja toivotaan ja sitä pyritään kaikin tavoin edistämään. Virkahallinnolla ja medialla on tässä suuri tehtävä ja vastuu.

Kolmanneksi, ihmiset tulee kasvattaa ja kouluttaa aktiivisiksi kansalaisyhteiskunnan jäseniksi. Työ tulee aloittaa peruskoulusta ja se tulee ulottaa läpi formaalin ja non-formaalin koulu- ja oppimisjärjestelmän. Näin ihmiset kasvavat vuosien ja vuosikymmenten kuluessa aktiiviseen kansalaisuuteen kansalaisyhteiskunnassa. Myös kansalaisjärjestöjen tulee ottaa koulutuksessaan esille nykyistä tietoisemmin kansalaisyhteiskunta-ajattelu ja -valmiudet, koska kansalaisjärjestöt ovat keskeisessä asemassa suomalaisen kansalaisyhteiskunnan rakentamisessa ja ylläpitämisessä.

Aidon kansalaisyhteiskunnan toteutumisen edellyttämät kasvatus- ja koulutustoimenpiteet on kuvattu aktiivista kansalaisuutta käsitelleessä osiossa. Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvattaminen ja kasvaminen mahdollistaa aidon kansalaisyhteiskunnan syntyminen, koska aktiivinen kansalaisuus on kansalaisyhteiskunnan perusta ja sen syntyminen edellytys.

Lopuksi tekisi mieli tehdä samantapainen esitys, joka tehtiin Yhdysvalloissa 1990-luvulla koskien nonprofit-sektoria. Suomeen pitäisi perustaa **pysyvä kansallinen elin**, instituutio, komissio tai rahasto, olkoon nimi mikä tahansa, jonka tehtävänä olisi

- analysoida aktiivisen kansalaisuuden, sosiaalisen pääoman ja suomalaisen kansalaisyhteiskunnan sisältöä, merkitystä ja vaikutusta
- aktivoida tutkimusta em. teemoista yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kanssa
- pohtia kansalaisyhteiskunnan suhdetta valtio- ja hallintovaltaan sekä markkinoihin ja rakentaa siltaa näiden toimintakenttien kesken

- koota tietopankkia em. teemoista
- aktivoida yhdessä järjestöjen kanssa ihmisiä, erityisesti nuoria, harrastamaan, osallistumaan ja vaikuttamaan
- edistää koulutusta em. teemoista yhdessä formaalin ja non-formaalin koulutusjärjestelmän kanssa
- olla foorumi julkiselle keskustelulle aktiivisesta kansalaisuudesta, sosiaalisesta pääomasta ja kansalaisyhteiskunnasta
- osallistua lisääntyvään kansainväliseen keskusteluun aktiivisesta kansalaisuudesta, sosiaalisesta pääomasta ja kansalaisyhteiskunnasta tuoden suomalaisen näkökulman ajankohtaiseen kansainväliseen keskusteluun.

Elin tai rahasto ylläpitäisi myös **portaalia**, josta ihmiset pääsisivät tutustumaan kansalaisyhteiskunnan laajaan maailmaan eri polkuja pitkin. Portaali olisi virtuaalinen portti suomalaiseen kansalaisyhteiskuntaan. Elin ylläpitäisi lisäksi suurten kaupunkien keskustoissa **fyysisiä kansalaisyhteiskuntatoimipisteitä**, joihin ihmiset voisivat kävellä sisään, saisivat tietoa ja neuvontaa kansalaisyhteiskunnassa toimimisesta sekä avoimen pääsyn kansalaisyhteiskunta-portaaliin.

4. Järjestöllisen koulutuksen kehittäminen

Kansalaisjärjestöt ovat Suomessa merkittävä toimijaryhmä kaikilla yhteiskuntapolitiikan osa-alueilla. Järjestöillä on paljon osaamista, ja ne tekevät hyvää ja monipuolista toimintaa. Järjestöillä on kuitenkin myös paljon haasteita, joihin niiden tulee kyetä vastaamaan, jotta ne menestyvät myös tulevina vuosikymmeninä. Ilman systemaattista kehittämistä järjestötoiminnan tekijät eivät pysty myöskään hyödyntämään niitä suuria mahdollisuuksia, jotka heillä on näköpiirissään toiminnan uudistamiseksi ja laajentamiseksi.

Järjestötoiminnan haasteet

Järjestötoiminnan suuria haasteita 2000-luvun alussa on lukuisia. Seuraavassa keskeisimpiä niistä. (Harju 2004, 12–15) Aktiiviset järjestötoimijat ikääntyvät väestön keski-ikäen noustessa. Tähän asti kysymys ei ole häirinnyt toimintaa, mutta lähivuosina se alkaa vaikuttaa. Uusia aktiivisia vastuunkantajia tarvitaan korvaamaan kokeneita toimijoita järjestöjen keskeisissä luottamustehtävissä paikallis-, piiri- ja liittotasolla.

Järjestötoiminnan ydinrungon muodostavat tällä hetkellä suuret ikäluokat ja 1950-luvulla syntyneet. He ovat vielä hyvissä voimissa, mutta ikääntyminen tekee tehtävänsä. Halu kantaa keskeistä vastuuta vähenee. Työelämän kontaktit jäävät pikku hiljaa pois, mikä kaventaa sosiaalisia verkostoja. Terveiden huononeminen asettaa omia rajoituksiaan. Järjestötoiminnan tulevaisuuden varmistamiseksi nuoria pitää innostaa mukaan yhdistysten toimintaan ja hallinnollisiin tehtäviin, oppimaan, kasvamaan ja kouliintumaan. Erityisen haaste on saada nuoret tarttumaan yhdistysten vastuutehtäviin, joita he tällä hetkellä vierastavat. Järjestöissä edessä oleva sukupolvenvaihdos tulee kyetä hoitamaan mahdollisimman kivuttomasti.

Toiseksi, järjestötoimijoiden osaaminen on huonontunut kolmen viimeisen vuosikymmenen aikana. Sosiaalistumisen ja järjestökoulutuksen kautta tapahtunut oppiminen on vähentynyt. Uudet toimijat tulevat erilaisista viiteryhmistä huonoin järjestöllisin tiedoin ja taidoin mukaan järjestöjen vastuutehtäviin, mikä näkyy toiminnan laadussa. Ihmiset olettavat, että oppilaitoksissa ja työelämässä hankitut tiedot ja taidot riittävät järjestötoimissa. Monissa asioissa ne riittävätkin, mutta eivät kaikissa. Järjestötoiminnassa on paljon sellaista, jota ei opi järjestöelämän ulkopuolella. Se pitää opetella ja käytännössä harjoitella järjestötyötä tekemällä. Muu-

ten on vaikea hoitaa menestyksellisesti yhdistyksen, piirin tai liiton asioita. Järjestöelämässä on paljon sellaista hiljaista tietoa, jonka sisäistää vain mukana olemalla, itse tekemällä ja kokemuksista oppimalla.

Kolmanneksi, suomalainen järjestötoiminta on rakentunut vapaaehtoistyön varaan. Vapaaehtoistyön tulevaisuudesta ollaan useampaa mieltä. Järjestötoimijoiden yleinen tuntuma on, että se osoittaa hiipumisen merkkejä. Tutkimukset eivät tätä vielä vahvista. Kentän ihmisten aavistukset kannattaa ottaa kuitenkin vakavasti ja varautua vapaaehtoistyön volyymin laskuun. Toivottavasti näin ei käy, mutta tämäkin mahdollisuus on otettava huomioon tulevaisuutta hahmoteltaessa.

Jos ihmisten valmius tehdä vapaaehtoistyötä vähenee, sillä on dramaattiset vaikutukset järjestöllisen toiminnan volyymiin. Tällä hetkellä vapaaehtoistyö vastaa järjestöjen palkatun henkilöstön, noin 80.000 ihmisen, työpanosta. Sitä ei pystytä rahalla korvaamaan, vaan toimintaa on supistettava, jos ilmaisen työn tekeminen vähenee.

Vapaaehtoisten rekrytointi, ohjaaminen, motivointi ja palkitseminen vaativat tulevaisuudessa paljon suurempaa huomiota kuin mihin Suomessa on ollut tähän asti tarvetta. Vapaaehtoistyötä pitää myös osata johtaa, niin oudolta kuin se suomalaisen järjestötoimijan korvissa kuulostaakin.

Neljänneksi, ihmisten asenteet ja arvostukset muuttuvat aikaisempaa nopeammin ja ovat vaikeasti ennustettavia. Ihmiset hakevat esikuvansa ja ihanteensa erilaisista lähteistä, usein kansainvälisistä. Kulttuurinen diversiteetti lisääntyy koko ajan, mikä vaatii järjestöiltä valmiutta vastata monikulttuurisuuden tuomiin haasteisiin.

Viidenneksi, järjestön johtaminen on poikkeuksellisen haastavaa työtä. Järjestötoiminnan lainalaisuudet poikkeavat yksityisen tai julkisen sektorin työelämän pelisäännöistä. Siksi järjestötoimintaa ei voi johtaa muun työelämän arvoin ja opein, vaikka niistä voidaankin paljon oppia. Järjestöissä tarvitaan sen omista lähtökohdista kumpuavaa johtamista. Tätä ei ole juurikaan tutkittu eikä kehitetty. Suurten järjestöjen johtajat ovat kulkeneet liike-elämän johtamiskoulutuksessa. Pienten järjestöjen johtajat ja piirihohtajat eivät ole saaneet yleensä mitään johtamiskoulutusta. Kaikkein vähimmälle ovat jääneet luottamusjohtajat, joilla on kuitenkin keskeinen rooli järjestöllisessä johtamisessa.

Kuudenneksi, järjestötoimintaa tulee suunnitella, arvioida ja laaduntua nykyään siinä kuin yritys- tai kunnan toimintaakin. Koulutetut suomalaiset ovat entistä vaativampia. Sinne päin tekeminen, jota järjestöissä harrastetaan edelleen liiankin kanssa, ei ole kauan mahdollista. Ympäröivän yhteiskuntatodellisuuden murros on myös niin nopea ja pyörteinen, että se pakottaa kehittämään järjestöjä aikaisempaa systemaattisemmin. Vakauden ajat ovat ohi myös järjestöelämässä.

Suunnittelu- ja kehittämisvalmiuksien lisäksi luottamushenkilöiden ja työntekijöiden osaamista pitää vahvistaa alueilla, jotka eivät ole olleet perinteistä järjestöosaamista. Tällaisia alueita ovat mm. tiedotus- ja viestintäosaaminen, toiminnan markkinointi ja uuden teknologian hyödyntäminen. Hyviä toimintoja ja käytäntöjä pitää osata mallintaa ja levittää järjestön eri toimijoille kaikilla organisaation tasoilla.

Seitsemänneksi, verkostoituminen on ajan sana. Järjestölliseen toimintaan sopivat hyvin erilaiset yhteistyöverkostot. Verkostotyöskentely on kuitenkin uusi ja outo asia. Sitä on trendikästä kannattaa, mutta sen käytännön tekeminen ei ole mitenkään helppoa. Verkostotyöskentely vaatii omaa osaamista, joka järjestötoimijoilta pääsääntöisesti puuttuu.

Kahdeksanneksi, moderni it-teknologia tarjoaa huikaisevia mahdollisuuksia järjestölliseen toimintaan, joka on valtavolyymiltaan paikallista, horisontaalista, alhaalta ylöspäin suuntautuvaa ja interaktiivista vuorovaikutusta kaipaavaa. Uuden tekniikan suomaa mahdollisuuksia ei ole osattu vielä hyödyntää. Tämä on osaltaan jarruttanut myös nuorten mukaantuloa järjestötoimintaan.

Yhdeksänneksi, ihmisten kiinnittyneisyys järjestölliseen toimintaan on muuttunut. Lähes elinikäisen sitoutumisen sijalle on tullut entistä enemmän sopimuksellisuus. Ihmiset ovat mukana toiminnassa vain sen ajan kuin toiminta palvelee ja hyödyttää heitä. Järjestöistä siirrytään toisiin tai jättäytyään kokonaan pois aikaisempaa herkemmin. Ihmiset ovat löyhemmin sitoutuneita järjestöihin kuin vielä kaksi tai kolme vuosikymmentä sitten. Tämä on haaste järjestöille, jotka eivät ole tottuneet miellyttämään ihmisiä pitääkseen heidät joukoissaan ja kilpailemaan ihmisten sieluista toisten järjestöjen tai kaupallisen kulttuuritarjonnan kanssa. Lisäksi ihmisten aikaisempaa nopeampi vaihtuvuus lisää koulutustarpeita, kun koko ajan pitää kouluttaa uusia ihmisiä.

Kymmenenneksi, yritykset tunkeutuvat koko ajan perinteiselle järjestötoiminnan kentälle. Tämä näkyy niin kulttuurituotannossa, liikuntatoiminnassa kuin terveyspalveluissa. Kaikille on toki tilaa, mutta yritykset heittävät järjestöille haasteen, johon niiden pitää vastata, jos järjestöt haluavat säilyttää tietyt toiminnot ja palvelut omassa repertuaarissaan.

Tämän tapaiset haasteet pakottavat järjestöt kehittämään entistä huolellisemmin ja systemaattisemmin toimintaansa, jos ne haluavat menestyä kiristyvässä kilpailussa ihmisten mielenkiinnosta ja ajasta sekä henkisestä ja fyysisestä työpanoksesta. Kilpailijoina ovat kiristyvän työelämän vaatimukset, median koko ajan lisääntyvä tarjonta ja kaupalliset yritykset palvelutuotteineen. Varmaa on, että suomalaisilla järjestöillä on halua menestyä ja myös edellytyksiä siihen. Tämän selvityksen osalta kysymys kuuluu, voiko tätä menestymistä jollakin tavalla tukea osana hallituksen kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaa.

Keskeisin keino on koulutus, jonka avulla voidaan antaa valmiuksia, työkaluja ja henkistä tukea järjestölliseen kehittämistoimintaan. Järjestötoiminta on toimintaa ihmisten kanssa, ja tässä toiminnassa menestyminen kulminoituu aina viime kädessä osaamiseen. Osaamisen voi eritellä järjestötoiminnan kohdalla kolmeen osaan: tietoihin, taitoihin ja asenteeseen, motivaatioon. Jos kaikki nämä ovat korkealla tasolla, järjestötoiminta kukoistaa varmasti Suomessa jatkossakin. Jos jollakin osa-alueella on puutteita, se näkyy kokonaismenestyksessä. Menestyksellä ei tarkoiteta tässä taloudellista menestymistä, vaan järjestöjen itselleen asettamien tavoitteiden mukaisia tuloksia, joista valtaosa on henkisiä ja sosiaalisia. Kun kansalaisjärjestöt toimivat menestyksellisesti, koko suomalainen yhteiskunta hyötyy, koska järjestöillä on niin keskeinen rooli monien ihmisten elämässä ja koko suomalaisessa yhteiskuntatodellisuudessa.

Koulutustarjonta

Selvitystä varten kartoitettiin tänä vuonna tarjolla ollut ja toteutettu järjestöllinen koulutus valtakunnallisten liittojen, keskusliittojen ja opintokeskusten kotisivujen kautta (liite 1). Kartoitus ei ole kattava, mutta antaa hyvän kuvan nykytilanteesta. Kartoituksen tulos oli, että eri tyyppistä koulutusta on paljon tarjolla. Keskusliitot, valtakunnalliset liitot ja osin piirijärjestöt järjestävät omille jäsenilleen järjestöllisten tehtävien hoitamiseen valmiuksia antavaa koulu-

tusta. Lisäksi järjestöjä lähellä olevat opintokeskukset ja kansanopistot sekä muut vapaan sivistystyön oppilaitokset tuottavat vastaavaa koulutustarjontaa.

Koulutuksen pääpaino on yhdistystoiminnan tärkeissä perusasioissa: yhdistystoiminnan perusteet, puheenjohtajan, sihteerin ja taloudenhoitajan tehtävät, yhdistyksen taloudenhoito ja varainhankinta sekä tiedottaminen. Johtamis-, markkinointi- ja vapaaehtoistoimintaan liittyvää koulutusta on jonkin verran. Vähän on sen sijaan vuorovaikutuksen, projektitoiminnan, vaikuttamisen tai arviointi- ja laatutyön koulutusta.

Järjestökoulutuksen osalta näyttää olevan meneillään kaksi suuntausta. Toisaalta liitot järjestävät suunnittelu- ja kehittämisiltoja, syysneuvotteluiltoja tai neuvottelupäiviä. Järjestöllinen koulutusanti sisällytetään tällaisiin tapaamisiin ja neuvotteluihin. Tämä kuvaa vaikeutta saada ihmisiä suoranaiseen järjestölliseen koulutukseen. Toisaalta yhdistyskohtaiset kehittämisprosessit, räätälöidyt koulutukset tai konsultointityyppinen koulutus ovat lisääntymään päin. Yhdistyskohtainen ja kehittämistyyppinen koulutus on havaittu tehokkaimmaksi. Koulutus on myös vietävä entistä lähemmäksi koulutettavia. Kynnys lähteä järjestölliseen koulutukseen muulle paikkakunnalle on kohonnut.

Kartoituksen yleishavainto on, että järjestöllistä koulutusta on tarjolla, mutta se ei vastaa kaikkiin niihin kehittämishaasteisiin, joita järjestöillä on 2000-luvun toimintaympäristössä ja joita edellä nostettiin esille. Toinen havainto on keskustelujen kautta vuosien kuluessa syntynyt näkemys, että järjestöllinen koulutus ei kiinnosta niitä ihmisiä, jotka olisivat koulutuksen tarpeessa. Koulutusta on tarjolla, osaavia kouluttajia löytyy ja koulutusta voidaan helposti tarpeiden mukaan lisätä, mutta osanottajista on pulaa. Järjestöllinen koulutus ei ole 2000-luvun hittituote, johon väkeä tulisi ovien täydeltä. Taustalla on arvostuksen lasku järjestöllistä osaamista ja järjestöllisten tehtävien hoitamista kohtaan. Miten arvostusta nostetaan, on erittäin vaikea kysymys. Siihen ei ole olemassa helppoa eikä yksiselitteistä vastausta. Siihen pitäisi kyetä kuitenkin vastaamaan, koska se varmistaisi järjestöjen toiminnan menestyksen tulevaisuudessa.

Kysely luottamushenkilöille

Selvitystä varten tehtiin kysely eri järjestöjen paikallisen, alueellisen ja valtakunnallisen tason luottamushenkilöille (liite 2). Luottamushenkilöllä tarkoitettiin kyselyssä paikallisyhdistyksen/seuran/osaston, piirijärjestön tai valtakunnallisen liiton johtokunnan puheenjohtajaa tai johtokunnan jäsentä. Kysely lähetettiin keskusliittojen kautta valtakunnallisille liitoille ja heidän toimestaan edelleen luottamushenkilöille eri puolille Suomea. Netin kautta tehtyyn kyselyyn vastasi 616 henkilöä.

Kyselyn tulokset ovat kohtuullisen luotettavat, vaikka kyselyä ei tehtykään tieteelliset validiteetit täyttäen. Vastaajien määrä oli varsin suuri, ja vastaajat olivat valikoitunutta väkeä. Liitot lähettivät kyselyn aktiivisiksi tiedetyille luottamushenkilöille eri järjestötasoilla eri puolilla maata. Vastausten arvioinnissa on kuitenkin otettava huomioon se, että vastaaminen edellytti sähköpostiyhteyttä ja taitoa täyttää netissä ollut sähköinen kyselylomake. Siksi tietyt henkilöt jäivät kyselyn ulkopuolelle. Samoin vastausten määrä järjestöistä, joiden jäsenkunta on iäkäs- tä, jäi vähäiseksi.

Kyselyyn vastasi suunnilleen yhtä paljon naisia ja miehiä. Vastanneiden luottamushenkilöiden ikäjakauma oli 31–65 vuoden välillä. Koulutukseltaan vastanneet henkilöt olivat pääosin joko toisen asteen ammatillisen koulutuksen tai yliopistotutkinnon suorittaneita.

Vastanneet henkilöt olivat toimineet hyvin monenlaisissa yhdistyksissä: urheiluseuroissa, ammattiyhdistyksissä, lapsi- ja nuorisojärjestöissä, sosiaali- ja terveysjärjestöissä, poliittisissa ja kulttuurijärjestöissä jne. Kyselystä ei voi vetää pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta todennäköistä on muissa tutkimuksissa esiin tullut seikka, että aktiiviset ihmiset ovat elämänsä varrella useamman yhdistyksen ja järjestön jäseniä ja toimijoita.

Kyselyyn vastanneet henkilöt olivat toimineet luottamustehtävässä pääosin 4–20 vuotta, mutta paljon oli myös niitä, joilla oli takanaan luottamushenkilöuraa 20–30 vuotta ja jopa yli 30 vuotta. Tämä korostaa sitä, että luottamustehtävän hoitamiseen ryhtyneet henkilöt ovat Suomessa hyvin sitoutuneita tehtäväänsä. Näiden sitoutuneiden ihmisten varassa suomalainen järjestöelämä on pyörinyt vuosikymmeniä.

Kyselyyn vastanneet ovat toimineet eri järjestötasojen luottamustehtävissä. Tämä vahvistaa käsitystä, että piirijärjestöjen ja liiton hallintoon tullaan yleensä paikallisen tason luottamustehtävän kautta. Näin useimmissa järjestöissä syntyy ns. luottamushenkilöura, joka kattaa monilla kaikki järjestötasot. Tällaisen käytännön vahvuus on se, että luottamushenkilöt ovat hyvin perehtyneitä järjestön eri tasojen toimintaan ja ymmärtävät myös piirin tai liiton johtokunnassa paikallisen tason tarpeet. Monipuolinen luottamushenkilöura kertoo myös kyseisten henkilöiden vahvasta sitoutumisesta omaan järjestöönsä. Järjestöjen luottamustehtävissä ei piipahdeta, vaan edetään monien kohdalla askel askeleelta luottamustehtävästä toiseen.

Suomalainen käytäntö näyttää olevan, että järjestöt itse tai niiden keskusliitot (esim. Allianssi, SLU, STKL) huolehtivat luottamushenkilöiden järjestöllisestä koulutuksesta, toki yleensä hyödyntäen opintokeskusten tai kansanopistojen tarjoamia valtionavustuksia. Selvästi vähäisempää oli osallistuminen toisen järjestön, opintokeskuksen tai kansalais- ja työväenopiston järjestämään koulutukseen. Opintokeskusten sekä kansalais- ja työväenopistojen koulutukseen oli osallistuttu suunnilleen yhtä paljon. Muiden vapaan sivistystyön oppilaitosten rooli on sen sijaan kyselyn mukaan hyvin vähäinen järjestöllisessä koulutuksessa.

Suomalaiset ovat lähteneet mukaan järjestöllisiin luottamustehtäviin ennen muuta kahdesta syystä: hyvä asia ja itselle tärkeä asia. Halu vaikuttaa on motiiveista kolmantena, mutta jo puolta pienemmällä prosenttiosuudella. Muut motiivit, kuten uudet ystävät, velvollisuuden tunne, taloudellinen etu tai muu syy, ovat selvästi vähämerkityksellisemmät. Yleisjohtopäätös on se, että järjestön asia saa suomalaiset sitoutumaan järjestölliseen luottamustehtävään.

Vastauksissa kysymykseen, mitä järjestöllisen luottamustehtävän hoitaminen on antanut vastaajalle, kolme asiaa nousi tasavertaisesti ylitse muiden. Vastaajat kokivat saaneensa uutta osaamista, kokemusta ja mahdollisuuden vaikuttaa. Seuraavana olivat uusien ystävien saaminen ja tilaisuus toteuttaa itseään. Noste työuralla, taloudellinen etu tai muu syy eivät ole asioita, joita järjestöllisen luottamustehtävän hoitamisen on katsottu edistäneen. Vastaukset ovat monella tavalla tärkeitä. Järjestöllisen luottamustehtävän hoitaminen antaa uutta osaamista ja tuo sellaista kokemusta, jota muualta on vaikea saada. Lisäksi suomalaisten järjestöjen kautta voi vaikuttaa. Nämä ovat koulutus- ja yhteiskuntapoliittisesti tärkeitä havaintoja.

Kyselyn kolme viimeistä kysymystä keskittyivät luottamushenkilön osaamis- ja koulutustarpeisiin. Vastaajat kokivat tarvitsevansa luottamustehtävän hoitamisessa ennen muuta vuoro-

vaikutustaitoja, järjestön sääntöjen, toiminta-ajatuksen, tavoitteiden ja toiminnan sisällön tuntemusta, kokoustekniikan hallitsemista, jäsenten motivointitaitoja sekä taloudenhoito- ja varainhankintataitoja. Korkealla sijalla olivat myös tiedotusosaaminen, vaikuttamisen hallitseminen sekä lainsäädännön ja luottamushenkilöiden velvollisuuksien ja vastuiden tunteminen. Modernia ajattelua osoittaa suunnittelun osaamisen ja toimintaympäristön analysointitaitojen saamat suhteellisen korkeat prosenttiosuudet.

Kysely vahvisti sen käsityksen, että järjestötoiminnassa tarvitaan monipuolista osaamista, joka lähtee kokoustekniikasta ja oman järjestön hyvästä tuntemuksesta ulottuen luottamushenkilön velvollisuuksien ja vastuiden tiedostamiseen. Kun vuorovaikutusosaaminen sai korkeimman prosenttiosuuden, osoittaa se, että luottamushenkilöt tiedostavat järjestötoiminnan olevan ennen muuta ihmisten välistä yhteistyötä, jossa tarvitaan kommunikaatio-, neuvottelu- ja erilaisten ihmisten kohtaamistaitoja. Suunnittelu- ja analysointitaitojen nouseminen listalla varsin korkealle osoittaa, että luottamushenkilöt kokevat järjestötoiminnan vaativan tänä päivänä systemaattista toiminnan kehittämistä, jotta se säilyy vetovoimaisena. Taloudenhoito- ja varainhankintataitojen suuri tarve ei ole yllätys, koska useimmat järjestöt toimivat pienin resurssein ja joutuvat hankkimaan merkittävän osan tuloistaan oman toiminnan kautta ja erilaisen varainhankinnan avulla.

Vastaajat kokivat järjestöllisen luottamustehtävän hoitamisessa ylivoimaisesti tärkeintä olevan motivaation eli tahdon, innostuksen ja aktiivisuuden. Kun sitä on, henkilö kykenee hankkimaan tarvittavan tiedollisen ja taidollisen osaamisen.

Viimeinen kysymys kosketteli lisäosaamisen tarvetta. Vastaukset hajaantuivat melkoisesti. Eniten merkintöjä saivat taloudenhoito- ja varainhankintaosaaminen, jäsenten motivointitaidot sekä sisäisen ja ulkoisen vaikuttamisen hallinta. Muina tärkeinä tarpeina nostettiin esiin tiedotusosaaminen, lainsäädännön ja luottamushenkilön velvollisuuksien ja vastuiden tunteminen, vuorovaikutustaidot sekä toimintaympäristön analysointitaidot. Lisäosaamisen tarvealueet kuvaavat asioita, joiden osalta luottamushenkilöt kokevat eniten osaamisen puutteita. Vastaukset antavat selvän viestin siitä, mihin järjestöllisessä koulutuksessa kannattaa panostaa tulevina vuosina.

Kyselylomakkeessa oli avoin kysymys, jonka avulla vastaaja saattoi viestittää asioita, joiden avulla hänen mielestään voidaan järjestöllistä toimintaa Suomessa kehittää. Vastauksissa ko-

rostui muutama teema ylitse muiden. Järjestöväki kaipaa nuoria vastuunkantajia luottamustehäviin. Huoli nuorten mukaan saannista toistui useissa vastauksissa. Toinen keskeinen teema oli, ehkä jopa yllättäen, järjestöjen välisen yhteistyön lisääminen. Suomalaiseen järjestökulttuuriin on kuulut yksin toimiminen, mutta ajan haasteet ja työelämän esimerkki vienevät järjestöjä lähemmäs toisiaan, ainakin jos se kyselyyn vastanneista luottamushenkilöistä on kiinni. Kuten yksi vastaaja totesi, ”järjestöjen välinen turha kilpailu ja itsekkyyks on korvattava aidolla yhteistyöllä”. Kolmanneksi korostettiin luottamushenkilöiden innostamista, motivoimista ja kouluttamista, jotta aikaa vieviä tehtäviä jaketaan hoitaa työn ja perheen ohella. Koulutukselta toivottiin systemaattisuutta ja pitkäjänteisyyttä kuitenkin niin, että koulutus on jaksotettu, jotta myös työssä olevat voivat siihen osallistua. Koulutuksen järjestämisessä haluttiin myös voimavaroja yhdistettävän järjestöjen kesken. Esittipä eräs vastaaja ”kansalaisen peruskurssia, jonka jokainen vasta-alkaja kävisi” ja hakeutuisi vasta sen jälkeen mukaan haluamansa järjestön toimintaan.

Poliittisille päättäjille ja virkamiehille kunnissa ja valtiolla tuli avoimissa vastauksissa selvä viesti. Järjestöissä tehdään vapaaehtoisvoimin tärkeää työtä, jota ilman suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ei olisi sellainen kuin on. Tälle työlle toivottiin nykyistä suurempaa arvostusta. Vastaajat halusivat myös lisää taloudellista tukea järjestötyöhön, koska sen avulla korvataan monia yhteiskunnan toimintoja ja järjestetään kaiken ikäisille monipuolista ja hyvää toimintaa.

Monipuolinen osaamistarve

Järjestöllinen osaaminen vaatii nykyaikana laaja-alaista tietojen ja taitojen hallintaa. Se on muutakin kuin pöytäkirjan tekemistä tai kokouksen johtamista. Se on ihmisten motivoimista, palkitsemista ja kannustavaa johtamista. Se on ihmisiä arvostavaa asennetta. Se on monipuolisia organisointitaitoja. Se on suunnitteluosaamista, päätöksentekokykyä ja vastuun kantamisen ymmärtämistä. Se on toimintaympäristön tuntemista ja kykyä toimia oikealla tavalla omassa kontekstissa. Se on neuvottelu- ja sopimistaitoa kunnan, yritysten ja muiden järjestöjen kanssa. Se on kykyä pitkäjänteiseen työskentelyyn. Se on taloudenhoidon osaamista ja rahan hankintataitoja paikalliselta, alueelliselta, kansalliselta ja kansainväliseltä taholta. Se on lainsäädännön tuntemista. Se on kansainvälisten kontaktien hoitamista. Se on arvioinnin ja laatutyön hallitsemista. Se on edunvalvontaa ja edustamista. Se on osallistumista ja vaikutta-

mista. Lista on pitkä ja vaativa. Pääosassa järjestöjä näihin vaateisiin ei kyetä tällä hetkellä järjestöllisellä koulutuksella riittävästi vastaamaan.

Järjestöllisen koulutuksen näkökulmasta järjestöissä on kolmenlaisia toimijoita. Luottamushenkilöt eli johtokuntien ja toimikuntien/työryhmien jäsenet muodostavat yhden keskeisen ryhmän. He käyttävät päätösvaltaa kansalaisjärjestöissä kaikilla tasoilla yhdistyksistä keskusliittoihin. Heitä on suomalaisissa järjestöissä yhteensä yli 500.000. Toisen ryhmän muodostavat erilaisia tehtäviä hoitavat vapaaehtoiset. Heitä on noin 650.000–700.000, joista luonnollisesti osa on samoja henkilöitä kuin edellä. Vapaaehtoiset toimijat voivat olla ohjaajia, toimitsijoita, vertaistukijoita, järjestysmiehiä, lipaskerääjiä jne. jne. Tehtävien kirjo on yhtä laaja kuin on suomalaisten järjestöjen skaala. Vapaaehtoiset ovat useimpien järjestöjen toiminnan selkäranka erityisesti paikallis- ja piiritasolla. Kolmannen ryhmän muodostavat päätoimiset työntekijät, joita on noin 80.000. Heistä noin 25.000 on osa-aikaisia. Työntekijät hoitavat monenlaisia tehtävänkuvia, joista huomattava osa on erilaisia substanssitehtäviä kirjanpitäjistä kulttuurituottajiin, kansainvälisten asioiden sihteereistä bingotyöntekijöihin, talonmiehistä palvelevien puhelinten hoitajiin jne. jne. Selkeästi järjestöllisiä tehtäviä työntekijöistä hoitaa noin 10.000–15.000 henkilöä.

Kaikilla edellä mainituilla ryhmillä on omat koulutukselliset tarpeensa. Tärkeä osa koulutusta ovat substanssikysymykset, mutta yhtä tärkeitä ovat järjestölliset asiat. Tässä selvityksessä paneudutaan järjestöllisiin osaamistarpeisiin.

Luottamushenkilöt tarvitsevat ennen muuta yhdistystoiminnan perusteiden tuntemista, joihin kuuluvat keskeisen lainsäädännön (yhdistyslaki, verolait, arpajaislaki jne.) tuntemus, taloudenhoidon ja tilinpidon perusteet, kokoustekniikka sekä järjestötiedotuksen perusosaaminen. Lisäksi luottamushenkilöt tarvitsevat kykyä toimia päättäjänä, taitoa motivoida ja kannustaa sekä vapaaehtoisia että työntekijöitä, varainhankintaosaamista, toiminnan suunnittelun hallitsemista sekä kykyä tehdä linjaratkaisuja. Monet luottamushenkilöistä joutuvat toimimaan myös työnantajina, joka on useimmille täysin vieras osaamisalue. Puheenjohtajien osaamistarpeet ovat vielä aivan eri potenssissa kuin työryhmien tai johtokuntien jäsenten. Mukaan tulevat johtamisen, edunvalvonnan ja edustamisen taidot sekä vuorovaikutusosaaminen.

Vapaaehtoisten tulee hallita ne tehtävät, joita he ottavat hoitaakseen. Tämän lisäksi vapaaehtoisten tulee tuntea se järjestö, jonka piirissä he toimivat. Järjestön tuntemus tarkoittaa arvojen, toiminta-ajatuksen, tavoitteiden ja ydintoiminnan tietämistä. Lisäksi vapaaehtoisten tulee tietää oikeutensa, velvoitteensa ja vastuunsa.

Edellä mainittujen ryhmien osalta pääpaino koulutuksessa on paikallisella yhdistystasolla, jossa ovat suomalaisissa järjestöissä sekä toimijat että valtaosa toiminnasta. Paikallisen tason toimijoiden osaaminen ja innostus ratkaisevat suomalaisen järjestöelämän menestymisen.

Järjestöllisiä tehtäviä hoitavilla työntekijöillä osaamistarpeet ovat luonnollisesti laajalaisimmat. Toiminnanjohtajan on hallittava pitkä lista asioita suunnittelusta varainhankintaan ja henkilöstön johtamiseen. Muilla työntekijöillä osaamistarpeet ovat rajallisemmat, mutta eivät yhtään vähäisemmät. Uusina asioina ovat viime vuosina tulleet perinteisten järjestöllisten taitojen rinnalle projektitoiminnan, arvioinnin ja laatutyökentelyn osaaminen. Tiedotuksen, markkinoinnin ja varainhankinnan osaamisvaatimukset ovat kasvaneet kaikilla työntekijöillä. Entistä korostuneempaan asemaan ovat tulleet myös vuorovaikutustaidot sekä toiminnan johtamiseen liittyvät kysymykset. Osaamistarpeista ei ole pulaa. Kymmenen pisteen kysymys kuuluu, miten näihin kaikkiin voidaan koulutuksellisesti vastata koko laajalla järjestökentällä.

Järjestöllisen koulutuksen lisääminen ja tehostaminen

Järjestöllistä koulutusta tulee Suomessa lisätä ja tehostaa nykyisestä kaikkien edellä mainittujen ryhmien eli luottamushenkilöiden, vapaaehtoisten ja työntekijöiden osalta. Keinoina voisivat olla esimerkiksi seuraavat toimenpiteet:

1) Kaikki järjestöt ottavat seuraavan viiden vuoden ajan yhdeksi keskeiseksi tavoitteekseen sen, että nykyistä suurempi joukko luottamushenkilöitä ja vapaaehtoisia toimijoita osallistuu järjestölliseen koulutukseen. Hyvä tavoite olisi nostaa osallistujamääriä kolmanneksella nykyisestä. Näin vastattaisiin tämän hetken suurimpaan ongelmaan eli osallistujien vähäiseen määrään. Lisäksi järjestöt lisäävät talousarvioissaan vähintään puolella määrärahoja työntekijöiden ammatilliseen jatko- ja täydennyskouluttamiseen.

2) Järjestöt ja vapaan sivistystyön oppilaitokset paneutuvat huolellisesti yhteisvoimin kehittämään järjestöllistä koulutusta niin, että se on tulevana vuosina vetovoimaista. Jos järjestöllinen koulutus vetää nykyisin väkeä huonosti, se ei ole ihmisten vika, vaan syitä veto-voiman puutteeseen pitää etsiä myös tarjottavasta koulutuksesta ja sen toteutustavoista. Tarjottava koulutus ei ole selvästikään suurissa sarjoissa riittävän houkuttelevaa eikä osanottajille sellaisia elämyksiä, tietoja ja taitoja antavaa, että ihmiset ovat valmiit tulemaan siihen sankoin joukoin mukaan. Koulutuksen tulee antaa kiireisille nykyihmisille laaja-alaisempia elämyksiä ja myös muuta hyötyä kuin vain järjestöllisten perustaitojen oppimisen.

Suomessa on järjestöissä ja vapaasivistystyön oppilaitoksissa pätevät koulutuksesta vastaavat henkilöt. Jos he yhdistävät osaamisensa ja sopivat keskinäisestä työnjaosta koulutuksen järjestämisessä, järjestöllisen koulutuksen määrälliset ja laadulliset tulokset paranevat takuuvarmasti nykyisestä. Samalla syntyisi käytäntö, että järjestöllisestä koulutuksesta vastaavat henkilöt tapaisivat säännöllisesti toisiaan innovatiivisten kohtaamisten merkeissä.

3) Järjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten tulee yhdistää voimavaroja järjestöllisessä koulutuksessa. Nykyisin tarjotaan turhan paljon samaa peruskoulutusta eri yksiköiden toimesta, vaikka samaa koulutusta voisivat hyödyntää monenlaisissa järjestöissä toimivat ihmiset. Hyvä uusi käytäntö olisi se, että järjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten kesken sovitaan, miten hoidetaan järjestöllinen peruskoulutus yhteisvoimin maan eri osissa paikallisille ja alueellisille toimijoille. Sen jälkeen kukin järjestö huolehtisi tarpeellisesta omasta täydennyskoulutuksestaan, jossa paneuduttaisiin ko. järjestön erityiskysymyksiin.

4) Nykyisen koulutuksen sisältöihin pitää ottaa uusia teemoja, joilla vastataan järjestöjen tarpeisiin tulevana vuosina. Edellä olevissa osaamistarvekartoituksessa ja eri toimijaryhmien koulutustarve-erittelyssä on viitteitä siitä, millaisia uusia sisältöpainotuksia koulutuksessa tarvittaisiin. Uudet koulutusteemat ovat erilaiset paikallisella tasolla kuin piiri- ja liittotasolla. Paikallisella yhdistystasolla tarvitaan nykyiseen verrattuna lisää toiminnan suunnittelun ja johtamisen osaamista, arviointitaitoja, tiedotusosaamista sekä vuorovaikutustaitoja. Lisäksi vapaaehtoisten rekrytointi- ja motivointitaidot nousevat jatkossa aivan eri tärkeyteen siihen verrattuna, mitä ne tällä hetkellä ovat. Nykyisen perusyhdistyskoulutuksen lisäksi erityishuomio tulisi olla näissä kysymyksissä tulevana vuosina.

Liitto- ja piiritason koulutuksessa nykyisen koulutustarjonnan lisäksi tarvitaan lisäpanostusta toimintaympäristön analysoinnin, strategisen suunnittelun, arviointi- ja laatutyön sekä johtamisen ja verkostoitumisen kouluttamiseen.

5) **Järjestöissä tulee kehittää koulutuksen lisäksi perehdytystä.** Monissa järjestöissä on jäänyt retuperälle se hyvä käytäntö, että tehtävän hoitaja perehdyttää huolella seuraajansa. Tämä toimii erittäin hyvin esimerkiksi yhdistyksen puheenjohtajan, sihteerin ja taloudenhoitajan tehtävien kohdalla. Järjestöt voivat valmentaa järjestötoimijoitaan tähän ”vahdinvaihtoon” ja tukea sitä aineistotuotannon avulla. Vanha kunnan perehdytyskansio on edelleen käyttökelpoinen apuväline niin liittojen toimistoissa kuin paikallisissa yhdistyksissäkin.

6) **Järjestöt ja vapaan sivistystyön oppilaitokset sopivat keskenään järjestöllisen koulutuksen ja toiminnan tarvitseman tukiaineiston tuottamisesta.** Sitä ei kannata kaikkien tehdä, koska perusasiat ovat Suomessa kaikille järjestöille samat ja koska markkinat ovat pienet. Yhteiseen sopimiseen perustuva laadukas aineistotuotanto palvelisi kaikkien tarpeita ja säästäisi vähäisiä resursseja itse koulutustyöhön.

Ehdotukset painottuvat pääosin järjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten toteuttaman järjestöllisen koulutuksen uudistamiseen ja tehostamiseen ja em. toimijoiden yhteistyön ja keskinäisen koordinaation olennaiseen lisäämiseen nykyisestä. Järjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten tulee keskenään päättää, miten järjestöllistä koulutusta voidaan nykyisestä tehostaa ja yhteistyötä lisätä.

Kaikki edellä mainittu kehittämistyö ja järjestöllinen koulutus voidaan toteuttaa järjestöjen omin voimavaroin sekä vapaan sivistystyön valtionavustuskäytäntöjen avulla. Tähän ei tarvita rahallista lisäpanostusta valtiovallan toimesta.

Tarvittavat erityistoimenpiteet

Edellä olevan järjestöjen ja vapaan sivistystyön oppilaitosten toimesta järjestetyn järjestöllisen koulutuksen lisäksi Suomessa tarvittaisiin muutamia erityistoimenpiteitä, joilla väkevöittäisiin järjestöllistä toimintaa tulevina vuosina.

Ensimmäinen on aktiivisen kansalaisuuden kohdalla mainittu **suuri järjestöllinen koulutusohjelma**, jossa paneuduttaisiin aktiiviseen kansalaisuuteen kasvamisen teemoihin eli laajan ja monipuolisen osallistumisen mahdollistamiseen järjestöissä, inspiroivien ja voimia antavien kohtaamisten järjestämiseen sekä toisista ihmisistä ja omasta yhteisöstä välittämisen lisäämiseen. Jos valtiovalta pitäisi tavoitteena olevaa 100.000 luottamushenkilön ja työntekijän koulutusta tärkeänä, se voisi tukea sitä kolmen miljoonan euron summalla viiden vuoden aikana. Tällöin koulutuksen toteuttaminen ei edellyttäisi järjestöjen ja osallistujien omarahoitusta. Koulutuksen perusrahoitus tulisi opintokeskusten ja kansanopistojen valtionavustusrahoituksesta.

Kyseisen koulutusohjelman toteuttaminen vaatisi, kuten edellä on todettu, 150 kouluttajan ja noin 300 viestinviejän/mentorin kouluttamista. Tätä koulutusta valtiovallan tulisi tukea 100.000 eurolla.

Toinen on sosiaalisen pääoman kohdalla mainittu **opintokerhojen ohjaajien koulutus**, joka tulisi elvyttää erityistoimenpitein. Keinona olisi opintokeskusten yhdessä toteuttama ohjaajakoulutusohjelma opetusministeriön erityistuella.

Kolmas on **kouluttajakoulutus**. Se on ollut Suomessa hyväksi havaittu menetelmä viedä koulutus toimijoiden ja harrastajien tasolle. Sitä on käytetty historian varrella menestyksellisesti monessa järjestössä. Kentällä toimineiden kouluttajien avulla suomalainen järjestöelämä on pidetty uudistuvana ja kukoistavana.

Kouluttajakoulutus on hiipunut viime vuosikymmeninä monessa järjestössä ja opintokeskuksessa. Sitä pidetään jotenkin vanhanaikaisena. Vanha hyvä menetelmä kannattaisi kuitenkin elvyttää, koska vain sitä kautta saadaan riittävä peitto tavattoman laajalle paikallistason yhdistyskentälle. Järjestöllinen kouluttajakoulutus kannattaisi hoitaa yhteisin voimin koko järjestökentän tarpeisiin tarkoitukseen osoitetulla opetusministeriön erillisrahoituksella.

Neljäs kohde on **nettiopiskelun ohjaajien koulutus**. Nettiopiskelu on vaativaa. Erityisen paljon se vaatii opiskelun ohjaajalta. Hyvä ohjaaja turvaa sen, että opiskelu netissä yleistyy ja että opiskelun avulla päästään haluttuihin oppimistuloksiin. Nettiopiskelun ohjaajien koulutus olisi järkevää hoitaa yhteisin ponnistuksin opetusministeriön erillisrahoituksella. Näin ohjaajia saataisiin riittävästi vapaan sivistystyön ja järjestöjen piiriin.

Järjestöjen piiristä kuulee valituksia siitä, että tarjolla olevat verkko-oppimisympäristöt ovat suurissa sarjoissa käytettynä liian kalliita useimmille järjestöille. Tämä rajoittaa oppimisympäristöjen käyttöä, vaikka ne olisivat järjestöllisessä koulutuksessa erinomainen opetuksen tukielementti. Tähän kysymykseen on vaikea tehdä esitystä, mutta jossakin tulisi miettiä sitä, miten oppimisympäristöjen käyttö saataisiin niin edulliseksi, että kaikki halukkaat järjestöt voisivat niitä hyödyntää maksimaalisesti.

Viides kohde on **tutorien, mentoreiden ja coachien koulutus**. Tutorit, mentorit ja coachit ovat hyviä järjestötoiminnan tukijoita laajassa yhdistyskentässä. Tutoreita ja mentoreita on koulutettu menestyksellisesti eräiden järjestöjen ja tahojen toimesta (esim. Nuorten Akatemia ja Jyväskylän yliopisto). Coaching on Suomessa vielä tuntemattomampaa, mutta sille olisi tarvetta mm. järjestöjohtamisen tukena. Jotta tutorointi, mentotointi ja coaching leviävät laajasti koko järjestökentälle, tällaista koulutusta tulisi Suomessa lisätä olennaisesti. Tämäkin olisi järkevää hoitaa yhteisin ponnistuksin riittävän osaamisen turvaamiseksi ja voimavarojen säästämiseksi. Opetusministeriö voisi tukea tätäkin koulutusta määrävuodet erillisrahoituksella.

Kuudes kohde on nykyistä systemaattisemman **tutkimustyön käynnistäminen järjestötoiminnasta, sen menestymisen edellytyksistä ja merkityksestä suomalaiselle yhteiskunnalle**. Järjestöjä koskeva tutkimus on tänä päivänä vähäistä ja satunnaista. Järjestöjen tulisi käynnistää esimerkiksi keskusliittojen kautta tiivis tutkimuksellinen yhteistyö yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kanssa uuden tieteellisen tiedon tuottamiseksi. Opetusministeriö voisi tukea tällaista tutkimustoimintaa erillisrahoituksella.

Järjestöjen ulkopuolelle suunnattava koulutus

Monet järjestöt tekevät yhteistyötä kuntien kanssa tuottaen yhdessä toimintaa, tapahtumia tai palveluja welfare mix -periaatteen pohjalta. Useimmilta kunnan viranhaltijoilta puuttuu kuitenkin järjestötoiminnan syvimmän olemuksen tuntemus. Jotta yhteistyö olisi tuloksia tuottavaa myös kunnan näkökulmasta, tarvitsevat kuntatyöntekijät koulutusta järjestötoiminnasta. Kunnille pitäisi tarjota koulutusta esimerkiksi seuraavista teemoista: kolmas sektori yhteistyökumppanina, järjestötoiminnan uudet tuulet, toiminnan ulkoistaminen järjestöjen näkö-

kulmasta, kansalaisjärjestöpolicy, miten toimitaan vapaaehtoisorganisaation kanssa ja mitä pitää ottaa huomioon työsuojelussa, vastuissa ja työn johtamisessa, kun palveluiden tuottamisessa ovat vapaaehtoiset mukana.

Sosiaali- ja terveysturvan keskusliiton uusi kolmannen sektorin koulutuskokonaisuushanke tulee vastaamaan tähän tarpeeseen sosiaalis- ja terveystoimen osalta. Vastaavaa aineistotuttoa ja koulutusta tarvittaisiin koko järjestösektorin osalta kuntakentälle.

Monissa yliopistoissa, ammattikorkeakouluissa, kansanopistoissa ja liikunnan koulutuskeskuksissa annetaan opiskelijoille eri opintolinjoilla koulutusta, jossa sivutaan kolmatta sektoria ja kansalaisjärjestöjä. Oppilaitoksille tulisi tarjota uusinta tietoa ja näkemystä esimerkiksi seuraavista aihepiireistä: 2000-luvun moni-ilmeinen kansalaistoiminta, järjestötyön kehitysnäkymät, vapaaehtoistyö ja sen motiiviperusta, kansalaistoiminnan toimintaympäristö ja sen muutos, uudet yhteisöt, yhteisöllisyys haasteena ja voimavarana, kansalaisjärjestö työpaikkana, kansalaisjärjestöt aktiivisen kansalaisuuden, yhteisöllisyyden ja sosiaalisen pääoman tuottajina sekä kansalaisjärjestöt yhteistyökumppaneina. Tällainen tietämys tulisi järjestöjen ja niiden vapaan sivistystyön oppilaitosten, joista tarvittavaa osaamista löytyy, yhteisvoimin tarjota muille koulutusinstituutioille. Näin laajennettaisiin koko toisen asteen, korkea-asteen ja aikuiskoulutuksen kentällä tietämystä kansalaisjärjestöistä ja niiden toiminnasta. Tämä palvelisi sekä kansalaisjärjestöjen etua että laajemmin koko yhteiskuntaa, koska järjestöt ovat merkittävä ja tulevaisuudessa vielä nykyistä tärkeämpi toimijaryhmä Suomessa.

Lähteet

- Alapuro, Risto & Stenius, Henrik, Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teos Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä. Vaasa 1989.
- Allardt, Erik, Makrosociala förändringar och politik i dagens Europa. *Sociologia* 1994, vol 31, nro 1.
- Anheier, Helmut & Glasius, Marlies & Kaldor, Mary, *Introducing Global Civil Society*. Teos *Global Civil Society* 2001. Ed. Helmut Anheier, Marlies Glasius and Mary Kaldor. Oxford University Press. New York 2001.
- Benn, R., The genesis of active citizenship in the learning society. *Studies in the Education of Adults* 32/2000.
- Cohen, Robin & Arato, Andrew, *Civil Society and Political Theory*. MA:MIT Press. Cambridge 1992.
- Cohen, Don & Prusak, Laurence, *In Good Company. How Social Capital Makes Organisations Work*. Harvard Business School Press. Boston 2001.
- Coleman, J., *Foundations of Social Theory*. Belknap Press. Harvard 1990.
- Crick, B., *Essays on Citizenship*. Continuum. London 2000.
- Dahrendorf, Ralf, *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*. Macmillan Press. London 1997.
- Dahrendorf, Ralf, *Efter 1989. Moral, revolution och det civila samhället*. SNS Förlag. Kristianstad 1999.
- Dahrendorf, Ralf, *Huomisen Eurooppaan*. Kirjayhtymä. Vaasa 1991.
- Dahrendorf, Ralf, *The Modern Social Conflict. An Essay on the Politics of Liberty*. University of California Press. London 1988.
- Dialogi 4/2001. Sosiaalinen pääoma rakentuu luottamuksesta.
- Doyle, Denis, P., *Educating for a Humane Society: The Reclamation of Civic Virtue*. Teos *Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century*. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.
- Ebeling, Eric, R., *Building Community Through Education*. Teos *Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century*. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.

- Eberly, Don, E., Preface. Teos Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994a.
- Eberly, Don, E., The Quest for a Civil Society. Teos Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994b.
- Evans, Sara, M., & Boyte, Harry, C., Free Spaces: The Sources of Democratic Change in America. University of Chicago Press. Chicago 1992.
- Evers, Adalbert, Part of the Welfare Mix: The Third Sector as an intermediate Area between Market Economy, State and Community. *Voluntas* 6, no. 2, 1995.
- Evers, Adalbert, The Welfare Mix Approach. Understanding the Pluralism of Welfare Systems. Teos New Welfare Mixes in Care for the Elderly. Ed. Adalbert Evers and Ivan Svetlik. Avebury. Aldershot 1993.
- Fukuyama, F., Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity. Penguin. Harmondsworth 1995.
- Giddens, Anthony, Foreword. Teos Global Civil Society 2001. Ed. Helmut Anheier, Marlies Glasius and Mary Kaldor. Oxford University Press. New York 2001.
- Giddens, Anthony, Riski, luottamus, refleksiivisyys. Teos Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Toim. Ulrich Beck, Anthony Giddens ja Scott Lash. Vastapaino. Jyväskylä 1996.
- Giddens, Anthony, The Third Way. Polity Press. Cambridge 1998.
- Gordon, T. & Lahelma, E., Kansalaisuus, kansallisuus ja sukupuoli. Teos Elävänä Euroopassa. Toim. P. Alasuutari ja P. Ruuska. Vastapaino. Tampere 1998.
- Gramsci, Antonio, Selections from the Prison Notebooks. Lawrence and Wishart. London 1971.
- Gramsci, Antonio, Vankilavihkot, valikoima 2. Kansankulttuuri Oy. Helsinki 1982.
- Hahtela, Riikka, Osallisuus. Julkaisematon käsikirjoitus 2004.
- Habermas, Jürgen, Autonomy and Solidarity. Interviews. Verso. London 1986.
- Hall, Stuart, Identiteetti. Vastapaino. Tampere 2002.
- Hall, Tom & Williamson, Howard & Coffey, Amanda, Young People, Citizenship and the Third Way: A Role for the Youth Service? *Journal of Youth Studies*, Vol 3, No 4, 2000.
- Halpern, D., Social capital: the new golden goose. Faculty of Social and Political Sciences. Cambridge University. Unpublished review 1999.
- Harju, Aaro, Järjestön kehittäminen. Sivistysliitto Kansalaisfoorumi. Kokemäki 2004.

- Harju, Aaro, Yhteisellä asialla – Kansalaistoiminta ja sen haasteet. Kansanvalistusseura. Vantaa 2003.
- Hautamäki, Antti, Avaussanat seminaarissa Kansalaisyhteiskunta ja demokratia 26.1.2004.
- Hautamäki, Antti, Suomi muutosten edellä. Raportti Suomen haasteista. Sitran raportteja 6. Kuopio 2001.
- Heiliö, Matti, Osallisuusprojekti ja nuorisokulttuuri – uudet ajatukset etsinnässä. Nuorisotutkimus 16, 1998:3.
- Heinola, Timo, Kansalaisjärjestöjen innovaatiopotentialin hyödyntäminen. Julkaisematon esisuunnitelma 5.9.2004.
- Helsingin Sanomat (HS) 11.10.2004.
- Higgins, Heather Richardson, Building Blocks of Our American Culture. Teos Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.
- Hobbes, Thomas, Leviathan. Cambridge University Press. Cambridge 1990.
- Hollo J., Itsekasvatus ja elämisen taito. WSOY. Porvoo 1931.
- Horsdal, Marianne, Competencies for Active Citizenship. Opetusmoniste 18.5.2004.
- Horsdal, M., Democratic Citizenship and the Meeting of Cultures. Teos Adult Education and Democratic Citizenship. Vol. IV. Ed. M. Schemmann ja M. Bron Jr. Krakow 2001a.
- Horsdal, M., Kulturmöde og medborgerskab. Teos Voksenuddannelse under forandring. Red. J. Glerup. Kobenhavn 2001b.
- Hyypä, Markku T. & Mäki, Juhani, Edistääkö sosiaalinen pääoma terveyttä? Pohjanmaan rannikon suomen- ja ruotsinkielisen väestön kansalaisaktiivisuuden ja terveyden vertailu. Suomen Lääkärilehti 8/2000.
- Hänninen, Elise, Nuorten osallisuushanke 2003-2007. Hankkeen esittelymoniste 14.9.2004.
- Ilmanen, Kalervo, Liikunnan kansalaistoiminnan varhaista paikantamista Helsingissä. Jyväskylän yliopisto. Liikunnan sosiaalitieteiden laitos. Tutkimuksia nro 62/1998. Jyväskylä 1998.
- Ilsley, Paul, J., Citizenship, Active Citizenship and Social Forums: Imperatives for Adult Educators. Lifelong Learning in Europe 4/2002.
- Ilta-Sanomat (IS) 24.8.2002.
- Itkonen, Hannu, Sport and Civil Society. Sociological Perspectives. Joensuun yliopisto. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja nro 134. Joensuu 2002.

- Jarvis, Peter, The Importance of Human and Social Capital – Capital for what? Lifelong Learning in Europe 4/2002.
- Jarvis, Peter, Learning: A Life Enriching Process. Teos Conference on Adult Education and Culture, Working Together 7.-10.9.2000. Final Report. Ed. Timo Toiviainen. Edita. Helsinki 2000.
- Joyce, Michael, S., Citizenship in the 21st Century: Individual Self-Government. Teos Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.
- Jurvansuu, Sari, Paikallisyhdistysten menestystekijät. Tutkimus kansalaistoiminnan hyvistä käytännöistä. Sarja A. Tutkimuksia 2. Kansalaistoiminta ja nuorisotyö 1/2002. Humanistinen ammattikorkeakoulu.
- Kajanoja, Jouko, Sosiaalinen pääoma. Kansalaisfoorumi-lehti 1/2002.
- Kajanoja, Jouko & Simpura, Jussi, Sosiaalinen pääoma: globaaleja ja paikallisia näkökulmia. Teos Sosiaalinen pääoma: globaaleja ja paikallisia näkökulmia. Toim. Jouko Kajanoja ja Jussi Simpura. Stakes. Raportteja 252. Helsinki 2000.
- Kálmán, Anikó, The Methodology of Teaching Active Citizenship Competencies. Opetusmoniste 18.5.2004.
- Komission tiedonanto 21.11.2001. Eurooppalaisen elinikäisen oppimisen alueen toteuttaminen.
- Korkiakoski, Jaana, Kansalaisvaikuttamisen prosessi valtiovarainministeriössä. Hankkeiden esittelymoniste 14.9.2004.
- Korsgaard, Ove, Active Citizenship. Alustus seminaarissa Seminar on Active Citizenship 17.5.2004.
- Korsgaard, Ove, Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. Gyldendahl 1997.
- Korsgaard, Ove, The Struggle Regarding Citizenship. Teos Learning for Democratic Citizenship. Ed. Ove Korsgaard, Shirley Walters and Randi Andersen. The Danish University of Education, The University of Western Cape, The Association for World Education. Copenhagen 2001a.
- Korsgaard, Ove, Why has Citizenship Become such a Vogue Word? Teos Learning for Democratic Citizenship. Ed. Ove Korsgaard, Shirley Walters and Randi Andersen. The Danish University of Education, The University of Western Cape, The Association for World Education. Copenhagen 2001b.

- Koskiahho, Briitta, Sosiaalipolitiikka ja vapaaehtoistyö. Teos Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena. Toim. Antti Eskola ja Leena Kurki. Vastapaino. Tampere 2001.
- Koskiahho, Briitta, Urbaani pääoma ja osallisuus kaupungissa. Teos Urbaani osallisuus. Tarkastelussa uusi maankäyttö- ja rakennuslaki. Toim. Briitta Koskiahho, Helena Leino ja Tanja Mäkelä. Civil Society Papers 2. Asumisen ja ympäristön tutkimuksen yksikkö. Sosiaalipolitiikan laitos. Tampere 2000.
- Kristeva, Julia, Hannah Arendt. Columbia University Press. New York 2001.
- Kurikka, Päivi, Osallistumisen (h)aave. Nuorten Suomi 2001 -tutkimuksia nro 4. Suomen Kuntaliitto. Helsinki 1997.
- Kurki, Leena, Sosiokulttuurinen innostaminen. Vastapaino. Tampere 2001.
- Kuullaan kansalaista – ihan oikeasti!. Valtion keskushallinnon uudistaminen. Valtiovarainministeriö. Helsinki 2002.
- Lahden kaupungin kansalaisvaikuttamisen kehittämisohjelma. Loppuraportti 26.10.2004.
- Laitinen, Matti, Haastattelu 19.10.2004.
- Laitinen, Matti & Nurmi, Kari, E., Aktiiviseksi kansalaiseksi kasvaminen suomalaisten elämäkertojen valossa. Aikuiskasvatus 2/2003.
- Laitinen, Matti & Nurmi, Kari, E., Biographical Observations on Active Citizenship Learning in Finland. University of Helsinki. Department of Education. Research Report 183. Helsinki 2002.
- Lappalainen, S., ”Eskarissa eurokuntoon” -esiopetus (suomalais)kansallisena projektina. Teos Suomineiton hei! Kansalaisuuden symboli. Toim. T. Gordon, K. Komulainen ja K. Lempiäinen. Vastapaino. Tampere 2002.
- Lehtonen, Heikki, Yhteisö. Tampere 1990.
- Liikanen, Assi, Kansalaisjärjestöt kasvattavat sosiaalista pääomaa. Mielenterveys 3/2001.
- Lohmann, Roger, The Commons: New Perspectives on Nonprofit Organizations and Voluntary Action. Jossey-Bass. San Francisco 1992.
- Matthies, Aila-Leena, Kansalaistoiminnan resurssit. Saksalaisen tutkimuksen näkökulma. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen selvityksiä 1994:8. Helsinki 1994.
- Mikkola, Armi, Kansalaisvaikuttamisen hanke yliopistojen opettajankoulutuksessa. Hankkeen esittelymoniste 13.9.2004.
- Mutanen, Anu, Kysymyksiä demokratian kehittämisestä. Kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamiskeinojen kehittäminen sekä demokratia-asioiden hallinto Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa. Oikeusministeriö. Julkaisu 2004:5.
- Niemelä, Jorma, Mistä tämän ajan identiteetti? Alustus 7.8.2003.

- Niemelä, Seppo, Kansalaisopinnot. Muistio 18.4.2002a.
- Niemelä, Seppo, Kansalaisvaikuttaminen koulun haasteena. Luento Suomen Opettajaksi Opiskelevien Liiton tilaisuudessa 8.10.2004a.
- Niemelä, Seppo, Kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelma – taustaa ja tavoitteita. Muistio 8.9.2004b.
- Niemelä, Seppo, Kansansivistyksen kadottaminen. Aikuiskasvatus 2/2002b.
- Niemelä, Seppo, Menestyvä yritysverkosto. Verkostorakentajan ABC. Edita Prima Oy. Helsinki 2002c.
- Niemelä, Seppo, The Nordic Way of Educating Social Capital and Citizenship. Alustus Social Capital and Citizenship -seminaarissa 5.6.2002d.
- Niemelä, Seppo, Sosiaalinen pääoma, aktiivinen kansalaisuus ja aikuiskoulutus vuoteen 2010. Esitelmä asiantuntijaseminaarissa Aktiivinen kansalaisuus ja hyvä hallinto Suomessa ja Euroopassa 24.5.2002e.
- Niemelä, Seppo, Vapaa sivistystyö. Julkaisematon artikkeli 2001.
- OECD. Centre for educational research and innovation. The Wellbeing of Nations. The Role of Human and Social Capital. OECD Publications. Paris 2001.
- Ollikainen, Marketta, Ei yksin bruttokansantuotteesta. Sosiaalinen pääoma on tärkeä voimavara. Dialogi 5/2000.
- Pulkkinen, Tuija, Kansalaisyhteiskunta ja valtio. Teos Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro, Ilkka Liikanen, Kerstin Smeds ja Henrik Stenius. Kirjayhtymä. Vaasa 1989.
- Pullinen, Markku, Haastattelu 26.10.2004.
- Putnam, Robert, D., Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community. Simon&Schuster. New York 2000.
- Putnam, Robert, D., Education, Diversity, Social Cohesion and "Social Capital". Meeting of the Education Committee at Ministerial Level in Dublin. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). 18.3.2004.
- Putnam, Robert, D. with Robert Leonardi and Raffaella Y. Nanetti, Making democracy work: civic traditions in modern Italy. Princeton University Press. Princeton 1993.
- Rantala, Jaakko, Haastattelu 16.10.2004.
- Richter, Rudolf, Youth Participation in Society. Moniste Learning Democracy – Youth Participation in School and in Society. Expo 2000 in Hannover 13.10.2000.
- Riihinen, Olavi, Vapaaehtoistoiminta lisää sosiaalista pääomaa. Sosiaaliturva 18/2001.
- Ruuskanen, Petri, Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntaukset ja mekanismit. Valtion taloudellinen tutkimiskeskus. VATT-tutkimuksia 81. Helsinki 2001.

- Ruuskanen, Petri, Verkostot, luottamus ja riskiyhteiskunnan maaseutupolitiikka. Chydenius-Instituutin tutkimuksia 2/1999. Jyväskylän yliopisto. Chydenius-Instituutti. Saarijärvi 1999.
- Ruuskanen-Himma, Eila, Haastattelu 10.10.2004.
- Ruuskanen-Parrukoski, Pirkko, Haastattelu 25.10.2004.
- Rättilä, Tiina, Kansalaistuva politiikka? Huomioita kuntalaisaktiivisuudesta uutena poliittisena toimijuutena. *Politiikka* 43/2001.
- Salamon, Lester, M. & Anheier, Helmut, K., *Defining the Nonprofit Sector: A Cross-National Analysis*. Manchester University Press. Manchester 1997.
- Salo, Petri & Suoranta, Juha, *Sivistyksellinen aikuiskasvatus*. Kansanvalistusseura. Vantaa 2002.
- Schwartz, Edward, A., *Tocqueville's Democratic Prescription: "Self-Interest: Rightly Understood"*. Teos *Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century*. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.
- Seppänen, Marja, *Liipolan onni. Asuinalueen sosiaalinen erilaistuminen ja merkitys asukkaille*. Palmenia. Helsinki 2001.
- Sheehan, Colleen, *Political parties and the Replacement of Civic Responsibility*. Teos *Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century*. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.
- Sihvola, Juha, *Toivon vuosituhat. Eurooppalainen ihmiskuva ja suomalaisen yhteiskunnan tulevaisuus*. Sitran julkaisusarja nro 185. Atena Kustannus Oy. WSOY. Juva 1998.
- Siisiäinen Martti, *Yhteiskunnalliset liikkeet, yhdistykset ja hyvinvointivaltio*. Teos *Välittävät verkostot*. Toim. A-L. Matthies, U. Kotakari ja M. Nylund. Gummerus Kirjapaino Oy. Jyväskylä 1996.
- Social Capital. A review of the literature*. Social Analysis and reporting Division. Office for National Statistics. October 2001.
- Stepan, Alfred, *Rethinking Military Politics: Brazil and the Southern Cone*. Princeton University Press. Princeton 1988.
- Ståhlberg, Krister, *Moniulotteinen kansalaisuus*. Teos *Kansalaisten valta ja valinnat*. Toim. Kari-Pekka Mäki-Lohiluoma. Suomen Kuntaliitto. Kuntasuomi 2004 - tutkimuksia. nro 13. Helsinki 1998.
- Suositus tietoyhteiskuntavalmiudet opintokokonaisuudesta. Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö. Helsinki 2003.

- Suositus vapaan sivistystyön kansalaisopinnoista. Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö. Helsinki 2003.
- Supper, Silvia, How to mobilise young people in democracy. Moniste Learning Democracy – Youth Participation in School and in Society. Expo 2000 in Hannover 13.10.2000.
- Suurpää, Leena, Yksilöllistä sosiaalisuutta vai sosiaalista yksilöllisyyttä? Nuorten yhteiskunnallisten identiteettien poluilla. Teos Näin nuoret. Näkökulmia nuoruuden kulttuureihin. Toim. Leena Suurpää ja Pia Aaltojärvi. Tietolipas 143. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Pieksämäki 1996.
- Tainio, Jukka, Kansalaisten vaikuttaminen ja kansalaisjärjestöt sekä vapaa sivistystyö. Vapaan sivistystyön strategioista kansalaistoiminnassa, paikallisesti ja globaalisti. Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö. Helsinki 2001.
- Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle kansalaisten suoran osallistumisen kehittymisestä 4.4.2002.
- Van Dusen Wishard, William, Global Trends Reshaping Civil Society. Teos Building a Community of Citizens. Civil Society in the 21st Century. Ed. Don E. Eberly. The Commonwealth Foundation. Boston 1994.
- Van Til, Jon, Growing Civil Society. From Nonprofit Sector to Third Space. Indiana University Press. Bloomington 2000.
- Vapaaehtoistyö auttamisena ja oppimisena. Toim. Antti Eskola ja Leena Kurki. Vastapaino. Tampere 2001.
- Van der Veen, Ruud & van Rank, Joel & Chioncel, Nicoleta, Introduction. Teos Developing Intervention Strategies for Active Citizenship and Governance Education in Finland. Ed. Matti Laitinen and Kari E. Nurmi. University of Helsinki. Department of education. Research report 184. Helsinki 2002.
- Velthuis, Ruud, Why Should We Have Political Education. Linflong Learning in Europe 4/2002.
- Viirkorpi, Paavo, Osallisuus, yhteistyö, valta ja muutos. Suomen Kuntaliitto. Helsinki 1993.
- Virtanen, Petri, Karavaani kulkee ja koirat haukkuvat? Kansalaisjärjestöjen osallistuminen yhteiskunnalliseen päätöksentekoon. Valtiovarainministeriö. Tutkimukset ja selvitykset 3/2001. Helsinki 2001.
- Voutilainen, Eero, Kohtaaminen – ihmisen ikävä toisen luo. Kansalaisfoorumi-lehti 2005.

- Wilke, Helmut, The Tragedy of the State. Prolegomena to a Theory of the State in Polycentric Society. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie 1986, Vol. LXXII. Internationale Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie.
- Williamson, Howard, Youth and Citizenship. Moniste Learning Democracy – Youth Participation in School and in Society. Expo 2000 in Hannover 13.10.2000.
- Yeung, Anne Birgitta, Vapaaehtoistyö. Alustus Kansanvalistusseuran tilaisuudessa 25.10.2004.
- Yuval-Davis, N., Gender and Nation. Sage. London 1997.

Liite 1

Esimerkkejä järjestöllisestä koulutuksesta vuonna 2004

Maa- ja kotitalousnaiset

Neuvonnan yksi avaintulosalue vuosina 2003–2005 on ”yhteisöllisyys tuottaa tulosta”

Naisten vaikuttamiskoulutus

Maakunnallinen naisseminaari

Tiedottamalla vaikutat -koulutus

Markkinointikoulutus

Naisena päätöksenteon maailmassa -koulutus

Naisten ja miesten erilainen tapa viestiä

Johda ja vaikuta – luottamushenkilö johtajana

Marttaliitto

Yhdistysten suunnittelu- ja kehittämisillat eri paikkakunnilla

Yhdistystoiminnan kehityssuuntia -koulutusillat

Sääntöillat

Järjestötilaisuus

Syysneuvotteluilta

Piiriliittojen neuvottelupäivät

Hallitusten jäsenten koulutuspäivä

Järjestöpäivä

Martat nyt ja tulevaisuudessa -koulutustilaisuudet eri paikkakunnilla

Yhdistyskoulutusta marttayhdistyksille

Alueelliset järjestökoulutusillat

Koulutusta marttayhdistysten rahastonhoitajille

Toiminnan kehittämisillat eri paikkakunnilla

Neuvontajärjestöjen yhteinen JOVA- ja JONEVA- koulutus vuosina 2000–2004

Opetusministeriön rahoittama JOVA-hanke (Johda – Vaikuta) oli neuvontajärjestöjen yhteinen johtamiskoulutus, joka aloitettiin vuonna 2000. JOVA-hankkeen puitteissa järjestettiin

vuosina 2000–2001 useita koulutustilaisuuksia, joista osa oli kaikille neuvontajärjestöille yhteisiä, osa alueellisia ja osa järjestökohtaisia.

Koulutustilaisuuksien aiheita olivat mm.:

johtaminen ja yhteisöllisyys

markkinointi ja viestintä

Hyvät neuvot tarjolla – aineksina koti, yrittäjäyys, tulevaisuus, luovuus ja johtajuus

Vuosina 2003–2004 toteutettiin Johda – Neuvo – Vaikuta eli JONEVA-koulutushanketta kaikissa piiriliitoissa. JONEVA-koulutuksen tavoitteena oli strategisen suunnittelun syventäminen piiriliitoissa ja työntekijöiden aktiivinen osallistumien toiminnan suunnitteluun sekä piiriliittojen väliseen yhteistyöhön. Vuoden aikana sovittiin henkilöstön sisäisistä yhteistyökäytännöistä, kehitettiin seurantajärjestelmiä, sovittiin toiminnan painopisteistä ja hiottiin strategioita.

Suomen Kotiseutuliitto

- Kotiseututyön järjestöllisen koulutuksen painopisteitä 2004:
- maankäyttö- ja rakennuslain edellyttämä osallistumiskoulutus kotiseutuyhdistyksille ja muille sidosryhmille
- maakunnalliset ja alueelliset koulutustilaisuudet jäsenyhteisöille, teemoina mm. maakuntien liittojen vuorovaikutus kotiseutuyhdistysten kanssa sekä valtuuston vaalin valmistelu
- maakuntien kulttuurivastaavien koulutus.

Finlands Svenska Hembygdsförbund

Verksamhetsformer

Förbundet arrangerar kurser i föreningsteknik inom ramen för projektet "Föreningsskola"

Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto

Järjestöjen talouden suunnittelu- ja neuvottelupäivät eri paikkakunnilla

Järjestöt verkossa -koulutus

Järjestötoiminta, projektit ja taloushallinto – projektityön koulutuskokonaisuus

Projektin käynnistäminen ja hallinta

Suunnitelmasta hankkeeksi

Järjestö oppivana yhteisönä

Rakennerahastot uudistuvat – oletko valmis?

Tietohallinnon mahdollisuudet järjestöissä

Vapaaehtoistoiminta osallisuuden ja oppimisen väylänä

Järjestöjen sihteeripäivät

Työlainsäädäntö-koulutustilaisuus

Järjestölehtipäivä

Järjestöjohdon sosiaali- ja terveystalitiikan kehittämisfoorumi

Järjestötoiminnan kehittämisseminaari

Sosiaaliturvayhdistysten toiminnan kehittämispäivät

Sosiaali- ja terveysjärjestöjen puheenjohtajien ja toiminnanjohtajien iltapäivä

Hengityslitto Heli

Puheenjohtajien ja sihteerien neuvottelupäivät

Kehitysvammaisten tukiliitto

Järjestökoulutuksen tavoitteena on yhdistysten edunvalvontatyön tukeminen ja vahvistaminen, tiedottaminen ja hyvien kokemusten jakaminen.

Tietoa ja valmiuksia edunvalvontatyöhön asiasta kiinnostuneelle järjestöväelle.

Invalidiliitto

Viestintä ja vuorovaikutus (vaikuttava viestintä, kokous- ja neuvottelutaidot, arvostava vuorovaikutus, viestintä ristiriitatilanteissa)

Potkua yhdistystoimintaan (yhdistystoiminnan kehittäminen, kokoustaidot, viestintä, esteettömyyden edistäminen, kansainvälisyys, ideapaja)

Mannerheimin Lastensuojeluliitto

Liiton yhdistysnetissä paljon ohjeita yhdistystoimijoille, mm. kokouskäytännöistä, jäsenhuollosta, viestinnästä ja taloudenhoidosta

Puheenjohtajien ja sihteerien koulutusta

Tiedotusvastaavien illat

Täysikäsi-koulutus yhdistysten hallitusten jäsenille

Rahastonhoitajien koulutusta

Suomen Punainen Risti

Uusille jäsenille järjestetään perehdyttämistilaisuuksia, joissa heillä on mahdollisuus tutustua järjestön työmuotoihin, oman osastonsa toimintaan sekä Punaiseen Ristiin humanitaarisena liikkeenä.

SPR:n luottamushenkilöille suunnattu koulutus antaa perustietoa järjestön toiminnasta, Punaisen Ristin liikkeen ideologiasta ja historiasta. Sääntömääräinen toiminta, osastotoiminnan suunnittelu ja kehittäminen sekä jäsenhankinta ja -motivointi sisältyvät myös järjestökoulutukseen.

SPR:n piirien koulutusta

Valmiuksia vapaaehtoistoimintaan -peruskurssit ja jatkokurssit

Järjestökoulutusta uusille jäsenille

Piirien järjestöseminaarit

Puheenjohtaja- ja sihteeritapaamiset

Mielenterveyden Keskusliitto

Järjestökoulutusta yhdistysten luottamushenkilöille

PUSI - järjestökoulutuksen peruskurssit puheenjohtajille ja sihteeereille

Vaikuttamistoiminnan kurssit (ihmisoikeudet, perusoikeudet ja potilaan oikeudet, kunnallinen päätöksenteko sekä yksilön ja yhdistyksen vaikuttamismahdollisuudet)

Taloushallinnon kertauskurssit

Projektihallinnan koulutus

Konkarikurssit järjestöaktiiveille

Suomen Monikkoperheet

Suomen Monikkoperheet ry. järjestää jäsenyhdistystensä hallituksien jäsenille omaa järjestökoulutusta. Järjestökoulutuksen tarkoituksena on tukea paikallisten yhdistysten toimintaa antamalla tietoa mm. yhdistystoiminnasta.

Suomen Nuorisoyhteistyö Allianssi

Järjestöjen talouspäivä

Järjestöjen kouluttajatapaaminen

Taittokurssi

Markkinointia ja varainhankintaa järjestöille

Lobbaus – poppakonsti vai vahvaa vaikuttamista?

Nuorten Akatemia

Tutor-kurssit järjestöissä ja projekteissa toimiville

Työpaikkaohjaajakoulutustilaisuuksia eri paikkakunnilla

Markkinointia ja varainhankintaa järjestöille

Vapaaehtoistoiminta osallisuuden ja oppimisen väylänä

Suomen Ammattiin Opiskelevien Keskusliitto

Oppilaskunnan hallituksen peruskoulutus (oppilaskuntatoiminta, yhdistystoimintaa säätelevät lait sekä oppilaskunnan tehtävät ja tarkoitus)

Oppilaskunnan hallituksen peruskoulutuksen jatkoksi järjestetään valtakunnallisina kursseina oppilaskuntatoiminnan peruskurssi sekä oppilaskuntatoiminta II

Oppilaskunnan hallituksen talouskoulutus

Oppilaskunnan hallituksen talouskoulutuksen jatkokoulutus, oppilaskuntatoiminnan talouskurssi

Oppilaskunnan hallituksen viestintäkoulutus

Suomen Ammattikorkeakouluopiskelijayhdistysten liitto SAMOK

Hallituksen järjestövastaava järjestää opiskelijakunnille ja koulutusala järjestöille erilaisia koulutuksia sekä vieraillee opiskelijakunnissa tarpeen mukaan.

Puheenjohtajatapaamiset

Talous&Hallinto -seminaari

Suomen Lukiolaisten Liitto

Kalakukko-koulutustapahtuma

Järjestönero-tapahtuma

Suomen Nuorten Miesten Kristillisten Yhdistysten Liitto

Sihteeripäivät

Suomen Partiolaiset

Järjestöjohtamiskurssi tarjoaa piirien ja SP:n hallintotehtävissä toimiville luottamushenkilöille koulutusta järjestön johtamiseen, hallintoon ja talouteen liittyvissä asioissa.

Nuorisoasuntoliitto

Nallin napsautus (kannustava, sopimuksellinen henkilöstöpolitiikka, vapaaehtoisuus järjestöjen voimavarana ja Nuorisoasuntoliiton laatutyö)

Kansainvälisyyskasvatusverkosto

Imagon rakentaminen ja hallitseminen

Kansalaiskasvatuskurssi

Kehitysyhteistyön palvelukeskus

Taloushallinnan pieni iltakoulu

Verkkojulkaisukurssi

Kansalaisareena

Tukea ja mahdollisuuksia vapaaehtoistoiminnalle

Suomen Liikunta ja Urheilu

SLU-Osaamiskeskus tarjoaa jäsenjärjestöille apua asetettuihin haasteisiin: oikeaa ja tutkittua tietoa toimintaympäristön muutoksista, prosessikonsultaatiota eri sidosryhmien näkemysten esille saamiseksi ja yhteisen tulkinnan muodostamiseksi sekä konsultoivaa tukea valintojen tekemiselle ja toimeenpanolle.

Osaamiskeskus auttaa jäsenjärjestöjä arvojen kirkastamisessa sekä strategiaprosessien käynnistämässä ja juoksuttamisessa käytännön läheisesti ihmisiä arvostaen ja kuunnellen.

Osaamiskeskus tarjoaa jäsenjärjestöille kehityskeskustelukoulutusta sekä käytännön työvälineen kehityskeskusteluiden käymiseksi.

Osaamiskeskuksen palveluvalikoimaan kuuluu koko joukko tuotteita, joilla autetaan jäsenjärjestöjen onnistumista henkilöstöjohtamisessa.

Osaamiskeskus tarjoaa konsulttiapua kehittämisprosessien käynnistämiseksi ja ylläpitämiseksi.

Osaamiskeskus tarjoaa järjestöllesi edullisen mahdollisuuden järjestelmälliseen työvireen kartoitukseen.

Maakunnalliset ja valtakunnalliset kohtaamiset ja verkostotapaamiset

SLU tarjoaa tiivistettyjä luentokokonaisuuksia jäsenjärjestöilleen. Tarjolla olevat koulutuspaketit muokataan jäsenjärjestön tarpeiden mukaan.

SLU:n julkaisemia aineistoja yhdistystoiminnasta ovat mm. seuraavat oppaat: Seura työnantajana, Katsaus urheiluseuran varainhankinnan verotukseen, ennakonpidätysohje urheiluseuroille ja Päättä oikein – seurajohtajan käsikirja.

SLU tarjoaa ohjausta, neuvontaa ja koulutusta seuraavista teemoista:

Urheiluseura työnantajana

Urheiluseuran varainhankinnan verotus

Yhdistystoiminnan perusteet (yhdistyslaki, yhdistyksen säännöt, yhdistyksen jäseneksi ottaminen, yhdistyksen jäsenen oikeudet ja velvollisuudet, vuosikokousmenettely, hallituksen valta ja vastuut)

Viestintä (tiedotus, vuorovaikutus jne.)

Hyvä Seura -hanke

Hyvä Seura -hankkeen tavoitteena on liikunta - ja urheiluseurojen osaamisen ja innostuksen lisääminen seurojen omia tarpeita ja valintoja kunnioittaen. On syntynyt laaja yhteistyöverkko, joka tukee paikallisia liikunta- ja urheiluseuroja.

Hankkeen sisältöjen kehittämistä ja toimintatapaa ohjaa yhteinen työvisio. Hyvä Seura on määritelty tavoitetilaksi, jossa on seuraavia piirteitä ja joiden suunnassa yhteistyötä tehdään: Seuralla on innostava ja palkitseva toiminta- ja johtamiskulttuuri: yhteisöllisyys ja ihmisten välinen vuorovaikutus ovat liikunnan ja urheilun ohella tärkeä osa toimintaa.

Toiminta perustuu jäsenistön valintoihin ja toiminnan ohjaus tulee toimintaympäristön moniarvoisista tarpeista.

Seura edistää liikunnan ja urheilun myönteisiä arvoja ja sillä on jäsentensä määrittelemät eettiset periaatteet.

Toiminnassa noudatetaan yhdistystoiminnan pelisääntöjä.

Seura innostaa uusia vapaaehtoisia mukaan.

Seuran tavoitetilan saavuttamista tukee eri tahojen seurakouluttajat ja -kehittäjät, joiden toimintaedellytyksiä, motivaatiota ja osaamista kehitetään Hyvän Seura- hankkeen puitteissa.

Yksi keskeinen toiminnan perusta on lajiliittojen omat päätökset ja suunnitelmat seuratoiminnan kehittämistoimenpiteistä.

SLU:n aluejärjestöjen koulutusta

Seurojen kehittämiskoulutus

Urheiluseuran yhdistystoiminnan perusteet

Puheenjohtajat ja sihteerit -koulutus

Yhdistyksen taloudenhoito- ja tilintarkastuskoulutus

Varainhankinta- ja sponsorointikoulutus

Markkinointikoulutus

Verotuskoulutus

Seuralehden tekeminen

Seura työnantajana -kurssi

Seuran johtaminen (puheenjohtajan ja sihteerin tärkeimmät tehtävät, seuratyön suunnittelu ja kehittäminen sekä kokouskäytännöt yms.)

Tiedotuskurssit (viestintä ja tiedottaminen, sisäinen viestintä, yhteistyö tiedotusvälineiden kanssa ja pr-toiminta)

Vetäjän hankinta ja huolto

Tapahtuman järjestäminen (talouden rakentaminen, lupa-asiat, organisaation kokoaminen)

AKK-Motorsports

AKK-Motorsport kouluttaa jäsenistöään erilaisiin kilpailujen järjestelytehtäviin ja seuratoiminnan kehittämiseksi. Lisäksi koulutetaan osajia vaativiin kilpailujen valvonta- ja tuomaris-toitehtäviin. Eri lajien tutkintokoulutukset ovat alueiden perustoimintaa.

Suomen Aikidoliitto

Seurakoulutus antaa valmiuksia seuran asioiden hoitoon niin talouden, viestinnän kuin muidenkin asioiden hoidossa.

Suomen Ampumaurheiluliitto

Seurakoulutuksen tarkoituksena on tukea ja edistää seuroissa toimivien vapaaehtoisten johtajien ja luottamushenkilöiden osaamista ja jaksamista. Hyvä seura -koulutus tarjoaa valmennusta sekä henkilökohtaiseen että seurakohtaiseen johtamiseen.

Suomen Koripalloliitto

Jäsenseuroille suunnatun koulutuksen pääpaino on seurojen laatujärjestelmän luomisessa. Seuratoiminnan kehittämiskoulutuksen teemoina ovat seuran strategia, toiminta-ajatus ja tavoitteet, seuran markkinointi ja tuotteistaminen sekä seuran talousjohtaminen. Jaksojen pääteemat käsittelevät seurojen toimintaympäristön muutoksia, seuran toiminnan nykytilan arviointia sekä seuran tulevaisuuden menestystekijöitä ja konkreettisia kehittämishankkeita. Op-

piminen on yhteistoiminnallista ja koulutuksessa hyödynnetään osallistujien kokemuksia ja huomioidaan sisältöön liittyviä toiveita.

Suomen Palloliitto

FUTURO-ohjelma käsittelee kymmentä seuratoimintaan liittyvää teemaa. Futuro-ohjelman tavoitteena on turvata jalkapalloseurojen toiminnan elinvoimaisuus nyt ja tulevaisuudessa. Ohjelman kautta pyritään seurojen toimintaa kehittämään vastaamaan paremmin nykypäivän alati muuttuviin haasteisiin ja jalkapallon harrastajamäärän jatkuvaan kasvuun. Futuro-ohjelman kautta pyritään helpottamaan toimijoiden työtä seurassaan ja joukkueessaan ja sitä kautta kehittämään seuran jalkapallotoimintaa kokonaisuutena.

Suomen Tanssiurheiluliitto

Seuraseminaari seurajohdolle

Tiedottajakoulutus

Soveltava Liikunta Soveli

Järjestöseminaari (tiedotus, muutoshankkeet ja yhteistyöverkostossa työskenteleminen)

Suomen Invalidien Urheiluliitto

Koulutus räätälöidään kunkin yhdistyksen tarpeisiin sopivaksi. Tavoitteena on yhdessä kehittää yhdistyksen liikuntapalveluja ja yhdistyksen liikuntavastaavan, -toimikunnan ja muiden päättäjien tietotaitoa nykypäivän uusia haasteita vastaaviksi. Koulutuksen mahdollisia sisältöjä ovat liikunnan suunnittelu ja yhteistyöverkostot, tiedottaminen, talous, ohjaajien ja vapaaehtoisten rekrytointi, vaikeavammaisten liikunnan toteutuksen erityispiirteet ja liikuntatapahtuman toteuttaminen.

Työväen Urheiluliitto

Tehtäväkohtainen koulutus (puheenjohtajan ja sihteerin toiminta, taloudenhoitajan tehtävät, tiedottajan toiminta urheiluseurassa ja joukkueenjohtajan tehtävät)

Teemakohtainen koulutus (seuran johtamisen perusteet, menestysjohtaminen, seuran kokoustoiminta, tiimityö urheiluseuran menestystekijänä, seuran taloudenhoito, seuran verotus, seuran markkinointi, tuotekehitys, sponsoritoiminta, viestintätoiminta, seuralehden tekeminen, tapahtumien järjestäminen, projektihallinta, seuran vetäjähankinta ja huolto)

Kehittämiskoulutus (seurajohtaja-koulu, seurakohtaiset kehittämisprosessit)

Henkilöstön ja luottamusjohdon koulutus (työkykyä ylläpitävä toiminta, oman ajankäytön suunnittelu, HOPS Henkilökohtaiset opintosuunnitelmat, lajien puheenjohtajapäivät, liitto- ja piirihallitusten koulutuspäivät)

SAK ja sen alaisten ammattiliittojen ja omien opistojen koulutus

SAK:n jäsenliitot vastaavat jäsenistön paikallisesta ja alueellisesta koulutuksesta yhteistyössä Työväen Sivistysliiton (TSL) ja Kansan Sivistystyön Liiton (KSL) kanssa. Sivistysjärjestöt toimivat opintokeskuksina välittäen valtionapuja ammattiliittojen järjestämään koulutukseen. Toisaalta ne itse suunnittelevat ja toteuttavat ammattiyhdistysliikkeen jäsenten koulutusta. Perinteisesti sivistysjärjestöt ovat huolehtineet järjestövalmiuksista, kuten puheenjohtaja-, sihteeri-, taloudenhoitaja- ja kokoustoiminnan kursseista. Nykyisin järjestökoulutus on yhä enemmän ammattiosastojen toiminnan kehittämistä räätälöidysti.

SAK ja jäsenliitot kouluttavat aktiiveitaan ja henkilöstöään neljässä opistossa. SAK omistaa kansanopistona toimivan Kiljavan opiston. SAK:n kolmella jäsenliitolla on omat opistonsa: Metallityöväen liitolla Murikka-opisto, Rakennusliitolla Siikaranta-opisto ja Kunta-alan ammattiliitolla Kunta-alan opisto. Valtaosa koulutuksesta on suunnattu luottamusmiehille, työsuojeluvaltuutetuille ja järjestöaktiiveille. Palvelualojen ammattiliitolla on lisäksi Petäyksessä kurssikeskus, jossa lomakäytön ohessa koulutetaan aktiiveja.

Henkilöstökoulutus on organisoitu SAK:n kehittämiskeskuksen kautta. Kehittämiskeskus on Kiljavan opiston yhteydessä toimiva koulutusyksikkö. Se järjestää ammattiliittojen henkilöstön ammattitaidon kehittämistä tukevaa koulutusta Kiljavan opistossa, Helsingissä ja tilauksesta muuallakin.

SAK:n paikallisjärjestöjen kehittämiskoulutuksesta potkua paikallisjärjestöihin

Kiljavan opisto

Kiljavan opisto huolehtii erityisesti niiden liittojen aktiivien perus- ja jatkokoulutuksesta, joilla ei ole omaa opistoa. Pitkäkestoiseen koulutukseen osallistuu kuitenkin kaikkien jäsenliittojen aktiiveja. Kiljavan opisto vastaa pääosin myös ay-liikkeen henkilöstön koulutuksesta, joka organisoidaan Kehittämiskeskuksen kautta.

Järjestökurssit

Ammattiosaston ja -yhdistyksen erilaisissa tehtävissä olevien henkilöiden tehtäväkohtaista ja järjestötoiminnan kehittämiseen liittyvää koulutusta. Aihealueina ovat mm: puheenjohtajan ja sihteerin tehtävät, taloudenhoidon ja kirjanpidon perusteet, järjestötoiminnan uudistaminen, viestintä ja tiedottaminen ja henkilökohtaisten valmiuksien kehittäminen.

Järjestökirjanpito ja jäsenrekisteri

Uuden ajan ay-koulu

Sinä Liikkeessä! on aivan uudenlainen koulutusohjelma, josta voi hankkia eväitä vaikuttaa omaan työhön ja kehittää osaamistaan.

Murikka-Opisto

Järjestötoiminnan peruskurssi antaa perustiedot järjestötoiminnasta ja vahvistaa valmiuksia toimia eri luottamustehtävissä. Kurssi rakentuu ammattiosaston perustehtävistä.

Toiminnan johtaminen ja organisointi

Kokoustoiminnan kurssi

Asiakirjan aakkoset -kurssi

Jäsenhuollon kurssi

Ammattiosaston taloudenhoito ja suunnittelu

Kirjanpidon kurssit

Jäsenrekisteriohjelmakurssi

Veteraanijaostojen vetäjäkurssi

Kehittyvä ammattiosasto -monimuotokurssi

Toiminta tutuksi -kurssi

Poweria nuorisotoimintaan -kurssi

Koulutiedottajakurssi

Opintosihteerien neuvottelupäivät

Uusien toimihenkilöiden perehdyttämispäivät

Siikaranta-Opisto

Järjestötoiminnan kurssit

Alueellisen ja kunnallisen vaikuttamisen kurssi

Opetustaidon kurssi

Ammattiosastotoiminta

Järjestötoiminnan koulutusohjelma

Puheenjohtajana ammattiosastossa -kurssi

Sihteerinä ammattiosastossa -kurssi

Taloudenhoitajien peruskurssi

Taloudenhoitajien jatkokurssi

Ammattiosastotapaaminen

Atk-kirjanpito

Viestintä

Kirjoittamisen kurssi

Esiintyminen ja ilmaisutaito

Radio- ja tv-viestintä

Kunta-alan ammattiliiton opisto

Yhdistystoimintaan valmiuksia antava koulutus

Ammattiyhdistysaktiivi aktiivisena kuntalaisena ja kansalaisena

Paperiliitto

Koulutuksen keskeisenä tarkoituksena on lisätä jäsenistön yleistä tietoisuutta järjestöemme tavoitteista ja toimintatavoista. Koulutus on välttämätöntä, jotta luottamusmiestehtävissä toimivilla olisi riittävät valmiudet hoitaa vaativia järjestötehtäviä.

Paperiliitto käyttää lähinnä SAK:n opistojen koulutuspalveluja järjestökoulutuksessa.

Valtion ja erityispalvelujen ammattiliitto VAL

Ay-toiminnan ja -tiedon peruskurssit (ammattiyhdistystoiminnan perusteet, ammattiyhdistystiedon peruskurssi, järjestötoiminnan perusteet)

Liiton oma järjestökoulutus (ammattiosastojen toiminnan suunnittelu, tiedotuskoulutus, tietokonekurssi, taulukkolaskenta tutuksi, atk-kurssit)

Järjestötoiminnan koulutus (nuorisokurssi, puheenjohtaja- ja sihteerikurssi, tilintarkastajien kurssi, taloudenhoitajan perus- ja jatkokurssi)

Talentia – Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö

Talentia tarjoaa yhdistysaktiiveilleen räätälöityä koulutusta ympäri vuoden. Kohderyhminä ovat mm. yhdistysten puheenjohtajat, jäsensihteerit ja työtaistelupäälliköt.

Valtakunnallisten yhdistysten puheenjohtajien neuvottelupäivät

Puheenjohtajien neuvottelupäivät

Alueyhdistysten kehittämiskoulutukset

Työtaistelupäällikköjen ja jäsensihteerien koulutus

Aktiivi-Instituutti

Instituutti on työelämän kehittämis-, koulutus-, kunto- ja liikuntakeskus ja tarjonnut koulutus-, kokous- ja liikuntapalveluja työyhteisöille, yrityksille, urheiluseuroille ja ammattiliitoille. Vuoden 2004 aikana Aktiivi-Instituutissa on aloitettu kaksitahoinen järjestötyön koulutusohjelma. Ensimmäinen osa, luottamustehtävä järjestössä, on tarkoitettu järjestöjen luottamustehtävissä aloittaville ja niille pitempään toimineille, jotka haluavat päivittää ja kehittää osaamistaan. Ohjelman toinen osa, järjestötyön foorum, on tarkoitettu järjestötyön ammattilaisille täydennyskoulutus- ja yhteistoimintaohjelmaksi.

Luottamustehtävä järjestössä -koulutusohjelma koostuu järjestöosaamisen perusteista ja täydennyskoulutuksesta.

Järjestöosaamisen perusteet sisältää mm. seuraavat kurssit: järjestön puheenjohtajan ja sihteerin tehtävät, järjestön taloudenhoidon ja kirjanpidon perusteet, tehokkuutta kokouksiin ja neuvotteluihin, järjestöviestintä ja vaikuttaminen

Järjestöosaamisen täydennyskoulutuksessa kurseja ovat mm.: järjestötoiminnan visiot ja uudistuminen, jaksatko järjestötyössä, ammattijärjestön työntekijät tietoyhteiskunnan toimijoina, henkilöstöedustajana kansainvälistyvässä ja monikulttuurisessa työpaikassa

Opettajien Ammattijärjestö

Neuvottelutaidon kurssit

Vuorovaikutus neuvottelussa -peruskurssi

Vuorovaikutus neuvottelussa -jatkokurssi

Järjestötietouden kutsukurssit

Tiedottajakoulutus

Upseeriliitto

JUKO luottamusmiesten neuvottelupäivät

JUKO luottamusmiesten peruskurssi

Neuvottelutaidon peruskurssi

Kadettien järjestökoulutus (järjestötoiminnan perusteet, kokoustekniikka, esiintymistaito)

STTK

Sihteerikoulutus

Taloudenhoitajakoulutus

Taloudenhoitajien jatkokurssi

Ammattiosastojen tiedottaminen

TEHY

Tehyn järjestökoulutuksen tavoitteena on antaa luottamustehtävissä toimiville jäsenilleen ne tiedot ja taidot, joita he tarvitsevat tehtäviensä hoitamisessa. Tavoitteena on myös tukea ja motivoida heitä tehtävissään.

Tehy järjestää sekä valtakunnallista että alueellista koulutusta. Koulutus on porrastettu siten, että aluetoimistot kouluttavat ammattiosastojen luottamushenkilöt ja keskustoimisto kouluttaa eri osallistumisjärjestelmiin valitut, kuten luottamusmiehet, ammattiosastojen puheenjohtajat sekä työsuojelu- ja yhteistoimintaelinten jäsenet.

SUPER

Koulutukset on tarkoitettu uusille ammattiosastojen puheenjohtajille, varapuheenjohtajille, sihteereille, jäsenrekisterinhoitajille, yhdysjäsenille ja ammattiosastojen hallituksen jäsenille.

Puheenjohtajien valmennuskoulutus

Ammattiosastojen puheenjohtajapäivät

Perehdytyskoulutuspäivä puheenjohtaviksi aikoville

Toimihenkilökoulutus

SETA

Järjestötyötä ihan homona -kurssit on tarkoitettu Setan jäsenjärjestöjen puheenjohtajille, sihteereille, taloudenhoitajille ja hallitusten jäsenille.

Yhdistyksen talousseminaari

Etelä-Pohjanmaan yrittäjät

Aluejärjestö pyrkii koulutuspalveluissaan järjestämään sekä järjestökoulutusta että ajankohdaiskoulutusta. Järjestökoulutus on suunnattu paikallisyhdistysten puheenjohtajille ja sihteereille sekä hallituksen jäsenille.

Uusien puheenjohtajien perehdyttämiskoulutus POMO I

HELKA – Helsingin kaupunginosayhdistysten liitto

Helsingin suomenkielisen työväenopiston kanssa yhteistyössä järjestetty "Yhdessä yhdistyksissä" -kurssi. Kurssin tavoitteena oli antaa tietoa yhdistystoiminnan perusteista sekä edistää osallistujien valmiuksia toimia ja löytää uudenlaisten toimintatapojen syntymistä.

Kansallinen Sivistysliitto

Järjestö-Akatemia on kokoomusyhteisön paikallisyhdistysjohdolle suunnattu kalenterivuoden mittainen valmennusohjelma, jonka avulla yhdistyksen hallitusta tuetaan kilpailukykyisen järjestötoiminnan kehittämisessä.

Kansan Sivistystyön Liitto

Järjestön/piirijärjestön kehittäminen. Kaksiosainen toimintaohjelma:

a) Laaditaan kehittämisvisio. Tehdään vuoden tavoiteohjelma, jossa paneudutaan ongelmien ratkaisemiseen.

b) Seuranta ja arviointivaihe, jossa tarkastellaan saavutuksia ja laaditaan jatko-ohjelma.

Yhdistyksen kunnostus. Kaksiosainen ohjelma:

a) Yhdistyksen tavoitteet ja niiden toteutuminen. Johtokunnan ja jäsenten välinen työnjako.

b) Seuranta- ja arviointivaihe, jossa tarkastellaan saavutuksia ja laaditaan jatko-ohjelma.

Johtokunnan toiminnan kehittäminen. Suunnittelu, työn järjestäminen, ohjaus, neuvonta ja tuki, arviointi. Tiedottaminen, ongelmien ratkaiseminen ja päätöksenteko.

Valmiit kurssit yhdistysten toimintaan (lehden tekeminen, puheenjohtaja- ja sihteeritehtävät, taloudenhoitajan ja tilintarkastajan tehtävät, rohkea viestintä, toiminta ryhmän jäsenenä, tietotekniikka ja minä)

Ajatus paperille -tiedotuskurssi

Porukalla paras -tiimityön kurssi

Maaseudun Sivistysliitto

Järjestöjohtaja-koulutusohjelma on suunnattu keskustajärjestöjen työntekijöille. Tavoitteena on vahvistaa yhteiskunnallisissa järjestöissä toimivien johtajuutta ja siinä kehittymistä.

Järjestötoimijaksi verkossa -koulutusohjelma on tarkoitettu Keskustan Opiskelijaliiton jäsenelle, joka haluaa oppia järjestötoimintaa ja opiskelijavaikuttamista.

Uudet tuulet -järjestöllinen kehittämisohjelma

Sivistysliitto Kansalaisfoorumi

Koulutusta yhdistysten luottamus- ja toimihenkilöille sekä jäsenille

Opintokeskuksen koulutusohjelmista seura/yhdistys voi koota tarvitsemansa kurssikokonaisuuden ja tilata sen opintokeskukselta. Ohjelma rakennetaan tilaajan ja kohderyhmän toiveiden mukaan.

Koulutusohjelmat:

Seurapaja – toimintalinjojen ja -ideoiden uudistamiseen

Kulttuuritapahtuman tuottaminen – yhteisvoimin tehtävän tapahtuman järjestämiseen

Perustietoa johtokuntatyöskentelyyn – uusien jäsenten perehdyttämiseen

Kokoustietokoulutus – kokouskäytäntöihin perehtymiseen

Ryhmätoimintaa kehittävä itsearviointi – kehittämiskohteiden tunnistamiseen ja parannuskeinojen löytämiseen

Nuorten järjestöosaajien koulutusohjelma – johtamis-, innostamis- ja vaikuttamisvalmiuksien lisäämiseen

Kristillinen opintokeskus

Kristillinen Opintokeskus järjestää koulutusta seurakuntien luottamushenkilöille sekä hengellisen elämän kasvusta kiinnostuneille ryhmille ja yhteisöille. Opintokeskus suunnittelee ja valmistaa aineistoja seurakuntien luottamushenkilökoulutukseen sekä virikkeeksi ja materiaaliksi esim. pienryhmätoimintaan. Opintokeskus koordinoi seurakuntien opintokerhotoimintaa.

OK-opintokeskus

OK-opintokeskuksen kouluttajapalvelut: opintokeskuksen koulutussuunnittelijoita ja opintosihteereitä voi pyytää kouluttamaan seuraavilta aihealueilta: yhdistys- ja järjestötoiminta, pienryhmäopiskelu, internetin käyttö koulutuksessa, vuorovaikutustaidot, monikulttuurisuus, projektin suunnittelu.

Opintokeskukselta voi tilata konsultointipalveluina myös projektien suunnittelun ja rahoituksen hakemisen ohjausta sekä evaluaatioita.

Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto

Taloudenhoitajan peruskurssi

Yhdistyslaki ja säännöt

Puheenjohtajakurssi: Hallituksen toiminnan organisointi

Sihteerikurssi

Taloudenhoitajan perus- ja jatkokurssi

Tiedottaminen yhdistyksessä

Yhdistyksen juhlat

Hallitus toimii: Säännöt ja yhdistyslaki hallituksen toiminnassa

Hallitus toimii: Tehokas hallituksen kokous

Työväen Sivistysliitto

Verkko työvälineenä

Kokoukset kunniaan

Ammattiyhdistystoiminnan idea

Ammattiosaston taloudenhoito

Vihreä Sivistys- ja Opintokeskus ViSiO

Hankesuunnittelun verkkokurssi

Itsearviointi toiminnan kehittämisen välineenä

Järjestötalouden peruskurssi

Järjestötoimijan resurssiryhmä

Sosiokulttuurinen innostaminen

SSC

A-vitamin för föreningar, SSC

Humanistinen ammattikorkeakoulu

Haapaveden koulutusyksikkö

Järjestötoiminnan erikoistumisopinnot (20 ov)

Erikoistumisopinnot tähtäävät järjestökentän tuntemuksen vahvistamiseen, vapaaehtoistoiminnan resurssien hallitsemiseen sekä järjestöammattilaisuuden vahvistamiseen. Koulutus soveltuu järjestöalan ammattilaisille: nuoriso-, vapaa-aika-, liikunta ja sosiaali- ja terveys, ammatti- ja etujärjestöjen toimijoille. Erikoistumisopintojen kontaktijaksot järjestetään Oulussa.

Lohjan koulutusyksikkö

Johtamisen erikoistumisopinnot